

İçindekiler

1	Giriş	3
2	Çekirdek Hakların Kavramsal Temelleri	4
2.1	Çekirdek Hakların Tanımı ve Özellikleri	4
2.2	Çekirdek Hakların Hukuki Niteliği	5
2.3	Çekirdek Hakların Evrensel İnsan Hakları İçindeki Yeri	5
2.4	Çekirdek Hakların Tarihsel Gelişimi	6
2.4.1	Antik Çağda Hak Anlayışı	6
2.4.2	Orta Çağ ve Doğa Hukuku	7
2.4.3	Aydınlanma Dönemi ve Modern Haklar	8
2.4.4	20. Yüzyılda İnsan Hakları Bildirgeleri	9
3	Çekirdek Hakların Ulusal ve Uluslararası Hukukta Düzenlenmesi	10
3.1	Ulusal Anayasalar ve Çekirdek Haklar	10
3.2	Uluslararası Sözleşmelerde Çekirdek Haklar	11
3.2.1	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri	11
3.2.2	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	12
3.2.3	Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi	12
3.2.4	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	13
3.3	Soft Law Belgelerinde Çekirdek Hakların Yeri	14
3.4	Çekirdek Hakların Korunmasında Yargı Organlarının Rolü	15
4	Çekirdek Hakların Kategorileri	16
4.1	Yaşam Hakkı	16
4.1.1	Yaşam Hakkının Mutlak Niteliği	16
4.1.2	Savaş ve Olağanüstü Halde Yaşam Hakkı	17
4.1.3	Devletin Yaşam Hakkını Koruma Yükümlülükleri	18
4.2	İşkence ve Kötü Muamele Yasağı	19
4.2.1	İşkencenin Tanımı ve Unsurları	19
4.2.2	Kötü Muamele ve İnsanlık Dışı Ceza Yasağı	19
4.2.3	Uluslararası Standartlar	20
4.3	Adil Yargılanma Hakkı	21
4.3.1	Adil Yargılanma Hakkının Unsurları	21
4.3.2	Savunma Hakkı	22
4.3.3	Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme	22
4.4	Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü	23
4.4.1	Din ve İnanç Özgürlüğünün Sınırları	23
4.4.2	Vicdani Ret	24
4.4.3	Düşünce Özgürlüğü	25
5	Çekirdek Hakların Sınırlanması ve İstisnalar	26
5.1	Hakların Sınırlanmasının Hukuki Çerçevesi	26
5.2	Olağanüstü Hal ve Savaş Durumunda Hakların Sınırlandırılması	27
5.2.1	Uluslararası Hukukta Derogasyon Mekanizmaları	27
5.2.2	Olağanüstü Hal Rejimleri	28
5.2.3	Hakların Sınırlandırılmasında Meşru Amaçlar	28
5.3	Orantılık ve Gerekliklik İlkesi	29
5.4	Çekirdek Hakların Sınırlandırılamaz Niteliği	30
6	Çekirdek Hakların Korunmasında Devletin Yükümlülükleri	31
6.1	Saygı Gösterme Yükümlülüğü	31
6.2	Koruma Yükümlülüğü	32
6.3	Geliştirme ve Yerine Getirme Yükümlülüğü	33
6.4	Pozitif ve Negatif Yükümlülükler	34

7	Çekirdek Hakların İhlali ve Yaptırımlar	35
7.1	İhlal Türleri	35
7.2	Ulusal Hukukta Yaptırımlar	36
7.3	Uluslararası Hukukta Yaptırımlar	37
7.3.1	Uluslararası Ceza Mahkemesi	37
7.3.2	Birleşmiş Milletler Mekanizmaları	37
7.3.3	Bölgesel İnsan Hakları Mahkemeleri	38
7.4	Tazminat ve Telif Mekanizmaları	39
8	Çekirdek Hakların Güncel Sorunları ve Eğilimler	40
8.1	Teknolojik Gelişmelerin Çekirdek Haklara Etkisi	40
8.1.1	Dijital Haklar ve Çekirdek Hakların Kesişim Noktası	40
8.1.2	Yapay Zeka ve Mahremiyet	41
8.1.3	Siber Güvenlik ve Hak İhlalleri	42
8.2	Küresel Güvenlik Sorunları	43
8.2.1	Terörizm ve Hakların Korunması	43
8.2.2	Göç ve Mülteci Hakları	44
8.2.3	İklim Krizi ve Çekirdek Haklar	45
8.3	Pandemi Döneminde Çekirdek Hakların Durumu	45
9	Çekirdek Hakların Geleceği ve Gelişim Potansiyeli	46
9.1	Hakların Evrenselleşmesi	46
9.2	Yeni Hak Alanlarının Ortaya Çıkışı	47
9.3	Uluslararası İşbirliği ve Çekirdek Hakların Güçlendirilmesi	48
10	Conclusion	49

İnsan Hakları Hukukunda Çekirdek Hakların Kavramsal Temelleri, Gelişimi ve Korunması

seymakutlutan@gmail.com
seymakutlutan@gmail.com

17 Nisan 2026

Özet

Bu çalışma, çekirdek nitelikteki temel hakların tanımını, tarihsel gelişimini, ulusal ve uluslararası hukuktaki düzenlenişini, koruma mekanizmalarını ve güncel zorluklarını sistematik olarak incelemektedir. Çekirdek haklar, insan onurundan kaynaklanan, devredilemez ve olağanüstü durumlarda dahi sınırlandırılmayan mutlak nitelikteki haklardır; yaşama hakkı, işkence yasağı ve adil yargılanma hakkı bu haklar arasında yer alır. İnceleme, bu hakların antik çağdaki felsefi köklerinden başlayarak, Aydınlanma düşüncesi ve nihayetinde 20. yüzyıldaki uluslararası bildirgelerle şekillenen modern kavramsallaştırma sürecini izlemektedir. Uluslararası hukukta Birleşmiş Milletler sözleşmeleri ve bölgesel insan hakları sistemleri aracılığıyla güvence altına alınan bu haklar, aynı zamanda birçok ulusal anayasada da korunmaktadır. Devletlerin bu haklara saygı gösterme, koruma ve geliştirme yükümlülükleri bulunur; hakların ihlali durumunda ulusal ve uluslararası düzeyde yargısal denetim ile tazminat mekanizmaları devreye girer. Çalışma ayrıca, teknolojik gelişmeler, iklim değişikliği, göç ve pandemi gibi çağdaş sorunların çekirdek haklar üzerindeki etkilerini değerlendirmekte ve hakların gelecekteki gelişim potansiyelini uluslararası işbirliği perspektifiyle tartışmaktadır.

1 Giriş

İnsan haklarının korunması, gerek ulusal anayasalar gerekse uluslararası belgeler aracılığıyla güvence altına alınmış temel bir ilkedir. Modern anayasal düzenlerde, bu hakların "çekirdek" kısmı olarak adlandırılabilir, özüne dokunulamaz nitelikteki hakların varlığı kabul edilmektedir. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda yer alan 52(1). madde, herhangi bir hakkın sınırlandırılmasının "özüne" dokunamayacağını açıkça belirtir. Bu yaklaşım, yalnızca Avrupa hukuku ile sınırlı değildir; Almanya'nın *Grundgesetz* adlı anayasasında 19(2). madde "hiçbir durumda temel hakkın özüne dokunulamaz" hükmünü getirirken, Polonya ve İspanya gibi ülkelerin anayasalarında da benzer ilkeler mevcuttur. Uluslararası hukukta ise Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR) içerisinde dolaylı olarak "öz" kavramına göndermeler yapılmaktadır (Thielbörger 2019). Birçok anayasal sistemde, çekirdek haklara yönelik koruma anlayışı, bireylerin yaşam, özgürlük ve güvenlik gibi vazgeçilmez haklara sahip olduğu düşüncesinden hareketle şekillenir. Bu anlayışın tarihsel kökenleri arasında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve onu izleyen bağlayıcı sözleşmeler yer almaktadır. Bildirge'nin giriş bölümünde dile getirilen "doğuştan gelen onurun ve eşit, devredilemez hakların tanınmasının özgürlüğün, adaletin ve barışın temeli olduğu" şeklindeki ifade, hem ulusal hem de uluslararası hukuktaki insan hakları düzenlemelerine ilham vermiştir. Bu çerçevede, devletlere ait asli görevlerden biri de herkesin ayrım gözetilmeksizin bu haklardan yararlanmasını sağlamak olarak tanımlanmıştır (Malik et al. 2021). Anayasal düzeyde bu güvencelerin kapsamını ortaya koymak için farklı mekanizmalar geliştirilmiştir. Örneğin Kazakistan Anayasası'nda insan hayatı, haklar ve özgürlüklerin mutlak ve devredilemez olduğu belirtilmiştir. Yasaların uygulanmasında önceliğin insan haklarına verilmesi gerektiği hükme bağlanmış; ayrıca Anayasa Konseyi gibi kurumlar aracılığıyla temel hakların korunmasının anayasal denetimle sağlanacağına vurgu yapılmıştır. Bu yapının etkin çalışması için danışma organları ve hukuki politika konseylerinin işlevsel rol üstlendiği aktarılmıştır (Abylassimov and Musin 2015). Çekirdek hak anlayışının bir diğer boyutu ise savaş veya olağanüstü hâl koşullarında gündeme gelmektedir. Ukrayna örneğinde görüldüğü gibi, ülke genelinde ilan edilen sıkıyönetim sırasında bazı anayasal haklar sınırlandırılabilir. Ancak ulusal güvenliğin gerektirdiği bu tedbirlere rağmen insan onuru ile yakından ilişkilendirilen çekirdek nitelikli temel hakların korunmasına özel önem verilir. Bu durum, hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hem de Ukrayna Anayasası'nda güvence altına alınan adil yargılanma hakkı, yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi maddeler ile uyumludur (Panasiuk et al. 2022; Zaporozhchenko et al. 2023). Bu çerçevede özellikle yargısal

güvenceler üzerine kurulu olan "adil yargılanma hakkı", çekirdek haklardan biri olarak değerlendirilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında adil yargılanma kavramı geniş yorumlanarak yalnızca klasik mahkemeleri değil tahkim mercileri veya mesleki disiplin kurullarını da kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte bağımsızlık, tarafsızlık ve yasallık ilkeleri bu tür mercilerin "mahkeme" olarak kabul edilmesinin ön koşulları arasında sayılmıştır (Shelever et al. 2023). Sonuç olarak çekirdek hakların varlığı ve korunması ilkesi; ulusal anayasa hükümlerinden uluslararası sözleşmelerin zorunlu normlarına kadar uzanan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Devletlerin yükümlülüğü yalnızca bu normatif düzenlemeleri kabul etmek değil aynı zamanda onları pratikte uygulamak ve ihlaller karşısında etkili başvuru yollarını işletmektir. Böylelikle bireylerin doğuştan sahip oldukları yaşam, özgürlük ve güvenlik gibi temel garantiler hukuk devleti ilkesinin ayrılmaz bir parçası haline gelir (Thielbörger 2019; Malik et al. 2021; Abylassimov and Musin 2015; Shelever et al. 2023).

2 Çekirdek Hakların Kavramsal Temelleri

2.1 Çekirdek Hakların Tanımı ve Özellikleri

Çekirdek hakların tanımlanmasında, hukuki metinlerde "temel", "devredilemez" ve "özüne dokunulamaz" nitelikler öne çıkar. Bu haklar, insan doğasına içkin olup hem ulusal hem de uluslararası düzlemde koruma altındadır. Örneğin, Ukrayna'nın bağımsız tarihinde ilk kez ilan edilen sıkıyönetim sürecinde bile, savaş koşullarının gerektirdiği bazı sınırlamalara rağmen yaşama hakkı, işkence yasağı ve insan onurunun korunması gibi çekirdek haklar dokunulmaz kabul edilmiştir. Burada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ne (ICCPR) atıf yapılmakta; bu sözleşmelerin ilgili maddeleri olağanüstü hâl durumlarında bile devre dışı bırakılmaması gereken hükümler olarak değerlendirilmektedir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Bu hakların özellikleri arasında evrensel niteliğe sahip olmaları dikkat çeker. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin giriş bölümünde yer alan "doğuştan gelen onur ve eşit, devredilemez haklar" ifadesi, hem bireysel hem toplumsal güvenliğin temel dayanağı olarak tanımlanır. Bildirgeye eklenen özel maddelerde annelik ve çocukluk gibi konulara yönelik özel koruma vurgulanırken, eğitim hakkı da genel koruma çerçevesinde açıklanır. ICCPR'nin 6(1). maddesinde "her insanın doğuştan yaşama hakkı vardır" denilerek bu hakkın mutlak niteliği teyit edilmiştir. Aynı sözleşmenin 7. maddesi işkence yasağını açıkça ortaya koyar; 26. madde ise tüm kişiler için eşit yasal koruma ilkesini güvence altına alır (Mermoune 2016). Ulusal yönetimler açısından çekirdek hakların bir diğer özelliği, bunların anayasal düzeyde tanınmasıdır. Modern anayasal düzenlerde devlet, yaşam, sağlık, onur ve dokunulmazlık gibi değerleri en yüksek sosyal değer olarak kabul eder. Ukrayna Anayasası'nın 3. maddesi bu ifadeyi taşıırken, devletin faaliyetlerinin yönünü insan hakları ve özgürlükleri ile bunların güvenceleri belirler. Böyle bir sistemde bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli asgari güvenlik sağlanmadığı sürece devletin güvenliğinin sağlanamayacağı açıkça belirtilir (Tymoshenko and Makarenko 2022). Çekirdek hakların korunmasında yargısal güvenceler de belirleyici bir role sahiptir. Adil yargılanma hakkı burada öne çıkar; tarafların eşitliği, kanıtların hukuka uygunluğu ve kararlarda gerekçelendirme gibi unsurlar adil bir yargılama sürecinin parçasıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yorumuna göre adil yargı yalnızca ceza veya hukuk mahkemeleriyle sınırlı değildir; tahkim mercileri veya disiplin kurulları da bağımsızlık, tarafsızlık ve yasallık kriterlerini karşıladıkları takdirde bu kapsama girer (Shelever et al. 2023). Bu hakların tanımı ile ilişkili bir diğer özellik ise olağanüstü hâl koşullarında dahi bazı çekirdek hakların sınırlandırılmaması prensibidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesi savaş veya kamu felaketi durumunda bazı haklardan sapma yetkisi tanırken, yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi belirli hükümleri kapsam dışı bırakır. ICCPR'de de benzer şekilde 14(3) maddesi adil yargılanma bağlamında savunma hakkının korunmasını şart koşar; bu durum özellikle avukat tutamayan bireyler için ücretsiz hukuki yardım yükümlülüğünü beraberinde getirir. Evrensel düzeyde kabul gören bu ilkeler ile birlikte çekirdek haklar aynı zamanda ayrımcılıktan korunma amacını taşır. ICCPR'nin 16 ve 26. maddeleri yasal korumanın herkes için sağlanacağını ve hiçbir şekilde ayırım yapılmayacağını garanti ederken; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 10. maddesi tüm kişilerin eşit olarak bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanacağı hükmünü içerir (Riswanto and Suparno 2021). Uluslararası insancıl hukukta da çekirdek hak kavramının özellikleri net biçimde ortaya konmuştur. Savaş sırasında dahi insan onuru dokunulmaz kabul edilir; işkence, kötü muamele veya ayrımcılık yasağı uygulanmaya devam eder. Bu ilke yalnızca mevzuatla değil aynı zamanda toplumsal bilinçle de desteklenmelidir ki kriz anlarında bile ihlal riski en aza indirilsin (Zaporozhchenko et al. 2023). Sonuç olarak çekirdek haklar tanım itibarıyla doğuştan gelen, devredilemez ve olağanüstü hâl koşullarında dahi korunması gereken niteliklere sahip olup; evrensel normlar ile ulusal anayasalar arasında köprü kurar. Bu köprünün sağlamlığı ise normatif güvencelerin yanı sıra etkili denetim mekanizmaları ile ölçülür (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Mermoune 2016; Tymoshenko and Makarenko 2022).

2.2 Çekirdek Hakların Hukuki Niteliği

Çekirdek nitelikteki haklar, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde hukuk sisteminin en üst normları arasında yer alır ve devletlerin temel yükümlülüklerinden biri olarak tanımlanır. Bu haklar, doğuştan gelen ve devredilemeyen değerler olması nedeniyle pozitif hukukta hem anayasal hem de sözleşmesel güvenceye bağlanmıştır. Ukrayna Anayasası örneğinde yaşam, sağlık, onur ve dokunulmazlık gibi kavramların en yüksek sosyal değer olarak kabul edilmesi, devletin tüm faaliyetlerinin yönünü bu değerlerin korunmasına odaklayan bir hukuki iradeyi ifade eder. Bu yaklaşım, bireyin kişisel güvenliği sağlanmadan devlet güvenliğinin anlamlı olmayacağı yönündeki açık hükümle desteklenmektedir (Tymoshenko and Makarenko 2022). Hukuki niteğin bir boyutu da çekirdek hakların olağanüstü hâl koşullarında dahi korunması gerekliliğidir. Savaş veya sıkıyönetim sırasında getirilen sınırlamalar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ICCPR'deki ilgili maddelerle çerçevelenir; yaşama hakkı, işkence yasağı gibi maddeler mutlak kategoride tutulur. Ukrayna'da sıkıyönetim ilanıyla birlikte bazı haklar sınırlandırılmış olsa da insan onuru ile yakından ilişkili çekirdek haklar sınırlama dışı bırakılmıştır (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Bu durum uluslararası insancıl hukuk standartlarının ulusal hukuk ile uyumlaştırılmasını gerektirir. Demokratik devletler bu standartların büyük kısmını iç hukuklarına dahil etmiş olup, örneğin Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş esirlerine kötü muamele veya sivilleri zorla çalıştırma gibi fiiller ağır suç olarak düzenlenmiştir (Nykyforak et al. 2024). Çekirdek hakların hukuki niteliğini biçimlendiren bir diğer unsur ise doğrudan bağlayıcı uluslararası yükümlülüklerdir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6(1) maddesi yaşama hakkını tanıırken, 7. maddesi işkence yasağını açık biçimde ortaya koyar ve 26. maddesi ayırım gözetilmeksizin yasal koruma ilkesini pekiştirir. Aynı sözleşmenin 14(3) maddesi ise savunma hakkının korunmasını şart koşarak, avukat tutamayan bireylere ücretsiz hukuki yardım sağlama yükümlülüğünü getirir (Riswanto and Suparno 2021). Bu hükümler, çekirdek hakların yalnızca tanınmakla kalmayıp aktif şekilde uygulanmasını da zorunlu kılar. Ulusal hukuk düzenlerinde çekirdek hakların anayasal güvencesi çoğu zaman normatif hiyerarşinin en üstünde yer alır. Devlet faaliyetlerinin yönünü belirleyen bu haklar, temel özgürlüklerin sınırlandırılmasında "özüne dokunmama" ilkesine tabidir. Olağanüstü hâl veya savaş koşullarında getirilecek sınırlamalar bile belirli kriterleri karşılamak zorundadır; bunlar arasında sınırlamanın yasayla öngörülmüş olması, amacıyla orantılı bulunması ve demokratik toplum düzenine uygunluğu sayılabilir (Panasuiuk et al. 2022; Zaporozhchenko et al. 2023). Bu bağlamda yargısal güvenceler çekirdek hakların uygulanabilirliğini sağlayan en önemli araçlardan biridir. Adil yargılanma hakkının kapsamı geniş yorumlanarak yalnızca klasik mahkemeler değil bağımsızlık ve tarafsızlık kriterlerini karşılayan tahkim mercileri veya disiplin kurulları da "mahkeme" statüsünde değerlendirilmiştir (Shelever et al. 2023). Yargı süreçlerinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı sağlandığında çekirdek hakların ihlali hâlinde etkili başvuru yolları işletilebilir. Çekirdek hakların hukuki niteliği aynı zamanda ayrımcılık yasağı ile bağlantılıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 10. maddesi tüm kişilerin eşit olarak bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanacağını ifade ederken; ICCPR'nin 16 ve 26. maddeleri herkes için eşit yasal koruma sağlanacağını ve hiçbir şekilde ayırım yapılmayacağını garanti eder (Riswanto and Suparno 2021). Böylece hukuki nitelik yalnızca bireysel güvenceler değil aynı zamanda toplumsal eşitlik açısından da önem kazanır. Analizler göstermektedir ki çekirdek hakların hukuki niteliği, çok katmanlı bir yapıya dayanır: evrensel normlar, bağlayıcı sözleşmeler ve anayasal hükümler birlikte işleyerek hem normatif hem de kurumsal bir koruma sistemi oluşturur. Ulusal ceza mevzuatındaki ağır yaptırımlar ile uluslararası yargı organlarının yetkileri arasındaki eşgüdüm, bu sistemin etkinliğini artırır (Nykyforak et al. 2024). Belirlenen standartlara uygun hareket edilmediğinde ise sorumluluğun genişleyebileceği; yalnızca bireyler değil devletlerin de hesap verebilir olacağı mekanizmalar öngörülmüştür. Sonuç olarak bu hukuki nitelik, çekirdek hakları diğer tüm hak türlerinden ayıran temel özellikleri barındırır: mutlaklık, devredilemezlik ve olağanüstü hâl koşullarında dahi koruma zorunluluğu. Uygulamadaki etkinlik ise hem ulusal hem uluslararası düzeyde yer alan normatif güvenceler ile denetim mekanizmalarının uyumuna bağlıdır (Tymoshenko and Makarenko 2022; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Riswanto and Suparno 2021).

2.3 Çekirdek Hakların Evrensel İnsan Hakları İçindeki Yeri

Evrensel insan hakları sisteminde çekirdek hakların konumu, hem tarihsel hem de hukuki bağlamda belirginleşir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin giriş bölümü, tüm insanların doğuştan gelen onur ve eşit, devredilemez haklara sahip olduğunu vurgulayarak bu hakların özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu ilan eder. Bu çerçevede, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde (ICESCR) yer alan hükümlerle güçlendirilmiştir; söz konusu metinler, yaşama hakkı, işkence yasağı ve ayrımcılık yasağı gibi mutlak nitelikteki hakları tanımlayıp koruma altına alır (Steinmann 2016; Tymoshenko and Makarenko 2022). Evrensel belgeler bu hakları yalnızca tanımakla kalmaz, aynı zamanda devletlerin

bu hakları uygulamakla yükümlü olduğunu açıkça belirtir. Uluslararası hukukun temel belgelerinde yer alan "insan onuru" kavramı, çekirdek hakların evrensel sistemdeki yerini anlamada anahtar bir unsurdur. Kantçı yaklaşıma dayalı olarak insan, yalnızca bir araç olarak değil başlı başına bir amaç olarak kabul edilir. Bu anlayış, hem Birleşmiş Milletler belgelerinde hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde korunur; örneğin Helsinki Nihai Senedi ve Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı, bütün insanların doğuştan gelen değeri gözeterek medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların bu değerden türediğini belirtir (Steinmann 2016). Böylece çekirdek hakların evrensel boyutu insan onurunun dokunulmazlığı üzerine kurulur. Evrensel insan haklarının içindeki çekirdek haklar yalnızca normatif düzeyde değil, uygulama mekanizmalarıyla da desteklenmektedir. Avrupa Birliği hukukunda insan onuru ile eş düzeyde sayılan hukukun üstünlüğü ilkesi, göç politikaları dahil tüm süreçlerde temel alınır. Adil yargılanma hakkı gibi prosedürel güvenceler, özel olarak düzenlenmiş başvuru yolları ile herkes için erişilebilir hale getirilmelidir; AB Adalet Divanı kararlarında iyi yönetim hakkı (Madde 41 AB Temel Haklar Şartı) ve etkili başvuru hakkı (Madde 47 AB Temel Haklar Şartı) genel hukuk ilkeleri olarak kabul edilmiştir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Bu durum çekirdek hakların evrensel insan hakları içinde yalnızca maddi değil usuli boyutlarda da korunması gerektiğini gösterir. Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı ile ona ek Kadın Hakları Protokolü'nün uluslararası sistemdeki rolü de dikkat çekicidir. Protokol, kadınların yaşama hakkı, eşitlik hakkı ve güvenlik gibi evrensel düzeyde kabul görmüş çekirdek haklarını tanıırken Afrika'nın kültürel bağlamına özgü sorunlara da çözüm arar. Örneğin poligamiye yönelik yaklaşımda mutlak yasak yerine kadınların bu tür evliliklerde dahi haklarının korunmasını öngörür; böylece evrensel ilkelere bağlı kalırken yerel gerçekleri dikkate alan bir yorum ortaya konur. Bu örnekler çekirdek hakların evrensellik ile kültürel özgünlük arasında nasıl dengelenebileceğini ortaya koyar. Devletlerin raporlama yükümlülüğü de çekirdek hakların küresel sistemdeki yerine ilişkin önemli ipuçları verir. Afrika Şartı'nın 62. maddesi uyarınca taraf devletler her iki yılda bir Komisyon'a yürürlüğe koydukları yasal veya idari tedbirleri raporlamak zorundadır. Komisyon'un değerlendirme raporları ile sivil toplum kuruluşlarının yaptığı gözlemler arasındaki karşılaştırmalar uygulamadaki boşlukları görünür kılar. Hedeflenen durum ile fiili durum arasındaki farkın giderilmesi, ancak halkın bilinçlendirilmesi ve eğitim yoluyla mümkündür; bu nedenle devletlerin vatandaşlarına haklarını öğretme sorumluluğu vardır (Uwazuruike n.d.). Çekirdek hakların evrensel sistem içindeki yeri aynı zamanda ortak değerler çerçevesinden okunmalıdır. Avrupa Birliği Anlaşması'nın 2. maddesi birliğin insan onuru, özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi bölünmez değerler üzerine kurulduğunu ifade eder. Bu değerler uluslararası düzeyde "ortak iyi" kavramı ile ilişkilendirilebilir; burada devletin refahını esas alan klasik yorumun ötesinde bireyin gelişimini merkeze alan bir anlayış hâkimdir. Hukukun ekonomik veya finansal düzenlemelerde dahi insana hizmet edecek şekilde kurgulanması gerektiği savunulur (Nieborak 2021). Böylelikle çekirdek haklar uluslararası normatif yapının en üst ilkeleriyle bütünleşir. Ayrıca güvenlik kavramının birey merkezli ele alınması da dikkat çeker. BM Şartı'nın amaçlarından biri olan temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi hedefiyle birlikte İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin önsözü güvenliğin özgürlük ve adaletle bağlantısını ortaya koyar. Ulusal anayasalar bu ilkeleri kendi hukuk düzenlerine taşır; örneğin Ukrayna Anayasası'nda yaşam ve sağlık en yüksek sosyal değer olarak tanımlanır (Tymoshenko and Makarenko 2022). Bu anlayışla ulus-devletlerin güvenliği ancak bireylerin kişisel güvenliği sağlandığında anlamlıdır. Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde çekirdek hakların evrensel insan hakları sistemi içinde hem normatif hem uygulamalı yönlerden merkezi konumda oldukları görülmektedir. Doğuştan gelen onurun korunması ilkesi etrafında inşa edilmiş olan bu haklar mutlaklık ve devredilemezlik özellikleri sayesinde uluslararası hukuktaki en yüksek koruma standartlarına tabidir. Kültürel bağlamlar ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin bu ilke değişmez; ancak uygulanma biçimi yerel şartlara uyarlanabilir. Dolayısıyla evrensellik ile bağlamsal uyarılama arasında denge sağlanarak çekirdek hakların anlamını yitirmeden pratikte karşılık bulması mümkündür (Steinmann 2016; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Uwazuruike n.d.; Nieborak 2021).

2.4 Çekirdek Hakların Tarihsel Gelişimi

2.4.1 Antik Çağda Hak Anlayışı

Antik dönemde hak kavramının dayandığı düşünsel ve kültürel temeller farklı coğrafyalarda belirgin ayrımlar gösterir. Roma hukukunda yer alan *dignitas* terimi, toplumdaki hiyerarşik statüye ilişkin bir anlayışı ifade ederken, *dignitas hominis* stoacı felsefeye dayalı olarak insanın akıl yetisi sayesinde evrende ayrıcalıklı bir konumda olduğu görüşünü yansıtır. Bu ayrım, bireyin haklarının tanımlanmasında hem toplumsal sınıf konumunun hem de insanın doğasına atfedilen değerlerin rol oynadığını ortaya koyar. Stoacılar için akıl yürütme yeteneği, insana doğrudan onur kazandırır ve bu değer, yaşamın tüm alanlarında gözetilmesi gereken bir ölçüt olur. Judaeo-Hristiyan geleneğinde ise hak anlayışı, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı inancına dayanır. Bu düşünce, her bireyin eşit saygıya layık olduğu tezini güçlendirir. İnsanlar arasındaki bu eşitlik fikri, fiziksel

veya sosyal farklılıkların haklarda ayırım yaratmaması gerektiğini savunan bir etik temel oluşturmuştur. Bu bakış açısından hareketle, antik çağda geliştirilen dini ve ahlaki öğretiler bireyin dokunulmazlığı ile özgürlüklerini korunması gereken kutsal değerler olarak kabul eder. Aydınlanma öncesi filozofları arasında Kant'ın yaklaşımı antik etkiler taşısa da modernleşmiş bir yorum ortaya koyar. Kant'a göre bireysel özerklik insan onurunun özünde yer alır; her insan kendi kararlarını verme yetisine sahiptir ve başkalarının amaçlarına ulaşmak için bir "araç" olarak kullanılmamalıdır. Antik kökenli bu ahlaki anlayış, modern doğal hukuk öğretisinin insan hakları bölümünü besleyen önemli kaynaklardan biridir (Steinmann 2016). Antik çağ hak düşüncesinin evrensel nitelikte kabul edilebilecek başka unsurları da vardır. İnsan doğal ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde sosyal ilişkiler içinde yer almalı ve kendisine zarar verecek uygulamalara maruz kalmamalıdır. Sosyal normlar ile hukuki düzen birbirinden kopuk olmadığı gibi, kişinin manevi ve fiziksel bütünlüğüne yönelik koruma da topluluk yaşamının vazgeçilmez parçası olmuştur. Bu yaklaşımlar daha sonra uluslararası hukukta "insan onuru" kavramının temelinde yer alarak çekirdek nitelikteki hakların mutlaklık ve devredilemezlik özelliklerini desteklemiştir. Roma hukukunun statü temelli hak anlayışı ile Stoacıların evrensel akıl ilkesine dayalı eşitlik vurgusu karşılaştırıldığında, iki yaklaşım arasında belirgin bir gerilim olduğu görülür. Statüye bağlı haklar toplumsal hiyerarşiyi korumaya hizmet ederken, Stoacı doktrinin öne sürdüğü eşitlikte amaç herkesin benzer ahlaki değere sahip olduğunun kabul edilmesidir. Judaeo-Hristiyan gelenek bu ikinci yorumu güçlendirerek etik temeli dinsel öğretilerle bütünleştirir; böylece antik dönemde farklı felsefi ve dini kaynaklardan beslenen hak anlayışları ortak bir onur fikrinde buluşur (Steinmann 2016; Kerikmäe, Hamulák, and Chochia 2016). Bu dönemin mirası üzerinde yükselen modern insan hakları sistemi, devlet gücünün sınırlandırılması gerektiği fikrini bir tarihsel dönüşüm sonucu benimsemiştir. Hitler ve Stalin sonrası gelişen uluslararası hukuk kodları, bireyleri devlet karşısında aktif hak öznesi haline getirmiştir. Antik çağda şekillenen "değer" kavramı ise burada ilksel kaynak olarak karşımıza çıkar; insanların doğuştan gelen değeri üzerine kurulu olan bu anlayış, yeni uluslararası belgelerde açık yükümlülöklere dönüşmüş ve bağlayıcı kontrol mekanizmalarıyla desteklenmiştir (Kerikmäe, Hamulák, and Chochia 2016). Antik çağ hak perspektifleri aynı zamanda doğal hukuk fikrinin kökenini oluşturur. Doğal hukukta esas alınan "üstün yasa" (*"ubergesetzliches Recht"*) yaklaşımı, pozitif hukukun ötesinde evrensel geçerliliğe sahip ahlaki ilkelerin varlığını savunur. Radbruch'un formülü olarak bilinen bu görüş, hukukun adalet ilkesine dayanmayan kurallarının geçersiz sayılabileceğini belirtir. Antik dönemin ahlaki öğretileri modern yoruma taşındığında bu formülle uyumlu olduğu görülmektedir; böylece çekirdek hakların pozitif yasa dışında da korunması gerektiği fikri tarihsel süreklilik kazanır (Kerikmäe, Hamulák, and Chochia 2016; Steinmann 2016). Sonuç olarak antik dönemde şekillenen hak anlayışı çeşitli kültürel ve felsefi kaynaklardan beslenmiştir: Roma'daki statü temelli değer sistemi, Stoacıların evrensel akıl yetisi vurgusu, Judaeo-Hristiyan eşitlik öğretisi ve doğal hukuk geleneğinin üstün yasa fikri bunlar arasında yer alır. Her biri farklı bağlamlarda gelişmiş olsa da hepsi insanın doğuştan sahip olduğu değeri merkeze almış; bu değer zamanla çekirdek nitelikteki modern insan haklarının temelini oluşturmuştur (Steinmann 2016; Kerikmäe, Hamulák, and Chochia 2016).

2.4.2 Orta Çağ ve Doğa Hukuku

Orta Çağ boyunca insan hakları fikrinin gelişiminde belirleyici olan eğilimlerden biri, doğal hukuk geleneğinin sistematik olarak yeniden yorumlanmasıydı. Bu dönemde özellikle skolastik düşünürler, insanın doğuştan sahip olduğu onur ve hakların kaynağını ilahi irade ile bağdaştırarak hem teolojik hem de felsefi bir temel inşa ettiler. Doğa hukuku kavramı, insan iradesinden ve pozitif hukuktan bağımsız, evrensel geçerliliğe sahip kuralların var olduğunu savunur. Samuel Pufendorf'un doğal hukuk geleneğinde geliştirdiği gibi, doğal hakların devlet otoritesinden değil, insan onuru anlayışından türediği ve bu nedenle devlet tarafından geri alınamayacağı fikri öne çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre her insan, sırf insan olmasından kaynaklanan eşit haklara sahiptir; bu haklar en azından devlet tarafından ihlal edilmemesi gereken "özel yetkiler" olarak görülmüştür. Kant'ın "insanı kendinde bir amaç olarak görme" öğretisinin kökleri de bu dönemin doğal hukuk anlayışında izlenebilir. Orta Çağ'da kilise ve üniversite çevrelerinde geliştirilen doktrinler, bireyin araçsallaştırılmayacağını ve değerinin hiçbir şekilde ölçülemeyeceğini savunmuşlardır. İnsan onurunun mutlaklığı fikri modern insan hakları belgelerinde yer alan "devredilemez" ilkesine paralel biçimde şekillenmiştir (Steinmann 2016). Bu bağlamda doğal hukuk, yalnızca teolojik bir dogma olarak değil aynı zamanda devletin keyfi gücünü sınırlandıracak rasyonel bir çerçeve olarak işlev görmüştür. Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde Thomas Aquinas gibi düşünürler, Aristotelesçi etik ile Hristiyan ilahiyatını sentezleyerek doğal hukuku ahlaki düzenin rasyonel ifadesi şeklinde tanımladılar. İnsan aklıyla kavranabilir olan bu evrensel ilkeler, Tanrı'nın düzeniyle uyumlu kabul edildi. Dolayısıyla doğal hukuk yalnızca Tanrı'nın iradesinin yansıması değil, aynı zamanda toplumsal sözleşmelerin ve hukukun meşruiyet şartı haline geldi. Hugo Grotius ve Francisco de Vitoria gibi isimlerin savaşı hukuku alanındaki çalışmaları ise doğrudan bu miras üzerine oturdu; silahlı çatışmalarda bile sivil-

rin korunması gerektiğini savunan görüşler insancıl hukukun erken biçimleri olarak değerlendirilebilir. Savaş zamanlarında bile yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi çekirdek haklardan vazgeçilemeyeceği yönündeki prensiplerin temelleri de Orta Çağ'daki bu teorilerde atılmıştır. Örneğin dönemin bazı yorumcuları, adaletin ve barışın ancak insanlığın ortak değerlerine saygıyla sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayış daha sonra modern uluslararası insancıl hukuk kurallarına yansımıştır. Devletlerin savaş halinde dahi uymak zorunda oldukları yükümlülükler arasında sivillere yönelik kötü muamelenin yasaklanması veya zorla çalıştırmanın engellenmesi gibi hükümler yer almış; bunlar da özünde Orta Çağ'dan miras kalan bir değerler sistemini ifade eder (Nykyforak et al. 2024). Dönemin doğal hukuk teorileri aynı zamanda egemenlik kavramına karşı da sınırlar çizmiştir. İnsan haklarının "devletin verdiği imtiyaz" olarak değil, "insan olmanın zorunlu sonucu" olarak anlaşılması gerektiği yönündeki görüşler egemen iktidarın keyfilğine güçlü bir itiraz sunuyordu. Bu noktada evrenselci iddialar ile yerel kültürel bağlamlar arasında gerilimin olduğu da görülür; Batı Avrupa'da gelişen skolastik hukuk ile diğer bölgelerin normatif gelenekleri kimi zaman farklı öncelikler taşımıştır (Mikhail 2013). Ancak ortak payda, insanın doğuştan sahip olduğu değerlerin reddedilemezliğidir. Bireyin araçsallaştırılmasına karşı getirilen bu etik yasağı, Kant'ın daha sonraki dönemlerde sistemleştirdiği "insanı asla sırf araç olarak görmeme" ilkesiyle örtüşmektedir. Orta Çağ'ın dinî-felsefî zemininde şekillenen bu düşünce, toplumsal düzeni koruma amacıyla oluşturulan hukuki normların merkezinde yer aldı. O dönemde yaşayan insanlar için temel güvenlik ve adalet arayışı, yalnızca dünyevi yönetimlerin değil aynı zamanda Tanrısal düzenin de gereği sayılıyordu. Araştırmalar göstermektedir ki bu dönemde ortaya konulan doğal hukuk kuramları modern anayasal metinlerdeki dokunulmaz çekirdek hak anlayışının tarihsel temellerini sağlamlaştırmıştır. İnsan onurunun tüm yasal düzenlerin üzerinde konumlandırılması düşüncesi hem seküler hem de dini kaynaklardan beslenmiş olup günümüzdeki uluslararası sözleşmelerde açıkça görülmektedir (Steinmann 2016; Nykyforak et al. 2024; Mikhail 2013).

2.4.3 Aydınlanma Dönemi ve Modern Haklar

Önceki dönemde geliştirilen doğal hukuk anlayışının üzerine inşa edilen Aydınlanma Çağı düşüncesi, insan hakları kavramına yeni bir yön kazandı. Bu dönemde geliştirilen teoriler, bireyi devletin vesayetinden bağımsız bir hak önesi olarak tanımlamayı ön plana çıkardı. Modern hak anlayışı bağlamında Samuel Pufendorf gibi düşünürlerin çizdiği çerçeveye ek olarak Kant'ın "insanı kendinde amaç" olarak görme öğretisi belirleyici oldu; böylece insanın doğuştan sahip olduğu onurun mutlak ve devredilemez değer olduğu yönündeki görüşler rasyonel bir zeminde temellendirildi. Bu yaklaşımlar, ilerleyen süreçte anayasal metinlerde yer alan "özüne dokunulamaz" hükümlerin felsefî dayanaklarını oluşturdu ve devletin temel görevleri arasında bu çekirdek nitelikli hakların korunmasını tanımladı. Aydınlanma dönemi sonrasında modern uluslararası insan hakları belgeleri doğrudan bu entelektüel mirasa yaslandı. Birleşmiş Milletler Şartı'nın hedefleri arasında yer alan temel özgürlüklerin geliştirilmesi vurgusu ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin giriş bölümünde ifade edilen "doğuştan gelen onur ve eşit, devredilemez haklar" anlayışı, Aydınlanma felsefesinin hukuki metinlere yansımış halidir. Bildirge yalnızca bireyin fiziksel güvenliğini değil aynı zamanda yaşamın anlamlı bir şekilde sürdürülmesini sağlayacak koşulların varlığını da temel hak kapsamında görmüştür (Steinmann 2016). Böylece çekirdek haklar, özgürlük ve eşitlik ilkeleri üzerine oturan bir sistemde evrensel kabul gören normlar haline gelmiştir. Modern dönemde ortaya çıkan bir diğer gelişme, çekirdek hakların savaş veya olağanüstü hâl gibi kriz koşullarında dahi korunması gerektiğini açıkça belirten düzenlemelerin yaygınlaşmasıdır. Örneğin Ukrayna Anayasası yaşam, sağlık, onur ve dokunulmazlık gibi değerleri en yüksek sosyal değer olarak kabul etmiş ve bunların sıkıyönetim sırasında dahi sınırlama dışı tutulacağını hükme bağlamıştır. Ulusal ceza mevzuatında savaş esirlerine kötü muamele veya sivillerin zorla çalıştırılması gibi fiiller ağır suç kategorisine alınarak insancıl hukuk ilkelerine uyum sağlanmıştır (Nykyforak et al. 2024; Tymoshenko and Makarenko 2022). Bu uygulamalar, Aydınlanma döneminde geliştirilen devlet gücünün sınırlandırılması fikrinin modern hukukta somut karşılığıdır. Modern hak teorilerinde eşitlik ve ayrımcılık yasağı da merkezi önemdedir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 16 ve 26. maddeleri herkes için eşit yasal koruma ilkesini benimserken, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tüm kişilerin bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde eşit olarak yargılanacağını garanti eder (Riswanto and Suparno 2021). Bu hükümler, Aydınlanma düşüncesinin birey merkezli özgürlük anlayışını global düzeyde hukuki olarak bağlayıcı hale getirmiştir. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'ndaki insan onuru vurgusu da bu çizginin devamıdır. Şart'ın 52(1) maddesi temel hakkın özüne dokunulamayacağını belirtirken, etkin başvuru hakkı (Madde 47) ve iyi yönetim hakkı (Madde 41) gibi usuli güvenceler çekirdek hakların uygulanabilirliğini sağlayacak araçlar olarak düzenlenmiştir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Böylelikle Aydınlanma ile başlayan birey merkezli yaklaşım modern AB hukukunda hem maddi hem usuli koruma boyutlarıyla sürdürülmüştür. Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı ile ona ek Kadın Hakları Protokolü ise modern dönemde evrensel normların farklı kültürel bağlamlara uyarlanmasının örneklerini sunar. Protokol kadınların

yaşama hakkı, eşitlik hakkı ve güvenlik gibi çekirdek düzeydeki haklarını tanıırken poligami gibi yerel kültürel uygulamalarda bile kadınların korunmasını öngörerek evrensellliği yerel gerçeklerle bağdaştırır. Bu tür düzenlemeler Aydınlanma döneminde oluşan evrenselcilik ile modern çokkültürlü dünyanın gereklilikleri arasında denge kurmaya yöneliktir. Güncel uluslararası ilişkilerde çekirdek hakların konumunu güçlendiren unsurlardan biri de devletlerin raporlama yükümlülükleridir. Afrika Şartı'nın 62. maddesi taraf devletlerin Komisyon'a iki yılda bir uyguladıkları yasal veya idari tedbirleri raporlamasını şart koşar; bu mekanizma ulusal pratik ile evrensel standart arasındaki farkların tespitinde önemli rol oynar (Uwazuruike [n.d.](#)). Aydınlanma düşüncesinin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri modern raporlama sistemlerinde etkili bir iz bırakmıştır. Özetle, Aydınlanma Dönemi'nde özgürlük, eşitlik ve insan onurunun mutlaklığına dayalı olarak şekillenen çekirdek hak anlayışı; modern uluslararası belgelerde normatif güç kazanmış, ulusal anayasalar ile ceza mevzuatında somut hükümlerle desteklenmiştir. Hem ulusal hem uluslararası düzeyde getirilen koruma mekanizmaları bu dönemin fikirlerinin günümüzdeki hukuk düzenine taşındığını göstermektedir (Steinmann [2016](#); Tymoshenko and Makarenko [2022](#); Nykyforak et al. [2024](#); Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Uwazuruike [n.d.](#); Riswanto and Suparno [2021](#)).

2.4.4 20. Yüzyılda İnsan Hakları Bildirgeleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzeyde oluşturulan insan hakları belgeleri, bireylerin çekirdek haklarını hem tanımlayan hem de koruma altına alan kapsamlı metinler olarak öne çıktı. 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Şartı, insan haklarına saygının geliştirilmesini açık hedeflerden biri olarak belirledi; Şart'ın 1. ve 55. maddeleri, ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin temel özgürlüklerin teşvikini tüm üyeler için bağlayıcı bir görev kabul etti (Tymoshenko and Makarenko [2022](#)). Bu yaklaşım, kısa süre içinde 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile somutlaştı. Bildirge'nin giriş bölümünde yer alan "insan ailesinin bütün üyelerinin doğuştan gelen onuru ve eşit ve devredilemez hakları" ifadesi, onu izleyen uluslararası sözleşmelerin değer çerçevesini oluşturdu (Steinmann [2016](#); Tymoshenko and Makarenko [2022](#)). Bildirge bağlayıcı bir hukuk metni niteliği taşımamakla birlikte, zaman içinde birçok hükmü teamül hukukunun parçası haline geldi ya da Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR) gibi bağlayıcı sözleşmelere aktarıldı. ICCPR yaşama hakkı (madde 6), işkence yasağı (madde 7), adil yargılanma güvenceleri ve eşit yasal koruma (madde 26) gibi çekirdek nitelikli hakları ayrıntılı biçimde düzenledi; ICESCR ise özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların asgari düzeyde korunması için "asgari çekirdek yükümlülükler" doktrinini geliştirdi (Tasioulas [2017](#)). Her iki sözleşme de bu hakların içeriğini evrensel ölçekte tanımlayarak devletlere uygulanması konusunda açık yükümlülükler getirdi. 20. yüzyılın ikinci yarısında bölgesel düzeyde kabul edilen belgeler de evrensel bildirgenin ilkelerini pekiştirdi. Avrupa kıtasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), kişinin yaşamına yönelik keyfi müdahalenin yasaklanması, işkence yasağının mutlaklığı gibi hükümleri bağlayıcı hale getirdi ve etkin bir denetim mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni oluşturdu. Benzer şekilde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, evrensel ilkeleri kendi bölgesel bağlamına uyarlayarak insan onuru ve eşitlik gibi değerleri korudu; Kadın Hakları Protokolü aracılığıyla kadınların yaşama hakkı ve güvenlik gibi çekirdek düzeydeki haklarına dair özelleşmiş hükümler getirdi (Steinmann [2016](#)). Güney Amerika'da Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi bölgesel bağlamda temel hakların tanınmasına hizmet etti; bu belge Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin öncülü olarak görülebilir. Bölgesel belgelerde dikkat çeken farklılıklar kontrol mekanizmalarının gücüdür; bazı yorumlara göre bölgesel belgeler küresel metinlere kıyasla daha güçlü yaptırım sistemleri içerir. Soğuk Savaş sonrası dönemde devlet sayısının artmasıyla birlikte "insan haklarının evrenselleşmesi" anlayışı güç kazandı (Kerikmäe, Hamulák, and Chochia [2016](#)). Ancak aynı zamanda siyasi aktörlerin bu kavramı farklı amaçlarla kullanabilmesi nedeniyle insan haklarının içeriği ve uygulanması üzerine tartışmalar da arttı. Viyana İnsan Hakları Konferansı'nın kabul ettiği Viyana Deklarasyonu (1993), insan haklarının evrenselliğini bir kez daha teyit ederek hem medeni-siyasi hem ekonomik-sosyal-kültürel hakların bölünmezliği ilkesini vurguladı. Tüm bu belgeler çekirdek hak kavramının modern yorumunu pekiştirmiştir. İnsan onuruna yapılan vurgu yalnızca soyut bir değer ifadesi olmaktan çıkıp hukuki yükümlülükler dönüşmüştür. Örneğin Kant'ın "her bireyin araç değil amaç olduğu" anlayışı, Bildirge'nin yanı sıra ICCPR ve ICESCR'yi tanımlayan çok sayıda sözleşmenin önsözlerine yansımıştır. Yine Helsinki Nihai Senedi ile Afrika Şartı'nın giriş bölümleri tüm sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların doğrudan insanın eşit ve devredilemez onurundan kaynaklandığını açıkça belirtmiştir. 20. yüzyıl bildirgelerinin bir başka dikkat çekici yönü ise kültürel çoğulluğu gözetken ama temel ilkelerden ödün vermeyen yaklaşımıdır. Yerel geleneklerle evrensel ilkelerin dengesini kurabilmek için kimi belgelerde esnek formülasyonlar geliştirilmiştir. Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde poligami tamamen yasaklanmamış ancak bu tür evliliklerde dahi kadınların tüm temel haklardan yararlanmasının güvenceye alınacağı düzenlenmiştir (Steinmann [2016](#)). Bu dönemde ulusal anayasalar da bildirgelerde yer alan ilkeleri

iç hukuklarına dahil etmiştir. Ukrayna Anayasası örneğinde olduğu gibi yaşam, sağlık, onur ve güvenlik en yüksek sosyal değerler olarak tanımlanmış; savaş veya olağanüstü hâl dönemlerinde bile bunların korunacağı hükme bağlanmıştır (Tymoshenko and Makarenko 2022). Böylece evrensel belgelerdeki yükümlülükler, ulusal düzeyde doğrudan uygulanabilir hukuk normlarına dönüşmüştür. Sonuç olarak 20. yüzyılda kabul edilen uluslararası bildirgeler ile sözleşmeler çekirdek nitelikteki insan haklarının kapsamını netleştirmiş ve onları yalnızca siyasi söylemin değil hukuk pratiğinin de merkezine yerleştirmiştir. Bu belgeler arasındaki süreklilik ilişkisi ile birlikte kontrol mekanizmalarının çeşitlenmesi, çekirdek haklara yönelik ihlaller karşısında küresel ölçekte etkili tepki verilmesini mümkün kılmıştır (Steinmann 2016; Tymoshenko and Makarenko 2022; Tasioulas 2017; Kerikmäe, Hamulák, and Chochia 2016).

3 Çekirdek Hakların Ulusal ve Uluslararası Hukukta Düzenlenmesi

3.1 Ulusal Anayasalar ve Çekirdek Haklar

Ulusal anayasal düzenlerde çekirdek hakların tanınması, hukuki sistemin temel yapı taşlarından biri olarak görülür. Ukrayna Anayasası'nın 3. maddesi, insan, hayatı, sağlığı, onuru ve dokunulmazlığı en yüksek sosyal değerler olarak kabul eder; bu değerlerin korunması, devletin faaliyetlerinin yönünü belirleyen bir hüküm niteliğindedir. Bu yaklaşım, bireyin kişisel güvenliği sağlanmadan devlet güvenliğinin anlamlı olmayacağı fikrini içerir. Dolayısıyla yaşam hakkı ve ona bağlı çekirdek nitelikli haklar, hem ulusal hem uluslararası düzlemde vazgeçilmez kabul edilir (Tymoshenko and Makarenko 2022). Bu tür anayasal tanımlar yalnızca sembolik ifadelerden ibaret değildir; savaş veya olağanüstü hâl gibi durumlarda dahi çekirdek hakların korunmasını öngören hükümler barındırır. Ukrayna örneğinde sıkıyönetim ilanı ile bazı haklar sınırlandırılmış olsa da insan onuru ile ilişkili olan yaşama hakkı ve işkence yasağı gibi maddeler sınırlama dışı bırakılmıştır. Bu uygulama, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) ilgili maddeleriyle uyum sağlar. Özellikle AİHS'nin 15. maddesi olağanüstü hâl durumlarında sapma yetkisi tanıyan belirli çekirdek hakları mutlak kategoriye alır (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Ulusal ceza mevzuatı da anayasal güvenceleri pekiştirecek şekilde yapılandırılabilir. Demokratik devletler, insancıl hukuk normlarını iç hukuklarına dahil ederek savaş sırasında dahi sivillere kötü muamele veya zorla çalıştırma gibi fiilleri ağır suç olarak düzenler. Ukrayna Ceza Kanunu'nda bu fiillerin kriminalizasyonu, hukuki sistemin uluslararası yükümlülüklerle uyumlu hale getirilmesini gösterir (Nykyforak et al. 2024). Bu tür düzenlemeler çekirdek hakların pratikte korunmasının en önemli araçlarından biridir. Anayasal güvencelerin bir diğer boyutu da yargısal denetimdir. Anayasa mahkemeleri veya eşdeğer denetim organları, yasaların anayasaya uygunluğunu gözeterek çekirdek hakların ihlalini önleyebilir. Bu süreçte adil yargılanma hakkı kilit rol oynar; tarafsızlık ve bağımsızlık kriterlerini karşıladığı sürece tahkim veya disiplin kurulları da "mahkeme" statüsünde değerlendirilebilir (Shelever et al. 2023). Ulusal anayasal yapıda bu tür geniş yorumlar, başvuru yollarının etkinliğini artırarak hakların korunmasını güçlendirir. Ayrımcılık yasağı da anayasal düzeyde çekirdek hakların ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 10. maddesi ile ICCPR'nin 16 ve 26. maddeleri herkes için eşit yasal koruma ilkesini düzenlerken, ulusal anayasalar bu ilkeleri uygulamaya geçirerek toplumda eşitlik anlayışını yerleştirir (Riswanto and Suparno 2021). Böylece yaşam hakkı gibi mutlak nitelikteki garantiler sadece bireysel değil toplumsal düzeyde de korunmuş olur. Kimi ulusal düzenlemelerde ise kuvvetler ayrılığı prensibi çekirdek hak güvencesi olarak vurgulanır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının bağımsız çalışması, devletin işleyişinde adaletin sağlanmasına ve yetki aşımının önlenmesine hizmet eder. Bu yapı içinde anayasaların üstünlüğü kabul edilir; yasalar anayasaya aykırı olamaz ve aykırı davranışlar geçersiz sayılır. Hukuki denetim mekanizmalarının varlığı bu üstünlüğün korunmasında kritik önemdedir (Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023). Ulusal anayasal düzenlerde öne çıkan bir başka nokta ise kültürel bağlamla uyumlu ama evrensel standartlara bağlı kalma çabasıdır. Bazı ülkeler kendi toplumsal gerçeklerine özgü sorunlara çözüm ararken yaşam hakkı veya eşitlik gibi çekirdek haklardan taviz vermez. Örneğin Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde poligami tamamen yasaklanmamış ancak bu tür evliliklerde dahi kadınların tüm temel haklardan yararlanması güvenceye alınmıştır (Uwazuruike n.d.). Benzer uyarlamalar ulusal anayasalar aracılığıyla yerel hukuk sistemlerine entegre edilebilir. Özetle, çekirdek hakların ulusal anayasalarla güvence altına alınması çok boyutlu bir süreçtir: normatif tanımlar ile yetmez, ceza mevzuatındaki yaptırımlarla desteklenmeli; yargısal denetim mekanizmalarıyla uygulanabilir hale getirilmeli; ayrımcılık yasağı ile toplumsal eşitlik sağlanmalı; olağanüstü hâl koşullarında bile sınırlama dışı tutulmalıdır. Ulusun kendi kültürel gerçekleriyle uyumlu ama evrensel yükümlülükler sadık kalan düzenlemeler ise bu sürecin sürdürülebilirliğini sağlar (Tymoshenko and Makarenko 2022; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Shelever et al. 2023; Riswanto and Suparno 2021; Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023; Uwazuruike n.d.).

3.2 Uluslararası Sözleşmelerde Çekirdek Haklar

3.2.1 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri

Birleşmiş Milletler çatısı altında kabul edilen ve insan hakları alanında küresel ölçekte referans kabul edilen belgeler, çekirdek hakların tanımını ve korunmasını netleştiren hukuki çerçeveler sunar. Bu belgelerin merkezinde yer alan "Uluslararası İnsan Hakları Bill'i" üç temel dokümandan oluşur: 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR). Bildirge hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte, zaman içerisinde maddeleri ya teamül hukuku normlarına dönüşmüş ya da bağlayıcı sözleşmelere aktarılmıştır. ICCPR ve ICESCR ise doğrudan hukuki yükümlülük getiren metinler olarak üyeler tarafından onaylanmış, taraf oldukları ülkelerde iç hukuk yoluyla uygulanması gereken hükümler haline gelmiştir (Tasioulas 2017). ICCPR medeni-siyasi haklara ilişkin çekirdek hükümleri içerir. Yaşama hakkı (madde 6), işkence yasağı (madde 7), adil yargılanma güvenceleri ve eşit yasal koruma (madde 26) gibi mutlak nitelikteki haklar bu metinle ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Olağanüstü hâl durumlarında sapma yetkisi tanıyan madde 4 dahi belirli hakların devre dışı bırakılamayacağını öngörerek özün korunması ilkesini pekiştirir. ICESCR ise ekonomik, sosyal ve kültürel hakların asgari düzeyde korunması için "minimum core" yükümlülüğü kavramını geliştirmiştir; bu yaklaşım kaynak yetersizliği savunusunun ardına sığınılamayacak bir koruma alanı tanımlar (O'Hare, Devakumar, and Allen 2016). Komite'nin Genel Yorum No.14'ünde belirtildiği üzere, sağlık hakkı yalnızca tıbbi bakım değil gıda, su, eğitim, barınma gibi "sağlığın altında yatan belirleyicilere" erişimi de içerir; devletler tüm bireylerin bu unsurlara eşit ulaşmasını sağlamakla yükümlüdür. BM sistemi yalnızca sözleşmelerle değil, diğer özel anlaşmalarla da çekirdek hak güvenliğini genişletmiştir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), çocuklara yönelik özel koruma hükümleri getirerek silahlı çatışmalarda dahi uygulanacak standartlar oluşturmuştur. Sözleşmenin 38. maddesi taraf devletlere 15 yaşından küçük kişilerin doğrudan çatışmalara katılımını engelleme ve onları silahlı kuvvetlere almama yükümlülüğü yükler; ayrıca savaş koşullarında sivillerin korunmasına dair insancıl hukuk kurallarıyla uyum sağlanır (Mermoune 2016). Benzer şekilde Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) gibi odaklı metinler cinsiyet eşitliğini çekirdek nitelikteki insan haklarının parçası olarak tanımlar. Hakların korunmasında yalnızca devletleri değil diğer aktörleri de sorumlu kılan belgeler önem taşır. BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, şirketlerin insan haklarına saygı göstermesi yönünde doğrudan ilke koyar; böylece devlet dışı aktörlerin yükümlülükleri tartışmaya açılır (Tasioulas 2017). Günümüzde bazı görüşler bu ilkelerin bağlayıcı hale gelmesi gerektiğini savunur; aksi takdirde hakların anlamının daralacağı uyarısı yapılmaktadır. BM sözleşmeleri yalnızca tanım yapmakla kalmaz, aynı zamanda uygulamayı denetlemek üzere mekanizmalar öngörür. Taraf devletlerin raporlama yükümlülüğü ile Komite'lerin değerlendirme yetkisi uygulamadaki boşlukların saptanmasına olanak verir (Uwazuruike n.d.). Örneğin Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı'nın BM sisteminden bağımsız bölgesel yapısı benzer bir prosedürü işletmektedir; bu iki örnek arasında denetim alışkanlığı açısından paralellik kurulabilir. BM Komiteleri aslında devletlerin kendi beyanlarını doğrulamak veya geliştirmek üzere sivil toplumdan da bilgi alır, böylece resmi raporlar ile sahadan gelen veriler arasındaki fark görünür kılınır. Bir başka dikkat çekici nokta ise sözleşmelerin "hak" ile "menfaat" arasındaki ayrımı netleştirmesidir. Tasioulas'ın yorumuna göre bir hakkın bulunması için karşı tarafta yerine getirilmesi zorunlu bir yükümlülük olmalıdır; aksi halde menfaat seviyesinde kalır (Tasioulas 2017). Sağlık hakkının kapsadığı alan ile ilgili örnekte olduğu gibi, yeterlilik koşulları sağlanamazsa o alan bir "hak" olarak nitelendirilemez. Bu ayrım, gereksiz yeni hak tanımlarının yapılmasını önlemeyi amaçlar ve mevcut çekirdek hakların içeriğinin genişletilebilecek sınırlarını belirler. Bildirge ve iki temel sözleşme dışında BM sistemi çeşitli spesifik konularda ayrıntılı koruma sağlar: Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (ICERD), İşkenceye Karşı Sözleşme (CAT) ve Çocuk Haklarına Dair Ek Protokoller gibi metinler aracılığıyla farklı alanlarda çekirdek niteliğe sahip güvenlik önlemleri tanımlar (Tasioulas 2017; Mermoune 2016). Bu çok katmanlı yapı sayesinde evrensel nitelikteki yaşam hakkı, özgürlük hakkı, onur koruması gibi değerler hem genel hem tematik belgeler aracılığıyla desteklenmiş olur. Analiz edildiğinde görülmektedir ki BM İnsan Hakları Sözleşmeleri çekirdek hakların uluslararası düzeydeki konumunu güçlendirmek için hem normatif hem usuli araçlar sunar: normatif düzeyde tanımlar netleştirilip mutlak kategoriler belirlenirken; usuli düzeyde raporlama, izleme ve hesap verebilirlik mekanizmaları ihlaller karşısında etkili tepki verilmesini sağlar. Böylelikle ulusal hukuk sistemleri ile uluslararası standartlar arasındaki uyum hedeflenir; taraf devletlerin hem kendi anayasal düzenlemelerine hem uygulama pratiklerine yön verir (Tasioulas 2017; Mermoune 2016; O'Hare, Devakumar, and Allen 2016; Uwazuruike n.d.).

3.2.2 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), üye devletlerin temel hak ve özgürlükleri "güvence altına almak" yükümlülüğünü üstlendiği bağlayıcı bir uluslararası belgedir. Sözleşmenin 1. maddesi, taraf devletlerin kendi yetki alanlarında bulunan herkesin sözleşmede tanınan haklardan yararlanmasını sağlamak yükümlülüğünü açıkça belirtir. Buna ek olarak 13. madde, ihlal durumlarında ulusal makamlar önünde etkili başvuru yollarının varlığını zorunlu kılar; böylece çekirdek nitelikteki hakların korunması yalnızca tanıma değil, somut ve ulaşılabılır hukuki yollarla güvence altına alınır. Strasbourg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 34. madde uyarınca bireysel başvuruları kabul etme yetkisine sahiptir; bu mekanizma, ihlaller karşısında uluslararası düzeyde doğrudan yargısal denetime olanak tanır (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Shelever et al. [2023](#)). Sözleşmenin uygulanmasında usuli güvenceler ile hukukun üstünlüğü ilkesi arasında doğrudan bir bağlantı bulunur. AİHS'nin çalışmasında yer alan Komite ve Mahkeme yapısı, sözleşme hükümlerinin yaşama hakkı, işkence yasağı ve adil yargılanma gibi mutlak kategorideki çekirdek haklarla uyumlu biçimde yorumlanmasını sağlar. Bu bağlamda AİHM içtihatları, adil yargılanma hakkının yalnızca ceza veya hukuk mahkemeleriyle sınırlı olmadığını; bağımsızlık ve tarafsızlık kriterlerini karşılayan disiplin kurulları veya tahkim mercilerinin de Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur (Shelever et al. [2023](#)). Böylelikle Sözleşme'nin koruma alanı genişletilerek farklı yargılama biçimlerinde de çekirdek hakların korunması mümkün hale gelir. AİHS'nin Avrupa Konseyi çerçevesinde hukukun üstünlüğü ile kurduğu ilişki, insan haklarının "canlı" bir şekilde uygulanmasını hedefleyen yorum tekniklerinden biri olan "living instrument" yaklaşımında somutlaşır. Mahkemenin yorum yetkisi sayesinde Sözleşme metninde yer almayan ancak modern toplumların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan yeni durumlar da koruma kapsamına alınabilmektedir (Bruning and Doek [2021](#)). Bu yöntem özellikle aile hayatının korunması (madde 8) ve şiddetten uzak yaşama hakkı gibi alanlarda çocuklar ve diğer hassas gruplar için ek güvenceler geliştirilmesini sağlamıştır. Sözleşme'nin güçlü yanlarından biri, kararların yalnızca taraf davalarda bağlayıcı olmasına rağmen bütün üye devletler için içtihat oluşturma niteliğidir. AİHM'in belli konularda geliştirdiği standartlar, tüm Avrupa Konseyi üyesi devletler tarafından uygulanabilir rehber kurallar olarak kabul edilir; bu nedenle Mahkeme, Avrupa hukuki mimarisinde fiilen anayasal bir yargı organı konumundadır (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Bu durum hem normatif hem pratik düzeyde çekirdek hakların korunmasını güçlendirmektedir. AİHS kapsamında göç politikaları gibi özel alanlarda da çekirdek haklarla politika arasındaki gerilim değerlendirilmiştir. Örneğin geri gönderme kararları sırasında başvuranın gönderileceği ülkede sistematik eksiklikler olduğunun bilinmesi halinde bir üye devletin bu kişiyi başka bir üye devlete dahi transfer etmemesi gerektiği yönünde hüküm verilmiştir. Bu yaklaşım, Dublin düzenlemeleri çerçevesinde yapılan uygulamalarda da CJEU'nun paralel yorumlarıyla uyum göstermiştir. CJEU'nun N.S. ve M.E. ile M.S.S./Belçika ve Yunanistan kararlarına atfen, Sözleşmeye taraf devletlerin sorumluluklarını yerine getirirken "konu ülkenin temel haklara riayet ettiği" yönündeki varsayımı sorgulamaları gerektiği sonucuna varılmıştır (Maja and Bojana [n.d.](#)). Buradaki temel prensip, sistematik eksikliklerden kaynaklanan ciddi riskler karşısında çekirdek hakların korunması için mevcut yetkilerin kullanılmasıdır. Mahkeme ayrıca göçmenlerin sosyal-ekonomik haklarına dair dolaylı koruma mekanizmaları geliştirmiştir. Sosyal destekten mahrum bırakma gibi politikaların insan onurunu zedeleyebilecek etkileri olduğunda bunların çekirdek haklarla bağdaşıp bağdaşmadığı incelenmiş; belirli asgari koruma standartlarının sağlanmaması halinde insanlık dışı muamele yasağının ihlali söz konusu olabileceği değerlendirilmiştir (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Bu tür kararlar özellikle düzensiz göçmenler veya geri gönderilemeyen kişiler için asgari yaşam koşullarının sağlanmasının gerekliliğini vurgular. AİHS sadece bireylerin değil sivil toplum aktörlerinin de haklarını tanır; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi'ne benzer şekilde Avrupa Konseyi çerçevesinde sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik hükümler bulunur (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Ayrıca Sözleşme'ye taraf ülkelerin hukuk sistemleri içinde bağımsız yargının korunması gerektiği vurgulanır; çünkü hukukun bağımsız işlemediği ortamlarda hiçbir çekirdek hakkın etkin şekilde korunamayacağı açıktır. Analizler gösteriyor ki AİHS hem maddi hem usuli boyutlarda koruma sağlayarak çekirdek nitelikteki demokratik değerleri güvence altına almıştır: yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi mutlak normlar içerikte net biçimde tanımlanırken; adil yargılanma hakkı gibi prosedürel güvenceler etkin başvuru yollarıyla desteklenmiş; ayrıca uluslararası denetim kapasitesiyle hızlı ihlal tespit imkanı sunulmuştur (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Shelever et al. [2023](#); Bruning and Doek [2021](#); Maja and Bojana [n.d.](#)).

3.2.3 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (ACHR) koruma sisteminde, çekirdek niteliğe sahip bazı haklara dokunulmazlık ilkesi getirildiği görülür. Metnin 27. maddesi, olağanüstü hal kapsamında yapılabilecek derogas-

yonların sınırlarını kesin biçimde belirler. Savaş veya kamu güvenliğini tehdit eden durumlarda dahi, yaşama hakkının (madde 4), işkence yasağının (madde 5), kölelik ve kulluk yasağının (madde 6/1) ve kanunsuz ceza olmaz ilkesinin (madde 9) devre dışı bırakılamayacağı hükme bağlanmıştır. Bu hükümler, mutlak nitelikteki hakların özüne dokunulamayacağı yönünde uluslararası sistemde yer alan genel prensiplerle uyumlu olup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ndeki benzer düzenlemelerle paralellik gösterir. Sözleşmenin yaklaşımı, olağanüstü hal rejimlerinde bile bireyin temel güvencelerinin korunması gerektiği fikrini pekiştirir. Burada yalnızca yaşama hakkı değil, aynı zamanda işkence veya insanlık dışı muamele yasağı gibi insan onuru ile doğrudan bağlantılı değerler devre dışı bırakılamaz. Bu çerçevede ACHR'nin non-derogable hak listesi diğer bölgesel belgelerden farklı olarak vicdan ve din özgürlüğünü de içerir; madde 12 kapsamında düzenlenen bu hak, olağanüstü durumlarda bile korunur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde böyle bir hükmün bulunmaması dikkat çekicidir; bu farklılık Latin Amerika bölgesindeki normatif koruma anlayışının kültürel ve hukuki bağlamını yansıtır. Araştırmalar, olağanüstü durumlarda hak sınırlamalarının ölçülü olması gerektiğini ancak mutlak haklar bakımından bu tür sınırlamaların hiçbir koşulda uygulamaya konulamayacağını ortaya koyar. ACHR'deki mutlak hak düzenlemeleri, ulusal hukukta uygulanacak olağanüstü hal tedbirlerinin meşru sınırlarını çizmekte kullanılır. Taraf devletlerin bu yükümlülükleri yerine getirmemesi halinde hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde sorumluluk doğar; özellikle Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi bu tür ihlaller karşısında bağlayıcı kararlar verme yetkisini kullanır. Böylelikle sözleşmenin koruma sistemi yalnızca normatif düzeyde kalmayıp aktif yargısal denetimle desteklenmiş olur. Mutlak veya özüne dokunulmaz kategorideki hakların tanımlanmasında kullanılan ölçütlerden biri "absolute breach of essence" kavramıdır. Avrupa Birliği hukukunda Brkan'ın yorumladığı bu kavramın ACHR'ye uyarlanması halinde, sözleşmede belirtilen non-derogable haklara getirilmiş herhangi bir sınırlamanın özü ihlal edici nitelikte sayılacağı açıktır. Brkan'ın analizine göre özün ihlali, hakkın varlığını sorgulatacak ölçüde yoğun müdahalelerde ortaya çıkar; dolayısıyla ACHR'nin belirlediği listeye giren haklarda bu tür müdahaleler hiçbir şekilde meşru kabul edilmez. Bu yaklaşımın pratik etkileri savaş hukuku bağlamında da görülebilir. Taraf devletler silahlı çatışma sırasında yapacakları uygulamalarda, örneğin sivil nüfusa yönelik fiziksel veya psikolojik şiddet, zorla çalıştırma veya köleleştirme gibi fiillerden kaçınmak zorundadır. Bu tür eylemler yalnızca uluslararası insancıl hukukun ihlali olarak değil aynı zamanda ACHR'nin mutlak nitelikli hükümlerinin ihlali şeklinde değerlendirilir. Dolayısıyla sözleşme taraflarının askeri operasyonlar sırasında dahi bireylerin yaşam hakkına ve onuruna saygı göstermesi beklenir. Kapsam açısından değerlendirildiğinde ACHR'nin non-derogable hak listesi hem maddi hem de usuli güvenceleri içeren bir yapıya sahiptir. Yaşama hakkı ile işkence yasağı maddeleri, devletin negatif yükümlülüklerini tanımlarken kanunsuz ceza olmaz ilkesi yargısal süreçlerde hukukun öngörülebilirliğini garanti altına alır. Kölelik yasağı ise bireyin beden bütünlüğünün yanı sıra kişi özgürlüğünün korunmasına yöneliktir; modern yorumlarda insan ticareti gibi yeni sorun alanlarını da kapsayan geniş bir koruma alanı sunar (Thielbörger 2019). ACHR'nin vicdan ve din özgürlüğünü olağanüstü hal durumlarında bile korunacak haklar arasında sayması ise bölgesel hassasiyetlerin yansımasıdır. Latin Amerika'nın tarihsel deneyiminde otoriter rejimlerin dinsel özgürlükleri sınırlaması yaygın olduğundan bu tür bir hüküm bölgesel koruma pratiğinde anlamlı bir yer tutar. Böylece sözleşme yalnızca evrensel standartlara bağlı kalmaz, aynı zamanda bölgesel gerçekleri dikkate alan ek güvenceler sunar. Sonuç olarak Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, çekirdek nitelikteki insan haklarının özünü korumaya yönelik güçlü bir normatif çerçeve oluşturur. Olağanüstü hâl yetkilerinin sınırlandırılması yoluyla yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı ve kanunsuz ceza olmaz ilkesi gibi mutlak kategorideki değerleri güvence altına alır; ayrıca vicdan ve din özgürlüğünü kapsam dahilinde tutarak bölgesel bağlama özgü ek koruma sağlar (Thielbörger 2019; Thielbörger 2019).

3.2.4 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

Afrika kıtasında insan haklarının korunmasına yönelik bölgesel çerçeveyi oluşturan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, hem bireysel hem kolektif hakları kapsayan özgün bir belge niteliği taşır. Şart'ın ilhamını aldığı değerler yalnızca evrensel insan hakları ilkeleri ile sınırlı değildir; Afrika'nın sömürge sonrası tarihî deneyimi, hukuk felsefesi ve insan anlayışı belgede belirleyici olmuştur. Bireyi soyut ve yalnız bir varlık olarak değil, topluluk içinde dayanışma ruhuyla yer alan bir üye olarak tanımlayan yaklaşım, Şart'ın kişiye ait hakların yanı sıra topluma karşı görevleri de içermesinin temel gerekçesidir. Bu yönüyle Şart hem bireysel hem grup hakları ve yükümlülükleri arasında denge kurar. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar konusunda Şart'ın yaklaşımı, uluslararası sözleşmelerdeki bazı teknik sınırlamalardan ayrılır. Örneğin Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR) bu hakların uygulanmasını devletin mevcut kaynaklarına bağlarken, Afrika Şartı böyle bir açık sınırlama ifade etmez. Mbazira'ya göre bu fark, belgenin "kendine özgü" ve "Afrika'ya ait" bir enstrüman üretme arzusunu yansıtır. Ancak görevler kavramı konusunda Beyani'nin değerlendirmesi dikkate değerdir; ona göre bireyin topluma karşı görevleri fikri aslında Amerikan Bildirgesi ve İnsan Hakları

Evrensel Bildirgesi'nden alınmıştır. Dolayısıyla "görev" maddeleri Afrikalara özgü bir yenilik olarak görülemez. Bununla beraber bu hükümler, halkların hakları (kısmen BM Şartı'ndaki kendi kaderini tayin hakkından türeyen) ve ilerleyici kültür öğeleri ile birlikte yorumlandığında evrenselliğe tehdit değil, belirli bağlamlarda onun somut ifadesi olarak değerlendirilebilir. Şart'ın mutlak koruma altına aldığı çekirdek nitelikteki değerler arasında yaşama hakkı, eşitlik ilkesi, işkence yasağı gibi klasik maddeler yer alır. Üstelik grup haklarını da tanıyan düzenlemeler sayesinde ekonomik öz-yönetim gibi kolektif çıkarlar ile bireysel güvenlik garantileri aynı normatif düzlemde buluşturulur. Bireysel sivil ve siyasi hakların dahil edilmesi ise büyük ölçüde uluslararası mevcut metinlerin etkisiyle gerçekleşmiştir; Batı ve uluslararası toplumdan gelen baskılar 20. yüzyılın ikinci yarısındaki insan hakları ihlallerine karşı bu maddelerin eklenmesini teşvik etmiştir. Kadınlara yönelik özel korumayı hedefleyen Kadın Hakları Protokolü 2003 yılında kabul edilmiş, Şart'taki genel hükümleri cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesine dair detaylarla pekiştirmiştir. Protokol'un hazırlanmasında Afrika Komisyonu'nun Kadın Hakları Özel Raportörü önemli rol oynamıştır. Komisyon çoğu devletin Şart ve diğer uluslararası belgeleri onaylamasına rağmen kadınların hâlâ ayrımcılık ve zararlı uygulamalara maruz kaldığını tespit etmiş; bu durum ayrı bir araç oluşturma gerekliliğini doğurmuştur. Şart'ın uygulanmasında en dikkat çekici yönlerden biri denetim mekanizmasıdır. Taraf devletler her iki yılda bir Afrika Komisyonu'na yürürlüğe koydukları yasal veya idari tedbirleri raporlamak zorundadır. Bu raporlar yalnızca devlet beyanlarını değil aynı zamanda saha gözlemlerini de içerdiğinde uygulamadaki boşluklar daha net görünür hale gelir. Diğer yandan Komisyon'un yorum pratiğinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi veya BM organlarının içtihatlarından yararlanıldığı görülür; bu durum bölgesel sistemin evrensel standartlarla bağlantısını güçlendirir. Afrika İnsan Hakları sistemi konusunda yapılan değerlendirmeler iki ana sorunun tanımlandığını gösterir: üye devletlerin düşük düzeyde siyasi irade göstermeleri (örneğin bölgesel düzeyde yargısal hesap verebilirliği teşvik etmede isteksizlik) ve pratik engeller (yoksulluk, kaynak eksikliği, kökleşmiş kültürler, okuryazarlık seviyesinden doğan sorunlar). Yolsuzluğun da kaynak yetersizliğine ek katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Bu engeller birbirinden ayrı değil aksine birleşerek Şart'ta güvence altına alınan hakların tam anlamıyla uygulanmasının önünde toplu bir bariyer oluşturur. Şart'ın metni kuşkusuz evrensel ilkeler ile Afrika özgünlüğünü harmanlamaya çalışır; ancak drafters yani hazırlayıcılar aşırı sapma yerine uluslararası belgelerle uyumlu kalmayı bilinçli biçimde tercih etmişlerdir. Bu nedenle belgedeki Afrikalığa dair unsurlar ile küresel normlar arasında kopukluk değil tamamlayıcı ilişki vardır. Böylelikle bireylerin doğuştan gelen onuru üzerine kurulu yaşam hakkı gibi çekirdek nitelikteki korumalar bölgesel bağlamda güçlendirilirken, uluslararası hukukla paralellik korunur. Bu yapının pratikte etkili olması için güçlü uygulama iradesine ihtiyaç vardır. Analizler gösteriyor ki Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı potansiyel olarak kıtada etkin bir koruma sistemi yaratabilir; böylece Batılı devletlerin veya sivil toplum örgütlerinin eleştirilerini tetikleyen "Batı müdahaleciliği" algısını ortadan kaldıracaktır (Uwazuruike [n.d.](#)). Ancak bunun başarılması mevcut iki engelin , düşük taahhüt düzeyi ile pratik zorluklar , giderilmesine bağlıdır. Dolayısıyla Şart'ın çekirdek nitelikteki korumaları sürdürülebilir kalmak için yalnızca normatif çerçeve değil etkin uygulama stratejileri de geliştirilmelidir (Uwazuruike [n.d.](#); Uwazuruike [n.d.](#); Uwazuruike [n.d.](#)).

3.3 Soft Law Belgelerinde Çekirdek Hakların Yeri

Çekirdek nitelikteki hakların korunması açısından bağlayıcı olmayan normatif araçlar, yani soft law belgeleri, uluslararası hukukta esnek düzenlemeler olarak önemli bir yer tutar. Bu belgeler doğrudan bağlayıcı hüküm taşımamakla birlikte, hem devletler hem de özel aktörler için davranış standartları oluşturabilir ve zamanla teamül hukukuna ya da ulusal hukuka entegre edilebilir. Örneğin ticaret ve fikri mülkiyet alanında serbest ticaret anlaşmaları (FTA), bazı durumlarda gelecekte bağlayıcı hale gelmesi beklenen veya bilerek esnek bırakılan kuralları içerir. Ülkeler bu kuralların hemen iç hukuka yansıtılmasını istemeyebilir; bunun yerine kuralın uygulanabilirliğinin test edilmesi veya diğer kurallarla örtüşmesinin sağlanması hedeflenir. Böylece soft law, belirli çekirdek haklarla ilişkili koruma standartlarını kademeli olarak geliştirme imkanı tanır. Yargı pratiğinde soft law kuralları doğrudan uluslararası hukukun kaynak sistemi içine alınmasa bile meşruiyet tartışmalarında etkili olabilir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne göre bu tür kurallar resmi bir hukuk kaynağı değildir; ancak mevcut teamül veya antlaşma hükümlerinin "meşru" niteliğini değerlendirmede referans noktası olabilir. Bu durum, özellikle entegre devreler gibi teknik alanlarda veya kamu yararını ilgilendiren diğer hak konularında devletler arası standardizasyonu tetikleyebilir (Li and Mu [2022](#)). Soft law belgeleri çoğu zaman yönergeler, deklarasyonlar veya tavsiye kararları şeklinde çıkar; örneğin geleneksel bilgi ve genetik kaynaklar konusunda bildiriler ve rehber ilkeler oluşturulmuştur. Bu belgeler, çekirdek hakların uygulanmasında çevre hakkı veya kültürel haklar gibi tamamlayıcı alanları normatif çerçeveye dahil etme işlevi görür. İnsan hakları alanında özel sektörün sorumlulukları açısından da soft law araçlarının önemi artmaktadır. Belirli sektörlerde meslek birlikleri tarafından geliştirilen insan haklarına saygı yükümlülükleri (Human Rights Due Diligence - HRDD)

çoğunlukla soft law formatındadır. Üyelik üzerinden bağlanan bu tür standartlar resmi yaptırıma tabi olmakla birlikte, üyelerin faaliyetlerini etik ve hukuki beklentilerle uyumlu hale getirme baskısı yaratır. Birleşik Krallık'taki bir mahkeme kararı, şirketin Güvenlik ve İnsan Hakları Gönüllü İlkeleri'ni benimsemesini dikkate alarak "salt göstermelik" bir uygulamanın yeterli olmayacağı değerlendirilmesinde bulunmuş ve şirketten geniş belge açıklaması talep etmiştir (McCorquodale et al. 2017). Burada görüldüğü gibi soft law standartlarını benimseyen aktörler için fiilen daha yüksek hesap verebilirlik seviyesi oluşabilmektedir. Doğal kaynaklar sektörü ile ilgili uluslararası rehber ilkelerde de soft law'ın çekirdek haklara etkisi açık şekilde görülür. Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Uzmanı Anaya'nın raporlarında ve UN Expert Mechanism on Indigenous Peoples' Rights çalışmalarında Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD) kararları kullanılarak işletmelerin sosyal-kültürel ve çevresel etki değerlendirmesi yapma yükümlülüğü, yerel halkın serbest, önceden ve bilgilendirilmiş onayı (FPIC) ile fayda paylaşımı ilkeleri ortaya konmuştur (Morgera 2018). Bu düzenlemeler bağlayıcı hukuk kuralı olmasa da şirketlerin faaliyetlerini yerli halkların ekonomik ve sosyal haklarıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlayan özel standartlar oluşturur. Addis Ababa Rehberleri veya Akwé: Kon Gönüllü Rehberleri gibi belgeler, hükümetler ile yerel topluluklar arasında işbirliği çerçevesini tanımlar; böylece çekirdek insan haklarının korunması yönünde yumuşak fakat normatif baskı yaratır. Soft law belgeleri bazen evrensel insan hakları metinlerinde ifade edilen değerlerin yorumunu da genişletebilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edildiği 1948 yılında yapılan hazırlık çalışmalarında örgütlü grupların (özel şirketler dahil) de bildirgede belirtilen haklara zarar verici faaliyetlerden kaçınmaları gerektiği açıkça belirtilmiştir (Bernaz 2021). Bildirge bağlayıcı olmadığından böyle bir yükümlülük formel hukukta doğrudan uygulanmaz; ancak yorum yoluyla özel aktörlerin insan haklarını destekleyici faaliyetlerde bulunmaları beklenir. Bu durum uzun vadede teamül hukuku standartlarının şekillenmesine katkıda bulunabilir. Serbest ticaret anlaşmaları ile bağlantılı yumuşak hukuk örnekleri ise taraf ülkelerin mevcut ve gelecekteki fikri mülkiyet sözleşmeleri ile uyumlu hale gelmesini sağlayacak hükümler içerir. ABD veya Avrupa Birliği tarafından yapılan bölgesel ticaret anlaşmalarında tarafların belirli memoranduma uyması şart koşulabilir; aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler de kendi aralarında deklarasyonlar veya rehberler yayımlayarak çekirdek niteliğe sahip ekonomik hakların korunmasına yönelik ortak standart oluşturabilir (Li and Mu 2022). Böylece soft law belgeleri yalnızca Batı kökenli değil farklı bölgelerin ihtiyaçlarına göre biçimlendirilmiş koruma modelleri yaratır. Analizlerden anlaşılmaktadır ki yumuşak hukuk metinlerinin etkinliği üç unsura bağlıdır: kabulü teşvik eden siyasi irade, uygulamada yön verecek sektörel öz düzenleme mekanizmaları ve zaman içerisinde hukuki bağlayıcılığa dönüşebilecek içerik üretimi. Soft law belgeleri çekirdek nitelikteki yaşam hakkı, özgürlük hakkı, eşitlik ilkesi gibi değerlerin doğrudan korunmasını sağlamasa bile bunlarla ilişkili alanlarda standartlaştırma ve bilinç oluşturma işlevi görür; öyle ki nihai olarak hard law düzenlemelerine dönüştüğünde mevcut koruma seviyesini yükseltme potansiyeline sahiptir (Li and Mu 2022; McCorquodale et al. 2017; Morgera 2018; Bernaz 2021).

3.4 Çekirdek Hakların Korunmasında Yargı Organlarının Rolü

Yargı organlarının çekirdek hakların korunmasındaki işlevi, yalnızca bireysel uyuşmazlıkları çözmekten ibaret değildir; aynı zamanda hukukun üstünlüğü ilkesinin somut güvencesi olarak bu hakların ihlalinin önleyici, tespit edici ve giderici mekanizmaları işletir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) geliştirdiği içtihatlar, adil yargılanma hakkının yalnızca ceza veya hukuk mahkemeleriyle sınırlı olmadığını; bağımsızlık ve tarafsızlık kriterlerini karşılayan disiplin kurulları ve tahkim mercilerinin de bu kapsama gireceğini göstermiştir (Shelever et al. 2023). Bu geniş yorum, çekirdek hakların pratikte korunabilmesi için yargısal denetim alanını oldukça genişletir. Uluslararası yargı organları bakımından etkili başvuru yollarının varlığı temel bir gerekliliktir. AİHS'nin 13. maddesinde düzenlenen bu yükümlülük, çekirdek nitelikli hakların korunmasını doğrudan etkiler. Mahkeme kararlarında, devletlerin kendi yetki alanlarındaki herkesin sözleşme kapsamındaki haklardan yararlanmasını sağlamakla yükümlü olduğuna vurgu yapılır (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Bu bağlamda ulusal yargının bağımsızlığı da yaşamsal önemdedir; zira hukukun bağımsız işlemediği koşullarda hiçbir çekirdek hakkın fiilen güvence altında tutulamayacağı açıktır. Bazı bağlamlarda yargısal denetim, göç gibi karmaşık politika alanlarında doğrudan çekirdek hak ihlallerini engellemeye yönelmiştir. Örneğin Avrupa Birliği Adalet Divanı (CJEU) ve AİHM kararlarına yansıyan yaklaşım, Dublin düzenlemeleri çerçevesinde dahi sistematik eksikliklerin bilindiği durumlarda geri gönderme işleminin durdurulması gerektiğini ortaya koymuştur (Maja and Bojana n.d.). Bu kararlar, insan onuruna aykırı muamelenin veya yaşam koşullarındaki aşırı yetersizliğin yaratacağı ciddi riskleri önlemek için yargısal organların yetkilerini aktif biçimde kullanmalarına örnektir. Bölgesel belgeler çerçevesinde de mahkemelerin kritik bir konumu vardır. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, olağanüstü hâl koşullarında dahi yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak nitelikteki hakların ihlal edilip edilmediğini denetleme yetkisine sahiptir (Thielbörger 2019). Kararları bağlayıcı olan bu mahkeme, ulusal düzeydeki ihlallerin bölgesel düzeyde sorumluluk

doğurmasına aracılık eder; böylece hem normatif hem de uygulamaya ilişkin caydırıcılık sağlar. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın uygulanmasında ise Afrika Komisyonu belirli periyotlarla gönderilen devlet raporlarını inceler ve değerlendirmelerini yayımlar. Komisyon'un yorum pratiğinde BM sözleşme organlarının ve AİHM'in içtihatlarından yararlanılması, farklı sistemler arasındaki etkileşimin altını çizer (Uwazuruike n.d.). Ancak raporlama sürecinin etkinliği üye devletlerin siyasi iradesine bağlıdır; taahhüt eksikliği ve yapısal engeller uygulamada sorun yaratabilmektedir. Buna rağmen Komisyon'un bu değerlendirmeleri yapması, çekirdek haklara ilişkin standartların bölgesel düzeyde izlenebilirliğini sağlar. Yargı organlarının işlevi sadece karar vermek değil, aynı zamanda hukuki yorum yoluyla mevcut normları çağdaş ihtiyaçlara uyarlamaktır. AİHM'in "living instrument" yaklaşımı bunun tipik bir örneğidir; mahkeme bu yöntemle sözleşme metninde açıkça yer almayan ancak toplumsal gelişmeler karşısında önem kazanan koruma alanlarını da çekirdek hak kapsamına dahil edebilmektedir (Bruning and Doek 2021). Böylelikle statik bir metin dinamik bir koruma aracına dönüşür. Bağımsız anayasa mahkemelerinin rolü de aynı derecede önemlidir. Ukrayna örneğinde olduğu gibi anayasal denetim mekanizmaları yasaların çekirdek hak güvencelerine aykırı olmamasını sağlayarak yasama-yürütme dengesi içinde önemli bir fren görevi görür (Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023). Anayasa mahkemeleri veya eşdeğer yüksek yargı organları, kuvvetler ayrılığı prensibinin korunması sayesinde yalnızca bireysel davalarda değil genel hukuk düzeninde de çekirdek haklara yönelik küresel standartlara uyumu sağlar. Bireylerin yanı sıra sivil toplum aktörleri de bazı sistemlerde doğrudan koruma kapsamına alınmıştır. BM Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi'nde ifade edildiği üzere herkesin insan haklarını savunma hakkı vardır; AİHS sistemi içinde de sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik hükümler bulunur (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Yargısal süreçler sivil toplumun müdahil olmasına izin verdiğinde ya da onların sağladığı bilgiyi dikkate aldığına gerçekçi veri akışı sağlanarak ihlallerin tespiti kolaylaşır. Tüm bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde görülebilir ki yargı organlarının çekirdek hakların korunmasındaki katkısı çok katmanlıdır: norm denetimiyle anayasal güvence sağlarlar; bireysel uyuşmazlıklarda etkin başvuru yolu sunarlar; uluslararası içtihatlar aracılığıyla yeni koruma alanları açarlar; bölgesel denetim organlarının faaliyetlerine dayanak oluştururlar ve sivil toplumla etkileşim kurarak bilgi tabanlı karar süreçleri işletirler. Bu görevleri yerine getirebilmeleri için ise bağımsızlıklarının, tarafsızlıklarının ve etkinliklerinin güvence altına alınması gerekir (Shelever et al. 2023; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Maja and Bojana n.d.; Thielbörger 2019; Uwazuruike n.d.; Bruning and Doek 2021; Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023).

4 Çekirdek Hakların Kategorileri

4.1 Yaşam Hakkı

4.1.1 Yaşam Hakkının Mutlak Niteliği

Uluslararası hukukta yaşam hakkının konumu, olağanüstü durumlarda bile devre dışı bırakılmayan mutlak kategorideki çekirdek hakların başında yer alır. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 6. maddesi, her insanın doğuştan yaşama hakkına sahip olduğunu açıkça ifade eder ve bu hakkın hiçbir koşulda geri alınmayacağını belirtir. Savaş veya kamu düzenini tehdit eden olağanüstü hallerde dahi sözleşmenin 4(2) maddesi, yaşama hakkından sapma yetkisinin tanınmadığını ortaya koyar. Benzer şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 15(2). maddesi de savaş ya da diğer kamu felaketleri sırasında devletlere tanınabilecek derogasyon yetkisini belirli haklarla sınırlandırırken, yaşama hakkını mutlak koruma altında tutar (Zaporozhchenko et al. 2023; Thielbörger 2019). Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (ACHR) ise bu yaklaşımı kendi bölgesel bağlamına uyarlamış ve 27. maddesinde olağanüstü hallerde bile yaşama hakkına dokunulamayacağını belirtmiştir. Bölgesel farklardan biri olarak ACHR ayrıca vicdan ve din özgürlüğünü de non-derogable haklar arasında sayar; ancak yaşama hakkı konusunda tüm sözleşmeler ortak bir mutlaklık ilkesini benimser (Thielbörger 2019). Bu ortak çerçevede devletlerin yükümlülüğü yalnızca hukuki tanıma değil, kriz anlarında dahi uygulanabilir koruma sağlamak şeklinde şekillenir. Mutlak nitelik, hukuki anlamda "özüne dokunmama" prensibi ile doğrudan ilişkilidir. Brkan'ın Avrupa Birliği temel haklar yorumunda belirttiği üzere, herhangi bir kısıtlama yaşam hakkının özünü ortadan kaldıracak düzeye ulaştığında meşru kabul edilemez; bu durumda ihlalin tanımı "absolute breach of essence" olarak yapılır. Bu tür bir ihlal, hakkın varlığını sorgulatacak derecede yoğun müdahalelerle ortaya çıkar (Brkan 2018). Dolayısıyla küçük sınırlamalar yerine, kapsamlı ve geri dönüşsüz müdahaleler yaşam hakkının mutlak niteliğini ihlal eden uygulamalar olarak değerlendirilir. Savaş hukukunda da bu ilke pekiştirilmiştir. Ukrayna örneğinde olduğu gibi, ülke genelinde ilan edilen sıkı-yönetim sırasında bazı haklarda sınırlamalara gidilmesine karşın yaşama hakkı ile doğrudan bağlantılı olan işkence yasağı ve insan onuru koruması sınırlama dışı bırakılmıştır (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Ulusal ceza mevzuatı bu durumu destekleyici hükümler içerebilir; Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş

esirlerine kötü muamele, sivillerin zorla çalıştırılması veya toplu öldürme fiilleri ağır suç olarak tanımlanmış ve uluslararası insancıl hukuk normlarıyla uyumlu hale getirilmiştir. Yaşam hakkının mutlak niteliği yalnızca negatif yükümlülük yani "öldürmeme" biçiminde değil, aynı zamanda pozitif yükümlülük olan "koruma sağlama" şeklinde yorumlanır. Devletler, bireyleri hem kamu görevlilerinin hem de özel aktörlerin oluşturduğu ciddi tehditlerden korumak zorundadır. Bu durum özellikle silahlı çatışmalar sırasında daha da önem kazanır; çünkü savaş ortamlarında yaşam hakkına yönelik tehditler en yüksek seviyeye ulaşır. Uluslararası insancıl hukukta, sivil nüfusun hedef alınmasının yasak olması yaşam hakkının mutlak niteliğinin pratik yansımasıdır (Nykyforak et al. 2024). Yargısal güvence mekanizmaları da bu hak için vazgeçilmez kabul edilir. AİHM içtihatlarında, devletin yaşam hakkını koruma yönündeki pozitif yükümlülüğü karmaşık prosedür gerektiren durumlarda bile etkili olacak şekilde aranmıştır. Adil yargılanma güvencesi ile birlikte düşünüldüğünde bu yükümlülük yalnızca fiziksel hayatın korunmasını değil, hukuki süreçlerde hayatın değeri ile ilgili tüm konuların adil biçimde ele alınmasını garanti eder (Shelever et al. 2023). Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi örneklerinde ise yaşam hakkının ihlali ulusal düzeyde gerekli önlemlerin alınmamasıyla ilişkilendirilmiş; mahkeme bağlayıcı kararlarla devletlere kriz anlarında bile yaşam hakkını güvence altına alma yükümlülüğünü hatırlatmıştır (Thielbörger 2019). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda da yaşam hakkının mutlak niteliği fikri yerel bağlamla bütünleştirilerek korunur. Şart yalnızca bireysel yaşama hakkını değil halkların kolektif olarak var olma ve kendi kaderini tayin etme haklarını da güvenceye alır; böylece bireyin yaşamı topluluk içindeki konumuyla birlikte değerlendirilir. Kadın Hakları Protokolü'nde kadınların güvenlik ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik özel hükümler eklenmiş; böylece eşitlik temelli bir koruma mekanizması geliştirilmiştir (Uwazuruike n.d.). Tasioulas'ın minimum core doktrini bağlamındaki değerlendirmesi yaşam hakkının mutlaklığını ekonomik veya sosyal boyutlardan ayırmaz; ona göre bazı hakların core kısmı kaynak eksikliği savunusuyla ertelenemez veya sınırlandırılmaz. Yaşam hakkı böyle bir kategoride olduğundan kaynak yetersizliği gibi gerekçeler bu hakka getirilebilecek müdahaleleri meşru kılmaz (Tasioulas 2017; Thielbörger 2019). Bu anlayışla bakan devletler için savaş, doğal afet veya olağanüstü hal gibi koşullar bahane edilerek temel koruma yükümlülüklerinden kaçmak mümkün değildir. Analiz edilirse görülüyor ki yaşam hakkının mutlak niteliği üç ana dayanağa oturur: normatif düzeyde açıkça tanımlanmış non-derogable statü; uygulamada hem negatif hem pozitif yükümlülüklerin eş zamanlı işletilmesi; ve ulusal ile bölgesel yargısal denetim mekanizmalarının etkin çalışması. Olağanüstü hal rejimlerinde dahi gevşemeyen bu sorumluluklar sayesinde yaşam hakkı pratikte en yüksek koruma standardına tabi tutulur (Zaporozhchenko et al. 2023; Thielbörger 2019; Brkan 2018; Nykyforak et al. 2024; Shelever et al. 2023; Uwazuruike n.d.; Tasioulas 2017).

4.1.2 Savaş ve Olağanüstü Halde Yaşam Hakkı

Silahlı çatışmaların ve olağanüstü hal rejimlerinin doğası gereği, yaşam hakkının korunması ciddi ölçüde zorlaşır. Bu durum uluslararası sözleşmelerde özellikle dikkate alınmış ve belli normlar aracılığıyla güvence altına alınmıştır. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 4(2) maddesi, yaşama hakkını savaş veya kamu güvenliğini tehdit eden olağanüstü durumlarda bile devre dışı bırakılmayacak haklar arasında tanımlar; benzer biçimde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15(2) maddesi de yaşama hakkının mutlak koruma altında olduğunu ortaya koyar (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023). Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise bu hak olağanüstü hal derogasyonlarından muaf tutulmakla birlikte, maddenin genişletilmiş yorumunda işkence yasağı ve kölelik yasağı gibi değerlerle birlikte bölgesel öncelikler vurgulanır (Thielbörger 2019). Savaş koşullarında, hukuk sistemleri yaşam hakkının ihlal riskini azaltmak için insancıl hukuk kurallarını devreye sokar. Cenevre Sözleşmeleri'ne ek protokoller, sivillerin hedef alınmasını yasaklar; fiziksel yok etme, toplu öldürme ya da temel yaşam araçlarının yok edilmesi gibi fiiller açıkça yasaktır. Ukrayna örneğinde olduğu gibi ulusal ceza mevzuatında savaş esirlerine kötü muamele veya sivillerin zorla çalıştırılması ağır suç kategorisine alınmış; böylece uluslararası insancıl hukuk ile ulusal hukuk uyumlu hale getirilmiştir (Nykyforak et al. 2024). Bu tür hükümler yalnızca negatif yükümlülükleri değil, pozitif yükümlülükleri de kapsar: devletler kriz anlarında bireylerin yaşamını aktif olarak koruyacak önlemleri almak zorundadır. Olağanüstü hal rejimleri, anayasal düzeyde sınırlama yetkisini tanısa da belirli çekirdek haklara dokunamaz. Ukrayna Anayasası'nın sıkıyönetim düzenlemelerinde yaşama hakkı sınırlama dışı bırakılmış; insan onuru ile bağlantılı hakların tamamı korunmuştur (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Benzer biçimde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda yaşam hakkı yalnızca bireysel güvencelerle değil, halkların kolektif varlığını sürdürme hakkıyla birlikte korunur; Kadın Hakları Protokolü kadınların yaşam koşullarına yönelik özel iyileştirme tedbirleri getirerek eşitlik temelli bir mekanizma geliştirmiştir (Uwazuruike n.d.). Ulusal güvenlik tehdidi veya silahlı çatışma durumlarında alınan tedbirlerin meşru kabul edilebilmesi için orantılılık ilkesi aranır. ICCPR'nin yorumuna göre savaşta dahi yaşam hakkının kapsamını ortadan kaldıran müdahaleler "absolute breach of essence" niteliğinde olup hiçbir şekilde meşru kabul edilemez. Bu ölçüt, hem normatif düzeyde hem yargısal denetimde

uygulanır; örneğin Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında, krizlerde gerekli koruma tedbirlerini almayan devletler yaşam hakkının ihlali nedeniyle sorumlu tutulmuştur (Thielbörger 2019). Uygulamada zorluk yaratan bir diğer unsur silahlı çatışmaların teknolojik gelişmelerle birlikte daha yüksek imha kapasitesine ulaşmasıdır. Modern savaş araçlarının etkisiyle sivil nüfusun korunması güçleşir; bu nedenle insancıl hukukta sivillere yönelik yardım operasyonlarının engellenmesi veya yaşamsal tesislerin yok edilmesi açıkça yasaklanmıştır (Nykyforak et al. 2024). Bu kurallar savaş koşullarında yaşam hakkı korumasının minimum standartlarını oluşturur ve ulusal cezalandırma sisteminde karşılık bulmalıdır. Yargısal güvenceler de olağanüstü hal koşullarında devre dışı bırakılmaması gereken unsurlar arasındadır. AİHM'in yorumuna göre adil yargılanma hakkı ile birleşen yaşam hakkının korunması, yalnızca fiziksel hayata yönelik tehditlerin önlenmesini değil hukuki süreçlerde hayatın değeriyle ilgili meselelerin adil biçimde ele alınmasını sağlar (Shelever et al. 2023). Böylece savaş sırasında dahi yargı yetkisi bireyin en yüksek sosyal değeri olan hayatını korumaya odaklı olarak işler. Analiz edildiğinde görülmektedir ki savaş ve olağanüstü hal bağlamında yaşam hakkının korunması üç seviyede gerçekleşir: uluslararası sözleşmeler ve protokollerde tanımlanan mutlak statüyle normatif güvence; ulusal ceza yasaları ve yürütme tedbirleri ile uygulama boyutunda pozitif-negatif yükümlülüklerin işletilmesi; bölgesel ve evrensel yargısal organlarda ihlallerin tespit edilip giderilmesini sağlayan denetim yolları.

4.1.3 Devletin Yaşam Hakkını Koruma Yükümlülükleri

Devletin yaşam hakkını koruma yükümlülükleri, yalnızca bireylerin fiziksel olarak hayatta kalmasını sağlamakla sınırlı değildir; bu yükümlülükler aynı zamanda kriz, savaş veya olağanüstü hâl gibi koşullarda dahi yaşam hakkının özüne dokunulmayacak biçimde güvence altına alınmasını içerir. Uluslararası sözleşmeler bu prensibi açıkça tanımlar. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesi, her insanın doğuştan yaşama hakkına sahip olduğunu ve hiçbir koşulda bu haktan sapılamayacağını belirtir; 4(2) maddesi ise savaş veya diğer olağanüstü durumlarda dahi yaşama hakkının derogasyona tabi tutulamayacağını hükme bağlar (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de benzer şekilde 15(2). madde, savaş veya kamu felaketi gibi hallerde tanınabilecek sınırlamaların kapsamını belirlerken yaşama hakkını mutlak koruma alanında tutar. Bu normatif çerçeveye ek olarak devletlerin pozitif yükümlülükleri vardır. Pozitif yükümlülük, yaşam hakkına yönelik tehditleri önlemek için aktif olarak tedbir alma sorumluluğunu ifade eder. Silahlı çatışma dönemlerinde örneğin sivillerin hedef alınmaması, yardım operasyonlarının engellenmemesi ve temel yaşam araçlarının yok edilmemesi gibi insancıl hukuk kurallarını uygulamak bu sorumluluğun somut göstergeleridir (Nykyforak et al. 2024). Ukrayna'nın sıkıyönetim düzenlemeleri bu yaklaşımı yansıtır; ülke genelinde ilan edilen sıkıyönetim sırasında bazı haklar sınırlandırılmış olsa da yaşama hakkı sınırlama dışı bırakılmış, aynı zamanda işkence yasağı ve insan onuruna saygı hükümleri korunmuştur (Zaporozhchenko et al. 2023). Negatif yükümlülükler ise devletin doğrudan insan hayatına kasteden eylem ve ihmallerden kaçınmasını gerektirir. Yargısal denetim mekanizmaları burada kritik bir rol oynar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında devletin yaşam hakkını koruma yönünde pozitif yükümlülüğü karmaşık prosedür içeren durumlarda dahi etkili olacak şekilde aranmıştır; örneğin adil yargılanma güvencesi ile bağdaştırıldığında bu yükümlülük yalnızca fiziki hayatın korunmasını değil, hukuki süreçlerde hayatın değeri ile ilişkili tüm konuların adil biçimde değerlendirilmesini kapsar (Shelever et al. 2023). Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında ise yaşam hakkının ihlalinin ulusal düzeyde gerekli tedbirlerin alınmamasıyla bağlantılı olduğu tespit edilmiş ve kriz anlarında dahi devletlerin bağlayıcı kararlarla bu yükümlülüğü yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır (Thielbörger 2019). Olağanüstü hâl rejimlerinde kabul edilen tedbirlerde orantılılık ilkesi aranır; yaşam hakkını ortadan kaldıracak veya özünü zayıflatcak müdahaleler "absolute breach of essence" niteliğinde sayılır ve hiçbir şekilde meşru kabul edilmez (Brkan 2018). Bu ölçüt hem uluslararası hukukta hem de iç hukukta geçerlidir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda ise yaşam hakkının korunması bireysel ve kolektif düzeyde ele alınır; halkların kendi varlığını sürdürme ve kendi kaderini tayin etme hakları da bu kapsamda yer alır. Kadın Hakları Protokolü'nde kadınların güvenlik ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik özel hükümler eklenmiş, eşitlik temelli koruma güçlendirilmiştir (Uwazurike n.d.). Devletin yükümlülüğü yalnızca mevcut tehdidi bertaraf etmekle bitmez; gelecekteki riskleri önleyici stratejiler geliştirmek de bu sorumluluğun parçasıdır. Tasioulas'ın minimum core doktrini değerlendirmesinde belirttiği gibi, bazı hakların çekirdek kısmı kaynak eksikliği gerekçesiyle ertelenemez veya sınırlandırılmaz. Yaşam hakkı böyle bir kategoride yer aldığından ekonomik zorluklar ya da kriz koşulları bahane edilerek temel koruma tedbirlerinden vazgeçilemez (Tasioulas 2017; Thielbörger 2019). Analiz edildiğinde devletlerin yaşam hakkını koruma yükümlülükleri üç düzeyde somutlaşır: normatif düzeyde uluslararası sözleşmelerle tanımlanan non-derogable statü; uygulama düzeyinde negatif ve pozitif yükümlülüklerin eş zamanlı işletilmesi; denetim düzeyinde ulusal, bölgesel ve evrensel yargısal mekanizmaların etkin çalışması. Bu çok katmanlı yapı sayesinde yaşam hakkı savaş,

doğal afet veya olağanüstü hâl gibi en zorlayıcı koşullar altında bile en yüksek koruma standardına tabi tutulabilir (Zaporozhchenko et al. 2023; Thielbörger 2019; Nykyforak et al. 2024; Shelever et al. 2023; Uwazuruike n.d.; Brkan 2018; Tasioulas 2017).

4.2 İşkence ve Kötü Muamele Yasağı

4.2.1 İşkencenin Tanımı ve Unsurları

Uluslararası ve ulusal hukukta "işkence" kavramı, yalnızca fiziksel şiddet eylemleri olarak değil, ağır acı veya ızdırap vermek amacıyla yapılan her türlü fiil olarak tanımlanır. Birleşmiş Milletler belgeleriyle uyumlu biçimde işkence, kişiye ya da üçüncü bir tarafa bilgi veya itiraf elde etmek, cezalandırmak, yıldırma ya da ayrımcı bir saikle zarar vermek için uygulanan ve hem fiziksel hem zihinsel boyuta sahip ciddi acı/ızdırap verme eylemlerini kapsar (Nykyforak et al. 2024). Bu tanımın önemli unsurlarından biri, acının kasıtlı olarak verilmesi ve belirli bir amaçla bağlantılı olmasıdır; sıradan kötü muamele ile işkence arasındaki ayrımı belirleyen de niyet ve yoğunluk düzeyidir. İnsan Hakları Afrika Şartı'nın 5. maddesi de benzer bir yaklaşım benimseyerek insan onuruna saygı hakkını garanti eder, özellikle kölelik, köle ticareti, işkence, zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı cezaların ve muamelenin yasak olduğunu belirtir. Sudan İnsan Hakları Örgütü ile Konut Hakkı ve Tahliye Karşısı Merkez'in Sudan'a karşı açtığı davada Afrika Komisyonu işkencenin oluşması için gerekli unsurları ortaya koymuştur: ağır acı veya ızdırap verilmeli ve bunun belli bir amaca hizmet etmesi gerekir; örneğin bilgi almak, cezalandırmak ya da korkutmak. Bu karar örneklerinde görüldüğü gibi, tanımdaki unsurlar birbirinden bağımsız olarak değil bütün halinde değerlendirildiğinde işkenceye ilişkin hukuki nitelendirme yapılabilir. Araştırmalar ayrıca gösteriyor ki bazı devletlerde mevcut ceza mevzuatı işkenceyi açıkça suç saymamakta; Sudan'da olduğu gibi yasal boşluklar taşlama, amputation (el/kısmi uzuv kesme) veya kırbaç gibi cezaların rutin biçimde uygulanmasına yol açabilmektedir (Uwazuruike n.d.). Bu durumlarda hukuki değerlendirme yapılırken söz konusu fiillerin amacına, mağdurun maruz kaldığı acının yoğunluğuna ve bu fiillerin devlet yetkililerince icra edilip edilmediğine bakılır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında ise işkence yasağı mutlak kategoriye girer; en küçük sınırlama bile hakkın özüne dokunduğu kabul edilir. Kararlarda davranışın "işkence" niteliğini kazanması için belli bir ciddiyet eşiği aranır. Mahkeme üç kademeli bir hiyerarşi geliştirmiştir: en ağır durumlar işkenceyi ifade ederken daha az yoğun ama yine ciddi acıya yol açan muamele "insanlık dışı muamele" olarak tanımlanır; kişinin onurunu zedeleyen ancak daha düşük yoğunlukta etkiler yaratan fiiller ise "aşağılayıcı muamele" kategorisine girer (Brkan 2018). Burada da amaç unsuru ile acının şiddeti birlikte değerlendirilir. Uluslararası insancıl hukuk kurallarında savaş zamanında dahi işkencenin yasak olduğu vurgulanır. Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller sivillere yönelik fiziksel saldırıları yasakladığı gibi, esirlere yönelik psikolojik baskı ve zorla çalıştırma gibi insanlık dışı uygulamaları da yasaklar (Nykyforak et al. 2024). Roma Statüsü'nde ise işkence savaş suçu veya insanlığa karşı suç kategorisinde yer alır. Dolayısıyla tanımdaki unsurlar, ağır fiziksel/psikolojik acı, belirli amaç ve devlet yetkilisi veya onun adına hareket eden kişi tarafından uygulanma, gerçekleştiğinde bu fiil uluslararası ceza yargısının konusu olabilir. Afrika Komisyonu'nun Uganda örneğinde polis hücrelerinde işlenen kötü muameleleri ele aldığı raporunda da benzer şekilde amaç unsuru öne çıkarılmıştır; burada polis şiddetinin soruşturma sürecinde yıldırma amacı taşıdığı tespit edilmiştir (Uwazuruike n.d.). Yargısal yorumlarda amaç unsurunun ispatlanması bazen doğrudan delillerle mümkün olmasa da olayın koşulları üzerinden çıkarım yapılabilir. Prosedürel açıdan bakıldığında devletlerin önleyici yükümlülükleri de işkence tanımıyla bağlantılıdır. Sadece işkence fiilini icra edenleri cezalandırmak değil, aynı zamanda böyle fiillerin meydana gelmesini engelleyecek yasal düzenlemeleri yapmak gerekir (Nykyforak et al. 2024). İşkence tanımı bu tür önleyici tedbirlerin kapsamını belirlediği için önem taşır; örneğin gözaltı koşullarının iyileştirilmesi ya da sorgulama tekniklerinin sınırlandırılması doğrudan bu hakka ilişkin pozitif yükümlülüklerdir. Özetle hukuktaki işkence tanımı üç temel unsur üzerinden şekillenir: mağdura verilen ağır fiziksel veya mental acı/ızdırap; bu eylemin bilgi alma, cezalandırma, korkutma veya ayrımcılık amacıyla icra edilmesi; failerin devlet yetkilileri olması ya da onların rızasıyla hareket edilmesi. Ulusal mevzuatta bu unsurların eksiksiz düzenlenmesi hem ihlallerin önlenmesini hem de yargısal süreçlerde doğru nitelendirme yapılmasını sağlar (Nykyforak et al. 2024; Uwazuruike n.d.; Brkan 2018).

4.2.2 Kötü Muamele ve İnsanlık Dışı Ceza Yasağı

Kötü muamele ve insanlık dışı ceza yasağı, uluslararası hukukta işkenceyle birlikte mutlak nitelikteki çekirdek haklar arasında yer alır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi, her türlü işkence ve "insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza"yı yasaklar; üstelik bu yasak hiçbir koşulda derogasyona tabi tutulamaz. Mahkemenin içtihatlarında davranışın hangi kategoride değerlendirileceğine dair bir ciddiyet eşiği aranır. Be-

lirgin olmayan fiiller bile, mağdurun onurunu zedeleyip mental ya da fiziksel acı yarattığında "insanlık dışı" veya "aşağılayıcı" nitelik kazanabilir (Brkan 2018). Bu değerlendirme yapılırken olayın niteliği, süresi, mağdur üzerindeki etkisi ve failin amacı birlikte incelenir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 5. maddesi de benzer bir koruma getirerek kölelik, zalimane veya insanlık dışı cezaları açıkça yasaklamaktadır. Sudan'a karşı açılan davada Afrika Komisyonu, uygulanan şiddet türlerinin yalnızca fiziksel acıyı değil mağdurun onur kaybını da hedef aldığını belirlemiş; taşlama ve kırbaç gibi cezaların rutin olarak uygulanmasının bu yasağın ihlali olduğunu tespit etmiştir (Uwazuruike n.d.). Burada yasağın kapsamına giren fiillerin devlet otoritesince gerçekleştirildiği veya onun bilgisi dahilinde olduğu hususu önem taşımıştır. Uluslararası insancıl hukukta da savaş döneminde kötü muamele yasağı açıkça düzenlenmiştir. Cenevre Sözleşmeleri'ne ek protokoller sivilinlerin hedef alınmasını yasakladıktan sonra esirlere yönelik hem fiziksel hem psikolojik baskıyı engelleyen hükümler içerir (Nykyforak et al. 2024). Bu kurallar, bireyin bedensel bütünlüğünün yanı sıra ruhsal sağlığını korumayı amaçlayan asgari standartları tanımlar. Örneğin zorla çalıştırma, kasıtlı aç bırakma veya hayati önem taşıyan tıbbi bakımın engellenmesi bu yasak kapsamına girer. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin belirlediği üçlü hiyerarşi, işkence, insanlık dışı muamele ve aşağılayıcı muamele, bu konuda sistematik bir yaklaşım sunar (Brkan 2018). İşkence niteliğine ulaşmayan fakat ciddi acı ve ızdırıp veren eylemler "insanlık dışı muamele" olarak tanımlanır; onur zedelenmesine yol açan daha düşük yoğunluklu fiiller ise "aşağılayıcı muamele"dir. Örneğin uzun süreli izolasyon veya küçük düşürücü ortamların yaratılması, eşiğin altında kalsa da aşağılayıcı olarak değerlendirilir. Afrika Komisyonu'nun Uganda'daki polis hücrelerinde gözaltına alınan kişilere yönelik raporunda belirttiği üzere kötü muamelenin amacı çoğu zaman yıldırma ya da itiraf alma ile bağlantılıdır (Uwazuruike n.d.). Amaç unsuru kötü muamele için her zaman zorunlu olmasa da davranışın niteliğini ağırlaştırabilir; böyle durumlarda "insanlık dışı ceza" kategorisi öne çıkar. Önleyici yükümlülükler açısından devletlerin sorumluluk alanı geniştir. Fiilen kötü muameleyi uygulayan personelin cezalandırılması yeterli görülmez; aynı zamanda bu tür fiillerin ortaya çıkmasını engelleyecek yasal ve idari tedbirler alınmalıdır (Nykyforak et al. 2024). Gözaltı koşullarının iyileştirilmesi, sorgulama tekniklerinin sınırlandırılması ve bağımsız denetim mekanizmalarının kurulması doğrudan pozitif yükümlülüklerdendir. Makul olmayan gözaltı süresi veya uluslararası standartların altında olan hapisane koşulları da kötü muamele yasağına aykırı kabul edilebilir. Yasağın mutlaklığı, herhangi bir olağanüstü hal gerekçesiyle sınırlanamayacağı anlamına gelir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15(2) maddesi savaş veya kamu felaketi gibi hallerde tanınabilecek sapma yetkisini belirli haklarla sınırlandırırken işkence ve kötü muamele yasağını koruma alanında tutar (Thielbörger 2019). Böylece devletlerin güvenlik gerekçelerini ileri sürerek bu hakkın özünü ortadan kaldırması engellenir. Ulusal hukuk sistemleri de uluslararası normlarla uyumlu biçimde benzer düzenlemeler yapmalıdır. Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş esirlerine kötü muamele ve sivillere yönelik insanlık dışı uygulamalar ağır suç olarak tanımlanmıştır (Nykyforak et al. 2024). Böylece ulusal ceza hukuku ile uluslararası insancıl hukuk arasında doğrudan uyum sağlanmış olur. Analiz edildiğinde kötü muamele ve insanlık dışı ceza yasağının korunması üç temel unsur üzerinde yükselir: açık normatif tanımlar ile mutlak statüdeki yasakların belirlenmesi; önleyici ve giderici pozitif yükümlülüklerin işletilmesi; etkili yargısal denetim yollarıyla ihlallerin ortaya çıkarılması ve giderilmesi (Brkan 2018; Uwazuruike n.d.; Nykyforak et al. 2024; Thielbörger 2019). Bu yapı sayesinde bireyin onuru ile fiziksel-ruhsal bütünlüğüne yönelik tehditler hem barış hem kriz koşullarında en yüksek koruma standardına tabi tutulur.

4.2.3 Uluslararası Standartlar

İşkence ve kötü muamele yasağının uluslararası düzeyde tanımlanması ve korunması, farklı sözleşmeler ile yargısal organların geliştirdiği ölçütler üzerinden şekillenir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) bu yasağı non-derogable haklar arasında sayar; 4(2). maddede olağanüstü hâl durumlarında dahi işkence, zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı cezaların yasak olduğuna vurgu yapılır (Thielbörger 2019). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi ise hiçbir koşulda sapma yetkisine tabi olmayan mutlak bir hüküm olarak işkence ve kötü muamele yasağını düzenler. Mahkeme içtihatlarında ciddiyet eşiği belirlenmiş, davranışın niteliğine göre "işkence," "insanlık dışı muamele" veya "aşağılayıcı muamele" şeklinde sınıflandırma yapılmıştır (Brkan 2018). Uluslararası insancıl hukuk da savaş koşullarında bu ilkeyi pekiştirir. Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller sivillere yönelik hem fiziksel saldırıları hem de psikolojik baskı, zorla çalıştırma ya da tıbbi bakımın engellenmesi gibi insanlık dışı uygulamaları yasaklar. Roma Statüsü'nde işkence savaş suçu veya insanlığa karşı suç olarak değerlendirilir; böylece fiilin tanımı evrensel ceza yargısının kapsamına alınır. Ayrıca bazı ulusal sistemlerde bu standartların iç hukuka dahil edildiği görülür; örneğin Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş esirlerine kötü muamele ve sivillere yönelik insanlık dışı uygulamalar ağır suç kategorisine yerleştirilmiştir (Nykyforak et al. 2024). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 5. maddesi işkenceyle birlikte kölelik, köle ticareti, zalimane veya insanlık dışı cezaları yasaklar. Sudan'a karşı açılan davada Afrika Komisyonu

taşıma, kırbaç gibi cezaların rutin biçimde uygulanmasının bu maddeye aykırı olduğunu tespit etmiş; işkencenin unsurları açısından ağır acı/ızdırıp verilmesi ve belirli bir amaca hizmet etmesi gerektiğini belirlemiştir (Uwazuruike [n.d.](#)). Komisyon uygulamada devlet yetkililerinin rolünü ve mağdurun onurunun zedelenmesini de dikkate alarak bu fiilleri mutlak yasak kapsamına dahil etmiştir. Uluslararası ceza mahkemeleri ile bölgesel yargı organlarının yorumları da standartları güçlendirir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, işkence yasağının kapsamını "living instrument" doktrini ile dinamik biçimde yorumlayarak modern toplumlarda ortaya çıkan yeni ihlal biçimlerini de koruma alanına dâhil etmiştir (Bruning and Doek [2021](#)). Böylece sözleşme metninde açıkça yer almayan ama toplumsal gelişmeler bağlamında önem kazanan durumlar da çekirdek hak kapsamına alınabilmektedir. Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi ise Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 27(2) maddesi çerçevesinde olağanüstü hâllerde bile işkence yasağına dokunulamayacağını teyit eden kararlar vermiştir (Thielbörger [2019](#)). Hakların tanımında kullanılan ölçütler arasında Brkan'ın belirttiği "absolute breach of essence" kavramı öne çıkar. Bu kavrama göre hakkın özüne müdahale edecek düzeydeki yoğun sınırlamalar meşru kabul edilemez; en küçük sınırlandırmalarda dahi mutlak haklar açısından özün ihlali söz konusu olabilir (Brkan [2018](#)). Devletlerin önleyici yükümlülükleri bu standardın ayrılmaz parçasıdır; yalnızca failerin cezalandırılması değil, benzer fiillerin ortaya çıkmasını engelleyecek yasal düzenlemelerin yapılması gerekir. İşkence yasağının uluslararası ölçekteki bağlayıcılığı ayrıca sözleşme organlarının denetim mekanizmalarıyla desteklenir. Taraf devletler periyodik raporlama yükümlülüğünü yerine getirerek alınan tedbirleri bildirir; Afrika Komisyonu gibi bölgesel denetim organları bu raporları inceleyip sahadaki durumla karşılaştırır (Uwazuruike [n.d.](#)). Böylece normatif standartların pratikte nasıl hayata geçirildiği izlenebilir. Analizler gösteriyor ki işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin uluslararası standartlar üç boyutlu bir yapıya dayanır: normatif düzeyde mutlak yasak statüsüyle sözleşmelerde açık ifadeler; uygulama düzeyinde önleyici ve giderici pozitif yükümlülüklerle iç hukuka uyarlama; denetim düzeyinde ulusal, bölgesel ve evrensel yargısal mekanizmalar üzerinden ihlallerin tespiti ve giderilmesi. Bu yapı sayesinde bireyin onuru ile fiziksel-ruhsal bütünlüğüne yönelen tehditler savaş, olağanüstü hâl veya barış dönemlerinde en yüksek koruma standardına tabi tutulur (Thielbörger [2019](#); Brkan [2018](#); Nykyforak et al. [2024](#); Uwazuruike [n.d.](#); Bruning and Doek [2021](#)).

4.3 Adil Yargılanma Hakkı

4.3.1 Adil Yargılanma Hakkının Unsurları

Bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde makul sürede, kamuya açık olarak yürütülen yargılama, adil yargılanma hakkının temel bileşenleri arasında kabul edilir. Bu bileşenlerin başında "mahkemeye erişim" gelir; bireylerin davalarını yetkili yargı organına sunabilmelerinin önünde keyfi veya orantısız engeller bulunmamalıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesine ilişkin kılavuz belgelerde bu hak, hem kurumsal koşullar (mahkemenin kanunla kurulmuş olması, bağımsızlık, tarafsızlık) hem de usuli güvenceler (silahların eşitliği, çelişmeli yargılama hakkı, kararların gerekçelendirilmesi) olarak iki boyutta ele alınır. Yargılama sürecinde sanığın suçluluğu ispatlanıncaya kadar masum sayılmasını öngören masumiyet karinesi, hem Anayasa metinlerinde hem de uluslararası belgelerde korunur. Bu ilke, ceza davası süresince medya yoluyla olumsuz algı yaratacak kampanyalara karşı da güvence sağlar. Ayrıca sanığın kendisini savunma ve susma hakkı gibi savunma imkanları, özellikle ağır cezalara konu davalarda olmazsa olmazdır (Kłopocka-Jasińska [2023](#); Uwazuruike [n.d.](#)). Hak arama özgürlüğü kapsamında tarafların iddia ve delillerini sunabilmeleri ile karşı delilleri sorgulama imkanlarının eşit şekilde tanınması "silahların eşitliği" ilkesinin gereğidir. Adil yargılanma hakkının önemli bir parçası da davanın "makul süre içinde" sonuçlandırılmasıdır. Gereksiz gecikmelerin adaletin tecellisini engellediği durumlarda bu hak ihlal edilmiş sayılır. Ulusal hukukta da bu standardın anayasal denetim organları tarafından yorumlanarak genişletildiği görülür; kimi zaman diğer ülke anayasa mahkemeleri veya uluslararası mahkeme kararları referans alınarak kendi içtihat birikimi zenginleştirilir. Böylelikle ortaya çıkan "acquis constitutionnel" kavramı, adil yargılanma standartlarının kısmen uluslararasılaşması ve evrensel asgari unsurlarının oluşması sonucunu doğurur. Ceza yargılamalarında özel güvenceler listesi ayrıca sanığa isnadın bildirilmesi hakkını, avukat yardımından yararlanma imkânını ve tanıkları sorgulama hakkını içerir. Bu hakların etkin kullanımı için gerektiğinde ücretsiz hukuki yardım sağlanması da bir diğer unsur olarak tanımlanmıştır (Kłopocka-Jasińska [2023](#)). Usuli yönlerin yanı sıra kamuya açık duruşma ilkesi şeffaflığı ve toplumsal denetimi temin eder; ancak güvenlik veya mağdurun korunması gibi meşru amaçlarla sınırlamalar getirilebilir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında geliştirilen "Adil Yargılanma ve Hukuki Yardım İlkeleri" de benzer unsurları içerir: kadın ve erkeklerin eşit biçimde yargısal organlara erişimi, dava-ya hazırlanmak için yeterli süre ve imkânın tanınması, tercüman desteği gibi güvenceler bunlar arasındadır. Afrika Komisyonu'nun Sudan'a ilişkin kararlarında gözaltına alınan kişilere suçlamaların ivedilikle bildirilmemesi veya avukatla görüştürülmemesi bu ilkelerin ihlali sayılmıştır (Uwazuruike [n.d.](#)). Bütün bu unsurlar

birlikte değerlendirildiğinde adil yargılanma hakkının çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülür: erişim, bağımsızlık-tarafsızlık, makul süre, savunma hakları, kamuya açıklık ve silahların eşitliği gibi temel garantiler birbirini tamamlar. Üstelik bu haklar olağanüstü hâl dönemlerinde dahi çekirdek nitelikte korunur; yalnızca prosedürün şeffaflığı değil aynı zamanda tarafların gerçek anlamda dinlenmesi ve kararların gerekçelendirilmesi sağlanmalıdır (Kłopocka-Jasińska 2023; Uwazuruike n.d.).

4.3.2 Savunma Hakkı

Ceza yargılamasında sanığa tanınan savunma imkânlarının eşit ve etkili biçimde kullanılabilmesi, adil yargılanma hakkının vazgeçilmez bir bileşenidir. Hak arama özgürlüğü çerçevesinde sanığın kendisine yöneltilecek suçlamaları öğrenme, bu suçlamalara karşı iddia ve delillerini sunma, karşı delilleri sorgulama ve gerekli hukuki desteği alma imkânı sağlanmalıdır. Bu çerçevede, özellikle ağır cezalara konu olan davalarda avukat yardımından yararlanma hakkı kritik önem taşır. Yetkin bir savunma yapılabilmesi için sanığa isnadın yeterli ayrıntıyla bildirilmesi şarttır; aksi halde savunma hakkının etkin kullanımı mümkün olmaz (Kłopocka-Jasińska 2023; Uwazuruike n.d.). Uluslararası belgeler bu hakkın güvencesini açıkça tanımlar. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi, sanığın savunmasını bizzat veya seçtiği bir avukat aracılığıyla yapabilmesini ve avukattan ücretsiz olarak yararlanabilmesini öngörür; bu ücretsiz yardım, kişinin mali durumu ile bağlantılıdır ancak "adaletin yerine getirilmesi" açısından gerekli olduğunda sağlanır. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 14(3) maddesi de benzer düzenlemeyi içererek savunma hakkını olağanüstü hâl durumlarında dahi korunması gereken çekirdek nitelikli unsurlardan biri haline getirir (Riswanto and Suparno 2021). Araştırmalar gösteriyor ki, bazı ülkelerde bu hak fiilen sınırlandığında ciddi hak ihlalleri yaşanmaktadır. Afrika Komisyonu'nun Sudan'a ilişkin kararlarında, gözaltına alınan kişilerin suçlamaların niteliği hakkında derhal bilgilendirilmemesi veya avukatla görüşmelerinin engellenmesi adil yargılanma ilkelerinin ihlali olarak değerlendirilmiştir (Uwazuruike n.d.). Bu tür durumlarda Komisyon, yalnızca ihlalin tespitini değil aynı zamanda devletin önleyici tedbirler almasını da talep eder: gözaltı süresince avukat erişimi sağlanmalı, tercüman desteği gerekli ise sunulmalı ve dava hazırlığı için uygun süre verilmelidir. Savunma hakkı sadece bireyin kendi lehine delil sunabilme yetkisini değil, karşı tarafın sunduğu delilleri sorgulama ve tanıkları çapraz sorguya alma imkânını da kapsar. "Silahların eşitliği" ilkesi burada devreye girer; tarafların yargılama sürecinde sahip olduğu araçların dengeli olması gereklidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında bu ilke geniş yorumlanmış, savunmanın kanıt değerlendirme sürecine tam erişiminin sağlanmasının adil yargılanmanın özü olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kanıtların gizlenmesi veya yalnızca iddia makamının erişimine açılması savunma hakkının özüne müdahale olarak görülür. Pratikte savunma hakkının kullanılabilmesi için hukuki yardıma erişim konusunda devletin pozitif yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülükler yalnızca teknik destek sağlamayı değil, aynı zamanda kişinin savunmasını etkili biçimde yapabilecek ortamın oluşturulmasını içerir. Örneğin hapis hane koşullarında görüşme mahremiyetinin korunması veya güvenlik gerekçesiyle getirilen sınırlamaların orantılı olması gerekir (Kłopocka-Jasińska 2023; Uwazuruike n.d.). Aksi takdirde savunmanın etkinliği zedelenir ve adil yargılanma standartları ihlal edilmiş olur. Ulusal hukukta da anayasa mahkemeleri veya diğer yüksek yargı organları savunma hakkına yönelik sınırlamaları sıkı denetime tabi tutar. Bazı durumlarda uluslararası içtihatlar referans alınarak yorum genişletilir; böylece ulusal düzeydeki koruma evrensel standartlarla uyumlu hale gelir. Bu süreçte "acquis constitutionnel" kavramı kullanılarak anayasal hakların uluslararasılaşması sağlanır (Kłopocka-Jasińska 2023). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında geliştirilen Adil Yargılanma ve Hukuki Yardım İlkeleri ise kadın ve erkeklerin eşit şekilde yargısal organlara erişimini garantiler; ayrıca dava hazırlığı için yeterli süre ve imkân tanınmasını zorunlu kılar (Uwazuruike n.d.). Bütün bu unsurlar değerlendirildiğinde savunma hakkının korunması, adil yargılanmanın işlevselliği açısından belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkar. Etkin savunma imkânları olmadan taraflar arasında gerçek anlamda eşitlik kurulamaz; bu nedenle hem ulusal hem uluslararası düzeyde savunmaya dair güvenceler mutlak nitelikte kabul edilir. Uygulamadaki başarı ise normatif çerçeve ile pratik denetim mekanizmalarının uyumunu gerektirir (Kłopocka-Jasińska 2023; Uwazuruike n.d.; Riswanto and Suparno 2021).

4.3.3 Bağımsız ve Tarafsız Mahkeme

Adil yargılanma hakkının işlevselliği, mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile doğrudan ilişkilidir. Bağımsızlık, yargı organlarının yürütme ve yasama gibi diğer devlet kollarından etkilenmeden karar verebilmesini ifade eder; tarafsızlık ise davaya bakan hâkimin veya kurulun herhangi bir taraf lehine eğilim göstermemesi anlamına gelir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde geçen "mahkeme" kavramı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından geniş yorumlanır; yalnızca klasik devlet mahkemeleri değil, bağımsızlık ve tarafsızlık kriterlerini karşılayan tahkim mercileri, profesyonel disiplin kurulları ya da belirli idari organlar da

bu kapsama girebilir. Bu geniş yorum, çekirdek hakların korunmasında farklı yargısal yapılanmaların önemini ortaya koyar. Bağımsızlık kriterinin içeriği uluslararası ve ulusal belgelerde detaylandırılmıştır. ECHR'nin tanıdığı bir mahkeme statüsü için yerine getirilmesi gereken bazı ölçütler vardır: bağlayıcı karar verme yetkisine sahip olmak, işleyişin kanuni düzenlemelerle belirlenmiş olması, hukuken tanımlı işlev ve yetki çerçevesinde hareket etmek ve diğer devlet organlarından ya da dava taraflarından bağımsız olmak. Ulusal düzeyde bu kriterler yasalarla açıkça güvence altına alınmıştır; örneğin Ukrayna'nın "Yargı ve Yargıç Statüsü Hakkında Kanunu" bu ilkeleri Avrupa standartlarına uygun biçimde düzenler. Hukuki bağımsızlık sadece yargıçların görev süreleriyle değil, aynı zamanda kararlarının siyasi baskı altında değiştirilemeyecek nitelikte olmasını da içerir. Tarafsızlık unsurunun değerlendirilmesinde ise hem subjektif hem objektif testler uygulanır. Subjektif testte hâkimin kişisel tutumu incelenirken, objektif test davanın koşullarının makul bir gözlemciye herhangi bir taraf lehine önyargı izlenimi verip vermediğini sorgular. Bu iki test birlikte uygulandığında tarafsızlığın sağlanması daha güvenilir hale gelir. Araştırmalar, tarafsızlık ilkesinin ihlalinin adil yargılanma hakkının özüne dokunduğunu ortaya koymuştur; bu nedenle olağanüstü hâl dönemlerinde bile tarafsızlığın korunması çekirdek hak kapsamında görülür (Shelever et al. 2023; Klopocka-Jasińska 2023). Ulusal anayasa metinlerinde de bağımsız mahkeme vurgusu kuvvetle yer alır. Ukrayna Anayasası'nda mahkemelerin faaliyetlerinin yasallık ve tarafsızlık çerçevesinde yürütülmesi gerektiği, devletin yargıya müdahalesinin yasak olduğu belirtilmiştir (Shelever et al. 2023). Böylece yargının bağımsızlığı ile hukukun üstünlüğü arasındaki bağlantı normatif seviyede güçlendirilir. Hukuk devleti anlayışında bu bağlantı olmazsa olmazdır; zira yürütme veya yasama'nın yargıya müdahalesi sonucunda hukuki eşitlik ilkesi zarar görür. Bağımsızlık ve tarafsızlığın korunması konusunda çeşitli kurumlar denetim rolü üstlenmektedir. Avrupa Konseyi çerçevesinde yer alan Venedik Komisyonu raporlarında, bağımsız ve tarafsız mahkemeye erişimin hukukun üstünlüğünün vazgeçilmez unsuru olduğu ifade edilir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Popülist baskılar veya siyasi reformlar aracılığıyla mahkemelerin denetim yetkisinin daraltılması durumunda çekirdek nitelikteki haklara yönelik ihlaller artabilir. Son yıllarda bazı üye devletlerde disiplin rejimlerinin sıkılaştırılmasıyla yargıçların üzerinde doğrudan siyasi kontrol tesis edilmeye çalışıldığı gözlenmiştir; böyle durumlar impartiality garantisini zedeler (Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Shelever et al. 2023). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında geliştirilen "Adil Yargılanma İlkeleri" de bağımsızlık ve tarafsızlığın korunmasına ilişkin açık güvenceler sunar: yargıçların görevden alınmaları ancak ciddi yanlış davranış veya görev ihlali halinde mümkün olur; ayrıca kadın ve erkek yargıçlara eşit fırsatlar tanınıp seçim süreçleri şeffaf şekilde yürütülmelidir (Uwazuruike n.d.). Afrika Komisyonu'nun Sudan'a dair kararlarında gözaltındaki kişilerin bağımsız bir mahkeme önüne çıkarılmadan uzun süre tutulmasının temel hak ihlali olduğu tespit edilmiştir. Bağımsızlık kavramının uluslararası boyutunu pekiştiren bir başka husus ise Anayasa Mahkemeleri'nin konumudur (4.3.2). Anayasal denetim mekanizmaları yasaların çekirdek haklara aykırı olmamasını sağlamakta ve kuvvetler ayrılığı prensibini korumaktadır. Ukrayna örneğinde anayasa denetimi ile yasama-yürütme dengesi sağlanmış, böylece uygulamada bağımsız mahkeme konsepti somut karşılık bulmuştur (Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023). Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde bağımsız ve tarafsız mahkemenin varlığı, adil yargılanma hakkının yalnızca prosedürel değil maddi boyutunun da güvencesi olarak öne çıkar. Hem ulusal hem uluslararası düzeyde belirlenmiş kriterler ışığında işleyen bir yargı sistemi, çekirdek nitelikteki insan haklarının ihlalinin önleyici en güçlü araçlardan biri olarak kabul edilir. Ancak bunun etkin şekilde sürdürülebilmesi için siyasi irade kadar yasal düzenlemelerin de tutarlı biçimde işletilmesi gerekmektedir (Shelever et al. 2023; Klopocka-Jasińska 2023; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Uwazuruike n.d.; Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023).

4.4 Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

4.4.1 Din ve İnanç Özgürlüğünün Sınırları

Uluslararası insan hakları belgeleri, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü mutlak çekirdek haklardan biri olarak tanımlarken bu hakkın iki boyutunu ayırt eder: *forum internum* olarak bilinen inanç veya kanaat sahibi olma özgürlüğü ve *forum externum* olarak adlandırılan bu inancı dışa vurma ya da uygulama serbestisi. İnanç sahibi olma özgürlüğü mutlak niteliktedir; hiçbir koşulda sınırlandırılmaz. Buna karşılık inancın açıklanması veya ibadet gibi dışavurum biçimleri kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık, ahlak ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerinin korunması gibi meşru amaçlar doğrultusunda sınırlandırılabilir. Bu ayrım, uluslararası hukukun hem normatif hem de yargısal yorumlarında kritik bir ölçüt olarak yer alır (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Araştırmalar, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 18(3) maddesinin bu sınırlamaları açıkça tanımladığını; yalnızca demokratik toplumda gerekli ve orantılı önlemlerle uygulanabileceğini göstermektedir. Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ise doğrudan dini özgürlüğü tanımak yerine kültürel önyargıların giderilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin

sağlanmasını önceler. CEDAW Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi'nin ortak beyanlarında da zararlı sosyo-kültürel uygulamaların insan haklarını ihlal gerekçesiyle engellenebileceği vurgulanır. Böylece kültürel veya dini normların özellikle kadınlar ve çocuklar aleyhine işleyen pratikler için meşru bir savunma oluşturamayacağı belirtilmektedir. Ulusal ve bölgesel yargı organlarının içtihatları da bu konuya ışık tutar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, eğitim alanında ebeveynlerin dini gerekçelerle bazı derslerden muafiyet talebini değerlendirdiği Dojan v. Almanya davasında, devletin kapsamlı, nesnel ve çoğulcu bir müfredat sunma amacına öncelik vermiştir. Mahkeme, söz konusu programın herhangi bir dini görüşü hedef almadığını ve ebeveynlerin okul dışında kendi dini veya ahlaki eğitimlerini vermekte serbest olduklarını tespit ederek muafiyet talebini reddetmiştir. Buradan çıkan sonuç, din özgürlüğünün dışavurum boyutunun, başkalarının haklarını gerçekleştirmek veya demokratik toplumun gereklerini yerine getirmek için sınırlanabileceğidir. Eğitim özelinde geliştirilen ölçütler dikkat çekicidir. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13(3) maddesi özel eğitim kurumlarının asgari devlet standartlarına uymasını şart koşar; bu standartların insan onuru, hoşgörü, toplumsal çeşitlilik ve cinsiyet eşitliği gibi evrensel hedeflerle uyumlu olması gerekir (Campbell n.d.). Dolayısıyla muhafazakâr dini değerleri esas alan özel kurumlar bile öğrencilerin temel haklarına saygılı bir müfredat izlemek durumundadır. Bu yaklaşım, belli hakların gerçekleştirilmesi için diğerlerinden sınırlı sapmalara izin verebileceğini ancak bunun çekirdek eşitlik ve onur ilkeleriyle bağdaşması gerektiğini ortaya koyar. Sınırlama yetkisinin kötüye kullanılması tehlikesi de göz ardı edilmemelidir. Örneğin Endonezya'da yürürlükteki "Blasphemy" yasalarının devletçe "doğru" din anlayışını belirlemede kullanıldığı; bunun çoğu kez farklı inanç gruplarının kendilerini ifade özgürlüğünün engellenmesine yol açtığı bildirilmiştir. Anayasa Mahkemesi her ne kadar yasanın anayasaya uygun olduğunu belirtmişse de tek muhalif oy kullanan yargıç düzenlemenin insan haklarıyla çeliştiğini ifade etmiştir. Uygulamadaki en önemli sorunlardan biri de eleştirel veya azınlık konumundaki dini yorumların kolayca "sapma" olarak tanımlanmasıdır; böyle durumlarda forum externum alanına yönelik ağır müdahaleler söz konusu olabilir. Devletin burada gözetmesi gereken denge oldukça hassastır: Bir yandan çoğulculuğu tehdit eden nefret söylemi veya şiddete çağrı gibi kullanımları engellerken diğer yandan meşru eleştiri veya farklı yorum hakkını korumalıdır. Bu ikilem özellikle çok dinli toplumlarda daha belirgin hale gelir; çünkü kamusal alandaki dinsel ifadeler hem koruma hem de sınırlama gerekçelerine aynı anda konu olabilir. Sivil toplum kuruluşları ve uluslararası organlar, korunacak değerler arasında ifade özgürlüğü ile din özgürlüğünün birbirini tamamlayıcı şekilde ele alınmasını önermektedir. George'un geliştirdiği dört adımlı yaklaşım bu konuda rehber sunar: ifade özgürlüğünün korunması taahhüdü; ayrımcılık karşıtı tedbirlerin öncelenmesi; haklar arası denge için açık kriterler konulması; ve ifade ile din özgürlüklerinin çatışan değil tamamlayan haklar olarak değerlendirilmesi gereği (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Böylelikle sınırlamalar keyfi olmaktan çıkarılıp öngörülebilirlik kazanabilir. Sonuç itibarıyla mevcut normatif çerçeve, din ve inanç özgürlüğünün sınırlandırılmasında üç temel koşulu öne çıkarır: meşru amaç bulunması (başkalarının haklarını koruma gibi), kanunla düzenlenmiş olması ve demokratik toplumda gerekli-orantılı tedbir niteliği taşıması. Forum internum alanı mutlak koruma altında tutulurken forum externum açısından yukarıdaki kriterlere bağlı sınırlamalar mümkün görülmektedir (Campbell n.d.; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Bu yapı sayesinde hem bireylerin inanç dünyası güvence altına alınmakta hem de toplumsal barış ile diğer temel hakların korunması hedeflenmektedir.

4.4.2 Vicdani Ret

Askerlik hizmetinin zorunlu olduğu ülkelerde, bireylerin dini veya vicdani inançları gereği bu hizmete katılmayı reddetmeleri, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında ele alınabilecek hassas bir konudur. Uluslararası insan hakları belgelerinde vicdani ret hakkı, mutlak koruma altındaki *forum internum* alanıyla doğrudan ilişkilendirilir; kişinin bir inanca sahip olma veya ona bağlı kalma özgürlüğü hiçbir şekilde sınırlandırılmaz. Ancak bu hakkın dışı vurumu olan *forum externum*, yani askerlikten muafiyet talebi, kamuya açık protestolar veya alternatif hizmet talepleri, belirli meşru amaçlarla sınırlanabilir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Sınırlama kriterleri arasında kamu güvenliği, kamu düzeni ve başkalarının haklarının korunması gibi gerekçeler yer alır. Bu noktada sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gereği olması ve orantılılık ilkesine uygun biçimde uygulanması gerekir. Araştırmalar, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 18(3) maddesinde din veya inanç özgürlüğünün dışavurum boyutuna getirilebilecek sınırlamaların açıkça tanımlandığını göstermektedir. Aynı zamanda sözleşmeye taraf olan devletler, vicdani retçiler için cezai yaptırımlar yerine alternatif hizmet uygulamaları geliştirmelidir. Bu yaklaşım, özel olarak CEDAW Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi'nin zararlı sosyo-kültürel uygulamaları engelleme yönündeki tavsiyeleriyle uyumlu biçimde yorumlanabilir; zira burada da bireyin temel haklarına saygı amacı öncelenmektedir (Campbell n.d.). Dolayısıyla vicdani ret bağlamında devletin yükümlülüğü, hem güvenlik ihtiyacını hem de bireyin inanç temelli kararlarını dengeli biçimde koruyan çözümler üretmektir. Bölgesel mahkeme kararlarında, devletin "doğru" din anlayışını belirleyerek

farklı yorumları bastırması ifade özgürlüğü ile din özgürlüğünün birlikte ihlali olarak değerlendirilmiştir. Endonezya'daki "Blasphemy" yasalarının uygulanmasında görülen durum buna örnektir; bazı azınlık gruplarının görüşleri "sapma" olarak tanımlanarak cezalandırılmıştır. Benzer bir mantıkla vicdani retçiler de çoğu zaman kamu güvenliği gerekçesiyle baskı altına alınabilmekte; hatta bazı hukuk sistemlerinde bu kişilerin haklarını savunmaları suç sayılabilmektedir. Oysa George'un önerdiği dört adımlı yaklaşımda ifade özgürlüğü ile din/inanç özgürlüğünün birbirini tamamlayıcı haklar olduğu vurgulanmakta; ayrımcılık karşıtı tedbirler öncelenmekte ve haklar arası denge için açık kriterler konulmasının gerekliliği belirtilmektedir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Bu çerçeve uygulandığında vicdani ret hakkı hem yasal hem toplumsal düzeyde daha sağlam güvencelere kavuşabilir. Vicdani ret hakkının korunmasında uluslararası içtihatların önemli etkisi vardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin eğitim alanındaki ebeveyn muafiyet talepleri konusunda verdiği kararlarda görüldüğü gibi (örneğin Dojan v. Almanya), devletin kapsamlı ve çoğulcu müfredat amacına öncelik verildiğinde bireyin forum externum alanındaki talebine sınırlama getirilmiş ancak forum internum alanına dokunulmamıştır (Campbell n.d.). Bu örnek, askerlik gibi zorunlu hizmetlerde de benzer mantığın işletilebileceğini gösterir: kamu hizmetinin amacı ile bireyin inanç temelli itirazının çatıştığı durumlarda devlet meşru amacını gerçekleştirebilir fakat kişinin inancını değiştirmeye zorlayamaz. Çok dinli veya çok kültürlü toplumlarda vicdani ret hakkının uygulanması daha karmaşık hale gelir. Kamu alanında askerlik karşıtı ifadeler bazı kesimlerce kabul görse de diğerleri tarafından tehdit olarak algılanabilir. Bu ikilemde devletin görevi nefret söylemi veya şiddete teşvik içeren ifadeleri engellemek ancak meşru eleştiri veya pasif direniş biçimlerini korumaktır (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Vicdani retçiler açısından bu koruma, cezai yaptırım tehdidi olmadan alternatif sivillik görevleri üstlenebilme imkanının sağlanması anlamına gelir. Sonuç olarak vicdani ret hakkı düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ayrılmaz parçasıdır ve mutlak koruma altındaki forum internum alanıyla bağlayan bir yön taşır. Dışa vurum boyutunda ise uluslararası hukukta tanımlanan sınırlama kriterlerine bağlı kaldığı sürece devletler kendi güvenlik ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte bireyin inanç temelli tercihlerini de koruyabilir. Uygulama düzeyinde George'un önerdiği haklar arası denge çerçevesi ve BM sözleşmelerinde belirtilen orantılılık ilkeleri esas alınarak vicdani ret hakkının hem ulusal hem uluslararası hukukta sürdürülebilir şekilde korunması mümkündür (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Campbell n.d.).

4.4.3 Düşünce Özgürlüğü

Fikir sahibi olma özgürlüğü, uluslararası insan hakları belgelerinde mutlak koruma altında değerlendirilen *forum internum* alanının temel parçalarından biridir. Bir kişinin herhangi bir düşünceyi, kanaati veya inancı benimsemesi ve bu düşünceye bağlı kalması hiçbir şekilde sınırlandırılmaz. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 18. maddesi, yalnızca din veya inanç alanında değil, genel olarak düşünce özgürlüğünün de mutlak niteliğini ortaya koyar; bu bağlamda kişinin zihinsel kanaatlerini değiştirmeye zorlanması yasaktır. Buna karşılık, düşüncenin dışa vurumu niteliğindeki ifadeler ya da eylemler, örneğin yazı, konuşma veya sembolik iletişim biçimleri, *forum externum* kapsamında değerlendirilir ve kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık, genel ahlak veya başkalarının haklarının korunması gibi meşru amaçlarla sınırlandırılabilir. Araştırmalar, ICCPR'nin 19. maddesinde ifade edilen "her türden bilgiyi ve fikri arama, edinme ve iletme" özgürlüğünün de bu çerçevenin içinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu özgürlük mutlak olmadığı için, getirilecek sınırlamaların kanunla öngörülmüş olması, demokratik toplumda gerekli sayılması ve orantılılık ilkesine uygunluğu aranır. Bu ölçütler sayesinde fikir beyanı ile nefret söylemi ya da şiddete teşvik arasındaki ayırım korunur. George'un geliştirdiği dört adımlı yaklaşımda ifade hürriyeti ile din/inanç özgürlüğünün birbirini tamamlayan haklar olduğu vurgulanmakta; ayrımcılık karşıtı tedbirlerin önceliği ile haklar arası denge için açık kriterlerin belirlenmesi önerilmektedir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Böyle bir yaklaşım benimsenerek düşünce açıklamalarına getirilen kısıtlamaların keyfilikten uzak tutulması mümkün hale gelir. Bölgesel uygulamalarda da benzer çizgilerin izlendiği görülür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin eğitim alanına ilişkin kararlarında (örneğin Dojan v. Almanya), ebeveynlerin çocuklarını belirli derslerden muaf tutma talepleri değerlendirilirken devletin kapsamlı ve çoğulcu bir müfredat sunma amacı esas alınmıştır; bu kararlar forum internum alanındaki kanaat özgürlüğüne dokunmazken forum externum'daki talebin meşru sınırlama kriterleri ışığında reddedilebileceğini göstermektedir (Campbell n.d.). Bu örnek askerlik hizmeti veya diğer kamusal yükümlülüklerle ilgili düşünce temelli itiraz durumlarına da kıyas yoluyla uygulanabilir: Devlet meşru amacını gerçekleştirebilir fakat bireyin salt kanaatini değiştirmeye zorlayamaz. Ulusal düzeyde bazı uygulamalarda ifade ve düşünce özgürlüğü arasındaki geçişgenlik sorunlu hale gelebilmektedir. Endonezya'daki "Blasphemy" yasaları buna örnektir; devletin "doğru" kabul ettiği dini yorumların dışındaki görüşler sapkın olarak nitelendirilmiş ve cezalandırılmıştır (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Bu tür müdahaleler yalnızca dini inançların değil, farklı dünya görüşlerinin dile getirilmesini de bastırıcı etki yaratabilir. Uluslararası standartlara göre ise böyle durumlardan kaçınmak için devletin görevi iki yönlüdür:

Bir yandan toplumsal barışı bozacak nefret söylemi veya şiddet çağrılarını engellemek; diğer yandan farklı fikirlerin serbestçe dile getirilmesine imkân tanımak. Eğitim özelinde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13(3) maddesi uyarınca özel eğitim kurumlarının asgari devlet standartlarını gözetmesi şart koşulur; bu standartlar insan onuru, hoşgörü ve çeşitlilik ilkeleriyle uyumlu olmalıdır (Campbell [n.d.](#)). Bu hüküm muhafazakâr ya da ideolojik çerçeveli okulların bile öğrencilerin temel haklarını hiçe sayan müfredatlar uygulamasını engeller ve düşünsel çoğulculuğun korunmasına katkı sunar. Düşüncenin korunmasında asıl yararın sağlanabilmesi için forum internum'un mutlaklığına dokunulmadan forum externum'da yapılacak sınırlamaların şeffaf ve denetlenebilir biçimde kurgulanması gerekir. Uluslararası metinlerdeki katı kriterler sayesinde düşünce açıklamalarına yönelik kısıtlamalar hem öngörülebilirlik kazanır hem de keyfi uygulamalara kapı kapatılır (Wardana, Rahayu, and Sukirno [2024](#); Campbell [n.d.](#)). Böylelikle bireyin kanaat sahibi olma özgürlüğü güvence altına alınırken diğer temel haklarla çatışma riskleri de azaltılmış olur.

5 Çekirdek Hakların Sınırlanması ve İstisnalar

5.1 Hakların Sınırlanmasının Hukuki Çerçevesi

Hakların sınırlanmasına ilişkin kuralların belirlenmesinde, uluslararası ve ulusal normatif düzenlemelerin ortaya koyduğu çerçeve temel referans noktasıdır. Araştırmalar, uluslararası belgelerin çoğunda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesine yalnızca belirli koşullar altında izin verildiğini ortaya koyar. Örneğin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 18(3). maddesi, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün dışı vurumunun ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık, ahlakın veya başkalarının temel haklarının korunması amacıyla yasa ile sınırlandırılabilmesini belirtir; bu sınırlamaların demokratik bir toplumda gerekli ve orantılı olması gerekir (Wardana, Rahayu, and Sukirno [2024](#)). Benzer şekilde ifade özgürlüğü için de Sözleşme'nin 19. maddesi uyarınca sınırlamanın kanuni bir temele dayanması, meşru amaç gütmesi ve hakkın özünü ortadan kaldırmayacak ölçüde uygulanması şarttır. Bölgeler arası farklılıklar da hukuki çerçevenin yorumuna yansır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde pek çok hak 15. madde kapsamında olağanüstü hallerde sınırlandırılabilirken, yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi bazı mutlak haklar hangi durumda olursa olsun derogasyona tabi tutulamaz (Thielbörger [2019](#); Zaporozhchenko et al. [2023](#)). Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ise benzer bir sistemi benimser ancak bunun yanında vicdan ve din özgürlüğünü de non-derogable olarak tanımlar; böylece sınırlama yetkisine konu olmayacak hakların kapsamını bölgesel öncelikler doğrultusunda genişletir (Thielbörger [2019](#)). Hakların sınırlanmasında "özüne dokunmama" ilkesi kritik bir kriterdir. Brkan'ın analiz ettiği "absolute breach of essence" yaklaşımı uyarınca, getirilen kısıtlama hakkın varlığını anlamsız hale getirecek yoğunluğa ulaşıyorsa meşruiyetini kaybeder (Brkan [2018](#)). Bu ölçüt, savaş veya olağanüstü hal dönemlerinde dahi çekirdek hakların korunmasında kullanılır; Ukrayna'da sıkıyönetim ilanına rağmen yaşama hakkı ile insan onuru koruması sınırlama dışında tutulmuştur (Zaporozhchenko et al. [2023](#); Nykyforak et al. [2024](#)). Bazı bağlamlarda sınırlama yetkisinin uygulanışı dini veya kültürel alanlarda öne çıkar. Endonezya'daki "Blasphemiy" yasaları örneğinde devletin "doğru" kabul ettiği dini yorum dışındaki inanç açıklamalarının "sapma" olarak tanımlandığı ve bunun cezalandırıldığı görülmektedir; bu tür müdahaleler forum externum alanında ağır kısıtlamalara yol açmaktadır (Wardana, Rahayu, and Sukirno [2024](#)). Uluslararası standartlara göre meşru sayılabilecek sınırlamalar ise nefret söylemi veya şiddete teşvik gibi durumlarla bağlantılı olmalı; bu hususta George'un önerdiği dört aşamalı yaklaşım, ifade özgürlüğünün korunması taahhüdü, ayrımcılık karşıtı tedbirler, haklar arası denge için açık kriterler belirlenmesi, iki hakkın tamamlayıcı görülmesi, keyfiliğin önüne geçilmesinde yardımcı olabilir. Hakları sınırlandıran düzenlemeler yalnızca normatif belgelerde değil ulusal hukukta da somutlaşır. Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş suçları kategorisinde yer alan bazı fiiller (örneğin sivillere kötü muamele) barış ya da kriz ayrımı yapılmaksızın yasaklanmıştır; böylece uluslararası insancıl hukukla iç hukuk uyumlaştırılmıştır (Nykyforak et al. [2024](#)). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda da benzer şekilde görevler kavramı ile bireylerin topluma karşı sorumlulukları düzenlenmiş olsa da yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi çekirdek haklara yönelik sınırlar mutlak koruma altında tutulur (Uwazuruike [n.d.](#)). Sınırlamaların hukuka uygunluğu değerlendirilirken üç aşamalı bir test yaygın biçimde kullanılmaktadır: İlk olarak müdahale açıkça kanunla öngörülmüş olmalıdır. İkinci olarak meşru bir amaç gütmeli (örneğin kamu düzenini koruma). Üçüncü olarak ise demokratik toplumda gerekli kabul edilecek ölçüde orantılı olmalıdır. Orantılılık incelemesinde hem amacın ağırlığı hem de kullanılan aracın hakkın özü üzerindeki etkisi dikkate alınır. Bu çerçeve içinde forum internum alanındaki mutlak özgürlüklere getirilen doğrudan müdahaleler meşru sayılmazken, forum externum'da yapılan kısıtlamalar yukarıdaki kriterlerle sınıanır (Wardana, Rahayu, and Sukirno [2024](#); Campbell [n.d.](#)). Özetle hukuki çerçeve; normatif düzeyde mutlak ve sınırlanabilir haklar ayrımı yaparak başlayan, ardından "özüne dokunmama" prensibiyle güçlenen ve çeşitli uluslararası-bölgesel

mekanizmalarda geliştirilen orantılılık testiyle uygulamada anlam kazanan çok katmanlı bir yapıdır. Uygulamada başarı sağlanabilmesi için hem yasa koyucunun hem de yargısal organların bu kriterlere bağlı kalması gerekir; aksi halde sınırlamalar keyfi hale gelerek çekirdek nitelikteki güvenceleri zedeleyebilir (Brkan 2018; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Thielbörger 2019; Uwazuruike n.d.; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Campbell n.d.).

5.2 Olağanüstü Hal ve Savaş Durumunda Hakların Sınırlandırılması

5.2.1 Uluslararası Hukukta Derogasyon Mekanizmaları

Olağanüstü durumlarda hakların sınırlandırılmasını düzenleyen uluslararası mekanizmalar, devletlere belli esneklikler tanıırken, belirli çekirdek hakların bu süreçlerde dokunulmaz kalmasını sağlar. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 4(1) maddesi, taraf devletlerin savaş veya ulusun yaşamını tehdit eden başka bir olağanüstü durumda yükümlülüklerini yerine getirmekten geçici olarak sapmalarına izin verir; ancak bu derogasyon yalnızca "durumun gerektirdiği ölçü" ile sınırlı olmalıdır. Aynı maddenin 4(2) fıkrası, yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı ve kanunsuz ceza olmaz ilkesi gibi bazı haklardan hiçbir koşulda sapılamayacağını belirtir (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023). Bu durum, derogasyon yetkisinin çerçevesini çizerek çekirdek hakların kriz anlarında bile korunmasını garanti eder. Benzer hükümler, bölgesel insan hakları belgelerinde de yer alır. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (ACHR) 27(2) maddesinde, savaş veya kamu felaketi gibi hallerde bile yaşama hakkı (madde 4), işkence ve insanlık dışı muamele yasağı (madde 5), kölelik yasağı (madde 6/1) ve kanunsuz ceza olmaz ilkesi (madde 9) ile birlikte vicdan ve din özgürlüğünün derogasyon kapsamı dışında tutulacağını hükme bağlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise 15(2) madde benzer korumayı sağlarken vicdan ve din özgürlüğünü bu listeye dahil etmez; bu farklılık Latin Amerika'nın tarihsel deneyiminde dinsel özgürlüklerin özel olarak önceliklendirilmesinden kaynaklanır. Bu mekanizmalar yorumlanırken İnsan Hakları Komitesi'nin görüşleri dikkat çeker. Komiteye göre ICCPR'deki non-derogable hak listesi kapalı değildir; diğer haklar da özleri itibarıyla derogasyona tabi tutulmayabilir. Bu değerlendirme, özellikle birbirine bağlı haklar için önemlidir; örneğin işkence yasağı (madde 7) ile insan onuru çerçevesinde tutulan mahpuslara insanca muamele hakkı (madde 10) arasında sıkı ilişki vardır ve ikincisi listede yer almamasına rağmen non-derogable sayılabilir (Thielbörger 2019). Böylece derogasyon sistemine esnek fakat korumacı bir yorum katılır. Uluslararası düzeyde görülen bu yaklaşımın temelini "özüne dokunmama" ilkesi oluşturur. Brkan'ın analiz ettiği "absolute breach of essence" kavramına göre, herhangi bir sınırlama hakkın varlığını anlamsız hale getirecek düzeye ulaşıyorsa meşru kabul edilemez (Brkan 2018). Bu ölçüt olağanüstü halde uygulanacak derogasyonlarda kritik rol oynar; savaş veya kriz dönemlerinde devletin aldığı tedbirler hakkın özüne zarar verecek boyutta olamaz. Ukrayna'nın sıkıyönetim uygulamaları buna örnek gösterilebilir; bazı haklar sınırlansa da yaşama hakkı ve işkence yasağı mutlak koruma altında tutulmuş, ulusal ceza mevzuatında bu değerlerle bağlantılı suçlar ağır yaptırımlara tabi kılınmıştır (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda ise "görevler" kavramı önemli bir farklılık yaratır; bireylerin topluma karşı sorumlulukları düzenlenirken çekirdek haklar mutlak güvencelerle korunur. Şart'ın Kadın Hakları Protokolü gibi ek metinlerinde de eşitlik ve güvenlik haklarına olağanüstü hal sırasında dahi dokunulamayacağı belirtilmiştir. Denetim mekanizması olarak Afrika Komisyonu'nun iki yılda bir rapor alma sistemi, kriz zamanlarında alınan tedbirlerin çekirdek haklarla uyumunu izlemeyi sağlar (Uwazuruike n.d.). Derogasyon yetkisinin kötüye kullanılmasını engelleyen unsurlardan biri de orantılılık testidir. Hem ICCPR hem AIHS metinlerine göre sapma yetkisi yalnızca "durumun gerektirdiği ölçüde" uygulanabilir ve diğer uluslararası yükümlülüklerle çelişmemelidir. Buna ek olarak diskriminasyon yasağı korunur; ICCPR'nin derogasyon maddeleri aldığı tedbirlerde ırk, renk, cinsiyet, dil, din veya sosyal köken temelinde ayırım yapılamayacağını ifade eder (Zaporozhchenko et al. 2023). Dolayısıyla derogasyon kararı hangi gerekçeyle verilirse verilsin ayrımcılık meşru kabul edilmez. Bölgesel mahkemeler bu normatif çerçeveyi pratikte yorumlayarak standartlaştırır. Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında mutlak nitelikli haklara getirilen her sınırlamanın doğrudan öz ihlali olduğu kabul edilir; AIHM ise 15. madde kapsamında yaptığı değerlendirmelerde orantılılık ilkesini merkeze alarak kriz tedbirlerinin hem meşru amaca hizmet etmesini hem de çekirdek haklara zarar vermemesini şart koşar. Analiz edildiğinde uluslararası hukukta derogasyon mekanizmalarının yapı taşları üç ana başlığa ayrılır: öncelikle normatif belgeler aracılığıyla tanımlanan non-derogable hak listeleri; ikinci olarak "özüne dokunmama" prensibinin içtihatlarla pekiştirilmesi; üçüncü olarak ise periyodik raporlama ve yargısal denetim mekanizmalarının ihlaller karşısında devreye girmesi. Bu yapının etkinliği devletlerin siyasi iradesine ve alınan tedbirlerin orantılılık testinden geçebilmesine bağlıdır (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Uwazuruike n.d.; Brkan 2018).

5.2.2 Olağanüstü Hal Rejimleri

Bazı ulusal hukuk sistemlerinde olağanüstü hal rejimleri, yalnızca belirli koşullar sağlandığında ve kanunda tanımlanan prosedürlerle uygulanabilir. Ukrayna örneğinde, "Sıkıyönetim Hukuki Rejimi Hakkında Kanun" bu durumu açık biçimde düzenler; silahlı saldırı, devletin bağımsızlığına veya toprak bütünlüğüne yönelik tehdit gibi durumlarda ilan edilen özel hukuki rejim kapsamında kamu makamlarına, askerî komuta zincirine ve yerel yönetimlere geniş yetkiler verilmesini öngörür. Bu yetkiler, tehdidi bertaraf etmek, saldırıyı püskürtmek ve ulusal güvenliği sağlamak amacıyla devreye girer (Panasiuk et al. 2022; Zaporozhchenko et al. 2023; Zaporozhchenko et al. 2023). Ancak aynı metin, anayasada güvence altına alınan bazı hak ve özgürlüklerin, özellikle yaşam hakkı ve insan onuruyla doğrudan ilişkili çekirdek hakların, kapsam dışı bırakılacağını da belirtir. Uygulamadaki normatif yapı, getirilen sınırlamaların kapsamını kesin biçimde sınırlandırır. Olağanüstü hal sırasında hangi anayasal hakların geçici olarak kısıtlanabileceği Cumhurbaşkanı'nın ilan kararında belirtilmek zorundadır; bu liste kanunda "exhaustive" olarak tanımlanmış olup genişletilemez. Ayrıca sınırlamaların süresi, ilan edilen rejimin süresiyle sınırlıdır ve süre bitiminde tüm anayasal haklar eksiksiz olarak yürürlüğe geri döner. Böylelikle yetkilerin kullanımında "özüne dokunmama" prensibi işlerlik kazanır; keyfi veya kalıcı sınırlamaların önüne geçilir. Araştırmalar göstermektedir ki Ukrayna Anayasası'nın 64. maddesi bazı hakların olağanüstü hallerde dahi sınırlandırılmayacağını listeler: yaşam hakkı, onur hakkı, eşitlik ilkesi, vatandaşlık hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma güvenceleri gibi temel özgürlükler bu kapsamdadır. Bu bağlamda olağanüstü hal rejimi altında dahi mutlak koruma alanındaki hakların dokunulmazlığı korunur (Zaporozhchenko et al. 2023). Uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olarak getirilen bu normlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesi ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 4(2) maddesindeki non-derogable hak kategorileriyle de örtüşür (Thielbörger 2019). Buna karşın belirli anayasal haklar, örneğin konut dokunulmazlığı, haberleşme gizliliği, toplanma özgürlüğü veya ifade hürriyeti, sıkıyönetim süresince zaman sınırlı olarak kısıtlanabilir. Ukrayna'daki uygulamaya göre bu kısıtlamalar kanuni bir temele dayanmalı ve ulusal güvenlik ile kamu düzeninin korunması amaçlarına orantılı olmalıdır (Panasiuk et al. 2022; Zaporozhchenko et al. 2023). Orantılılık ilkesi özellikle önemlidir; getirilen tedbirler amaca ulaşmak için gerekli olan minimum düzeyi aşamaz. Devletin bu rejimi uygularken hem negatif hem pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Pozitif yükümlülükler arasında sivillerin can güvenliğini sağlamak ve temel hizmetlere erişimini sürdürmek yer alırken; negatif yükümlülükler ise çekirdek haklara doğrudan veya dolaylı zarar verecek eylem ve ihmallerden kaçınmayı ifade eder (Nykyforak et al. 2024; Zaporozhchenko et al. 2023). Bunlara ek olarak mevzuat açıkça kötüye kullanımı engelleyici denetim mekanizmalarını öngörür; Anayasa Mahkemesi'nin veya parlamentonun kontrol yetkileri devam eder (Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023). Ukrayna pratiğinde olağanüstü hal rejimleri yalnızca hukukî değil aynı zamanda idari düzenlemelerle de desteklenir. Askeri yönetimlerle sivil idare arasındaki koordinasyon görev tanımlarına bağlanır; hangi yetkinin askeri idare tarafından bağımsız kullanılacağı hangi kararların ise yerel yönetimlerle istişare edilerek alınacağı mevzuatta ayrıntılı biçimde belirlenmiştir (Panasiuk et al. 2022). Bu yöntem, demokratik toplum düzeni ilkesini koruyarak kriz yönetimini kolaylaştırmayı hedefler. Uluslararası standartlarla karşılaştırıldığında Ukrayna sistemi non-derogable alanları belirginleştirerek hukukun üstünlüğünü olağanüstü şartlarda bile korumaya çalışmaktadır. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında da benzer şekilde mutlak nitelikli çekirdek haklar, yaşam hakkı, işkence yasağı gibi, hiçbir koşulda sınırlandırılmaz; buna ek olarak topluma karşı görevler kavramıyla genel kamu yararı gözetilirken temel özgürlüklere dokunulmaması sağlanır (Uwazuruike n.d.). Her iki sistemde de vurgulanan ortak unsur şudur: kriz şartlarında dahi devletler insan onurunu esas alan bir yasal çerçeveyi terk edemezler. Son kertede olağanüstü hal rejimleri bağlamındaki hukuki mimari, üç kritik unsura dayanır: ilan nedenlerinin yasayla sınırlanması ve usule uygun ilan prosedürü; mutlak koruma kapsamındaki haklara ilişkin açık liste ve bu listenin genişletilememesi; süreklilik engeli ile tüm sınırlamaların geçiciliğinin sağlanması. Ukrayna örneği bu unsurların hepsini içermekte; böylece hem ulusal hem uluslararası hukuktaki çekirdek hak koruma standartları ile uyum sergilemektedir (Panasiuk et al. 2022; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Abu Aisheh, Elkhatib, and Abo Moghli 2023; Uwazuruike n.d.; Thielbörger 2019).

5.2.3 Hakların Sınırlandırılmasında Meşru Amaçlar

Hakların sınırlandırılması sürecinde meşru amaç kavramı, uluslararası ve bölgesel hukuk belgelerinde yer alan açık kriterlerle tanımlanmıştır. Bu kriterler, olağanüstü hal ve savaş koşullarında dahi çekirdek nitelikteki hakların özüne dokunulmamasını garanti altına alır. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 18(3) maddesi, din veya inanç özgürlüğünün dışı vurumunun yalnızca kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık, ahlakın veya başkalarının temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla sınırlanabileceğini öngörür. Bu sınırlamalar kanuni bir temele dayanmalı ve demokratik toplumda gerekli ile orantılı olmalıdır (Wardana, Rahayu, and

Sukirno (2024). Aynı standardın ifade özgürlüğü açısından benzer biçimde Sözleşme'nin 19. maddesinde yer aldığı görülür; burada da kanuni temel, meşru amaç ve hakkın özünü ortadan kaldırmayacak ölçülülük aranır. Bölgesel belgelerde farklılaşmalar söz konusu olsa da meşru amaç listeleri genellikle uluslararası standartlarla uyumludur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre (örneğin 15. madde bağlamında) savaş veya olağanüstü hallerde hak sınırlamaları ancak kamu güvenliği veya kamu düzenini korumak gibi hedeflere yöneldiğinde meşru kabul edilir; yaşama hakkı ya da işkence yasağı gibi mutlak haklara ise hiçbir durumda dokunulamaz (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023). Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ise bu listeyi genişletir; vicdan ve din özgürlüğünü de derogasyon kapsamı dışında tutarak bu alanlarda sınırlamayı meşru amaç kategorisinden çıkarır (Thielbörger 2019). Böylesi farklılıklar, bölgesel öncelikler ile tarihsel deneyimlerin normatif çerçeveye yansımaları olarak okunabilir. Meşru amaç çerçevesi yalnızca normatif güvence değil aynı zamanda uygulanacak tedbirlerin değerlendirilmesinde de merkezi bir rol oynar. Brkan'ın belirttiği "absolute breach of essence" ölçütü uyarınca, getirilen sınırlama hakkın varlığını anlamsız hale getirecek düzeye ulaşıyorsa amacına bakılmaksızın meşruluğunu kaybeder (Brkan 2018). Bu yaklaşım, olağanüstü hal rejimlerinde alınan tedbirlerin hedefleriyle orantılı olmasını zorunlu kılar. Ukrayna'nın sıkıyönetim örneğinde olduğu gibi, ulusal güvenlik veya kamu düzeni gerekçesiyle bazı haklar sınırlandırılmış olsa da yaşama hakkı ile insan onuru koruması tamamen dokunulmaz tutulmuştur (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Böylece meşru amaç gerekçesi, öz koruma ilkesini ihlal edecek kararların uygulanmasına izin vermemektedir. Kültürel veya dini alanlarda yapılan müdahaleler bakımından da meşru amaç kriterinin titizlikle yorumlanması gerekir. Endonezya'da yürürlükte olan "Blasphemy" kanunlarının devletin "doğru" din anlayışını belirleyerek farklı inanç açıklamalarını cezalandırması örneğinde görüldüğü gibi, bu tür uygulamalar forum externum alanında ağır kısıtlamalar yaratır ve çoğulculuğu zedeler. Uluslararası standartlarda böyle müdahalelerin ancak nefret söylemi veya şiddete teşvik durumlarında sınırlama amacına uygun sayılacağı belirtilmiştir. George'un önerdiği dört aşamalı yaklaşım, ifade özgürlüğünün korunması taahhüdü, ayrımcılık karşıtı tedbirler, haklar arası denge için açık kriterler konulması ve iki hakkın tamamlayıcı olarak değerlendirilmesi, meşru amaçların keyfi yorumlarını engellemeye yardımcı olur (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda ise bireylerin topluma karşı görevleri ile çekirdek hakların korunması arasında kurulan denge dikkat çekicidir; görevler kavramı üzerinden genel kamu yararı gözetilirken yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak alanlara hiçbir şekilde müdahale edilmez (Uwazuruike n.d.). Bu yapı hem bireysel hem kolektif menfaatler doğrultusunda meşru amaç listesinin sosyal bağlamla uyumlu biçimde uygulanmasını sağlar. İncelemeler gösteriyor ki meşru amaç gerekçelerinin geçerliliği üç aşamalı test ile sınırlanır: kanuni bir temel bulunmalı, amacın demokratik toplum düzeninde gerekliliği ispatlanmalı ve kullanılan tedbir orantılı olmalıdır. Orantılılık incelemesi sırasında amacın ağırlığı ile müdahalenin hakkın özü üzerindeki etkisi birlikte değerlendirilir; hedeflenen kamu yararı ne kadar önemli olsa da çekirdek nitelikli hakların mutlak boyutunun korunması önceliklidir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Campbell n.d.). Olağanüstü hal veya savaş durumlarında bile bu testten geçmeyen sınırlamalar hukuki meşruiyet kazanamaz. Dolayısıyla meşru amaç kavramının uygulanışı yalnızca kriz yönetimini kolaylaştırma değil aynı zamanda hukukun üstünlüğünü koruma işlevini yerine getirir (Brkan 2018; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Thielbörger 2019; Uwazuruike n.d.; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Campbell n.d.).

5.3 Orantılık ve Gereklilik İlkesi

Önceki bölümde hakların sınırlandırılmasında meşru amaç kriterinin nasıl belirlendiği ve uygulanması gerektiği tartışılmışken, burada bu sınırlamaların niteliğini denetleyen orantılık ve gereklilik ilkelerinin işlevi öne çıkar. Bu iki ilke, hakka getirilen müdahalenin hem hedeflenen amaca ulaşmak için uygun ve gerekli olmasını hem de ölçsüz bir yük getirmemesini zorunlu kılar. Uluslararası belgelerde bu çerçeve açık biçimde yer alır. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 18(3) maddesi, din veya inanç özgürlüğünün dışavurumunun sınırlandırılmasının demokratik toplumda gerekli olması şartıyla uygulanabileceğini belirtir; gerekliklik ile kast edilen, sınırlamanın durumu karşılamak için en az müdahaleci araç olmasıdır (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Aynı şekilde ifade özgürlüğü açısından 19. madde, yalnızca meşru amaçla bağlantılı ve hakkın özünü zedelemeyecek ölçüdeki sınırlamaları kabul eder. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yorumlarında gerekliklik ve orantılık kavramları birbirini tamamlayıcı şekilde kullanılır. Örneğin 15. madde bağlamında olağanüstü hal durumunda devletlerin uyguladığı sapma yetkisi değerlendirilirken, tedbirin meşru amaca hizmet edip etmediği yanında hakkın özüne zarar verip vermediği incelenir. Brkan'ın belirttiği "absolute breach of essence" kriteri bu noktada önemlidir; eğer getirilen sınırlama hakkın varoluşunu anlamsız hale getirecek düzeyde ise, amacı ne kadar kamu yararına yönelik olursa olsun orantılı kabul edilemez (Brkan 2018). Ukrayna'nın sıkıyönetim bağlamında yaşama hakkı ve işkence yasağını dokunulmaz tutması bu ilkenin ulusal düzeyde uygulanmasına örnektir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Gerekliklik ilkesi özellikle kriz

dönemlerinde alınan tedbirlerde öne çıkar. ICCPR'nin 4(1) maddesinde savaş veya olağanüstü hal durumlarında haklardan sapma yetkisinin "durumun gerektirdiği ölçüde" uygulanabileceği belirtilir (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023). Bu ifadedeki "gerektirdiği ölçü" kavramı, tedbirin hem amaçla doğrudan bağlantılı olması hem de daha hafif önlemlerle aynı amaca ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda kullanılmasını ifade eder. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'ndaki yaklaşım da benzer bir çizgide ilerler; topluma karşı görevler kavramıyla kamu yararı gözetilirken yaşam hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak nitelikli hakların özünün korunması sağlanır (Uwazuruike n.d.). Orantılık incelemesinde kullanılan test üç aşamalıdır: müdahalenin kanuni bir temele dayanıp dayanmadığı, meşru amaca hizmet edip etmediği ve kullanılan aracın hedefe ulaşmak için gerekli olup olmadığı değerlendirildikten sonra müdahalenin bireye yüklediği külfet ile sağlanan kamu yararı karşılaştırılır. Demokratik toplum düzeninde gerekli kabul edilecek sınırlar aşılmışsa müdahale orantısız sayılır. Endonezya'daki "Blasphemy" yasalarının farklı inanç açıklamalarına ağır cezalar getirmesi örneğinde olduğu gibi, forum externum alanında yapılan sınırlamalar nefret söylemi veya şiddete teşvik ile bağlantılı olmadığında bu testten geçemez (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Eğitim alanında da gereklilik ve orantılık ilkelerinin uygulanışı dikkat çekicidir. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13(3) maddesi özel eğitim kurumlarının asgari devlet standartlarına uymasını şart koşar; bu standartlar insan onuru, hoşgörü, toplumsal çeşitlilik gibi evrensel hedeflerle uyumlu olmalıdır (Campbell n.d.). Devletin müfredat oluşturmada kapsamlı ve çoğulcu hedeflere öncelik vermesi, öğrencilerin temel haklarını koruyarak gereklilik kriterini sağlamış olur. Olağanüstü hâl rejimlerinde gereklilik analizinin pratik etkisi, alınacak her tedbirin amaçla doğrudan ilişkili olduğunu göstermekle birleşir. Orantılık ise yaratılan etkilerin ölçülülüğünü garanti eder; durumun ciddiyetiyle bağdaşmayan ağır kısıtlamalar hukuki meşruiyet kazanamaz. Afrika Komisyonu'nun raporlama mekanizması, taraf devletlerin aldığı kriz tedbirlerinin çekirdek haklarla uyumunu denetleyerek bu ilkelerin uygulanmasını izler (Uwazuruike n.d.). Sonuçta gereklilik ve orantılık ilkeleri sadece normatif belgelerde yer alan soyut kriterler değil; onların uygulanışı yargı organlarının kararlarında somutlaşır. Bu iki ilke sayesinde devlet güvenliği ya da kamu düzeni gibi gerekçelerle yapılan sınırlamalar keyfiliğe kaymadan, çekirdek nitelikteki hakların korunmasına devam edecek şekilde kontrol altında tutulur (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Brkan 2018; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Thielbörger 2019; Uwazuruike n.d.; Campbell n.d.).

5.4 Çekirdek Hakların Sınırlanırılmaz Niteliği

Uluslararası insan hakları hukukunda bazı hakların, olağanüstü hâl veya savaş koşullarında dahi sınırlandırılmayacağı açıkça düzenlenmiştir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 4(2) maddesi; yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik ve kulluk yasağı ile kanunsuz ceza olmaz ilkesini "non-derogable" kategoride tanımlar. Aynı maddenin uygulaması, bu haklara getirilecek herhangi bir kısıtlamanın meşru amaca dayansa bile hakkın varlığını anlamsız kılacağı için kabul edilemeyeceği yönündedir (Thielbörger 2019; Brkan 2018). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) de 15(2). maddesinde benzer şekilde yaşama hakkı (savaş hukuku çerçevesinde öldürme halleri hariç) ve işkence yasağını mutlak koruma altına alır; bu haklardan sapma yetkisi tanınmaz. Bölgesel belgelerden Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (ACHR), ICCPR ve AİHS'ye paralel bir düzenleme yaparken non-derogable listeye vicdan ve din özgürlüğünü de dahil ederek bölgesel önceliklerini ortaya koyar (Thielbörger 2019). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ise metninde açık derogasyon maddesi bulunmamakla birlikte, yaşama hakkı, işkence yasağı gibi çekirdek değerler ile bunlara bağlı eşitlik ilkelerinin mutlak karakterini korur. Şart'a ek Kadın Hakları Protokolü ise cinsiyete dayalı ayrımcılığın ve kadınlara yönelik şiddetin önlenmesini olağanüstü hallerde dahi vazgeçilemez yükümlülükler arasında sayar (Uwazuruike n.d.). Bu bağlamda "özüne dokunmama" ilkesi belirleyici ölçütlerden biridir. Brkan'ın ortaya koyduğu "absolute breach of essence" yaklaşımına göre, getirilen sınırlama hakkın özünü tamamen ortadan kaldırırsa meşruiyetini kaybeder; bu durum non-derogable kategorideki haklarda en küçük müdahale için dahi geçerlidir (Brkan 2018). Yani devletin kamu güvenliği veya kamu düzeni gerekçesine dayansa bile bu hakların kapsamını azaltıcı yönde hareket etmesi hukuka aykırı olacaktır. Ukrayna'nın sıkıyönetim uygulamalarında görüldüğü üzere, bazı anayasal haklar askıya alınmış olsa dahi yaşam hakkı ve insan onuru koruması kapsamındaki hükümler aynen muhafaza edilmiştir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). İşkence yasağı açısından evrensel belgeler de mutabakat içindedir. ICCPR, AİHS ve ACHR'de yer alan mutlak yasak hükümleri savaş hâlinde dahi uygulanmasını zorunlu kılar; Cenevre Sözleşmeleri de sivilin veya savaş esirlerinin işkenceye maruz bırakılmasını kesin biçimde yasaklar (Thielbörger 2019; Nykyforak et al. 2024). Benzer şekilde kölelik yasağı hem bireysel özgürlüğün hem de onurun korunmasının ayrılmaz parçasıdır; modern yorumlarda insan ticareti gibi yeni ihlal türleri de bu kapsamda değerlendirilir (Thielbörger 2019). Mutlak nitelik, yalnızca negatif yükümlülükleri değil pozitif yükümlülükleri de içerir. Devletler yaşam hakkını veya işkence yasağını ihlal etmemekle kalmayıp bu ihlalleri önlemek için etkin tedbirler almak zorundadır. Bu zorunluluk

olağanüstü hâllerde de geçerlidir; örneğin insancıl hukukta sivillerin hedef alınmasının yasaklanması veya yaşamsal altyapının tahrip edilmesinin engellenmesi buna dahildir (Nykyforak et al. 2024). Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da görüldüğü üzere, kriz dönemlerinde gerekli koruma tedbirlerini almayan devletler, ilgili non-derogable hakların ihlalinin sorumlu tutulmaktadır. Non-derogable statünün genişletilmesi tartışmalarına İnsan Hakları Komitesi'nin yaklaşımı dikkat çeker. Komite'ye göre ICCPR'deki liste kapalı olmayıp hakkın özü itibarıyla vazgeçilmez olan diğer haklar da fiilen derogasyon kapsamı dışında değerlendirilebilir; örneğin işkence yasağı ile yakın bağlantısı nedeniyle mahpuslara insanca muamele hakkı buna örnek verilmektedir (Thielbörger 2019). Bu yorum, özellikle birbirine bağlı haklar arasında bütüncül koruma sağlanmasını hedeflemektedir. Hakların sınırlandırılmaz niteliğini güvence altına alan unsurlar arasında ayrımcılık yasağının korunması da vardır. ICCPR'de derogasyon tedbirlerinin ırk, renk, cinsiyet, dil, din veya sosyal köken temelinde ayırım yapamayacağı hükme bağlanmıştır (Zaporozhchenko et al. 2023). Böylece kriz anlarında alınan önlemlerin belirli toplulukları orantısız biçimde hedef almasının önüne geçilir. Ayrıca gereklilik ve orantılılık ilkeleriyle birleştiğinde bu yapı keyfi uygulamaları engeller. Tüm bu normatif çerçeve incelendiğinde sınırlandırılmaz niteliğe sahip çekirdek hakların başlıca özellikleri ortaya çıkar: uluslararası metinlerde açıkça tanımlanmış non-derogable statü; özüne dokunmama ilkesiyle pekiştirilmiş meşruiyet denetimi; savaş ve olağanüstü hâller dahil tüm koşullarda uygulanabilirlik; hem negatif hem pozitif yükümlülükleri kapsayan çok boyutlu koruma mekanizmaları; ve ayrımcılık yasağının kriz yönetiminde de etkin işletilmesi. Bu yapı sayesinde yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı gibi temel garantiler pratikte en yüksek koruma standardıyla güvence altında tutulmaktadır (Thielbörger 2019; Brkan 2018; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Uwazuruike n.d.).

6 Çekirdek Hakların Korunmasında Devletin Yükümlülükleri

6.1 Saygı Gösterme Yükümlülüğü

Önceki bölümlerde çekirdek hakların niteliği ve sınırlama çerçevesi üzerinde durulmuştu; devletin bu haklara ilişkin temel bir sorumluluğu da bu değerlere aktif müdahalelerde bulunmamasıdır. Saygı gösterme yükümlülüğü, devletin insan haklarına doğrudan saldıran eylemlerden kaçınmasını ve aynı zamanda hukuki düzenlemeleri yaparken bu hakların korunmasını güvence altına alan bir düzenleyici çerçeve oluşturmasını içerir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Bu yaklaşım, özellikle işkence yasağı veya yaşama hakkı gibi mutlak nitelikteki çekirdek haklar için belirleyicidir. Devletin görevi, bu haklara yönelik ihlallerin bizzat kendi makamları tarafından gerçekleştirilmesini engellemekten ibaret değildir; aynı zamanda yasama ve yürütme organlarının faaliyetlerini, bireylerin temel güvencelerine saygı temelinde düzenlemektir. İnsan hakları hukukunda saygı gösterme yükümlülüğü çoğu zaman bir negatif yükümlülük olarak görülse de, devletin bu görevi yerine getirmesi için etkili bir hukuki altyapı kurması gerekliliği onu pozitif bir boyuta taşır. Örneğin, insan hakları savunucularının faaliyetlerine yönelik kısıtlamalar veya toplantı ve gösteri özgürlüğünün haksız bir şekilde engellenmesi, devletin saygı gösterme yükümlülüğünü ihlal ettiğine dair önemli göstergelerdir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Uwazuruike n.d.). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın uygulanması bağlamında Afrika Komisyonu'nun kararları, devletin dernek kurma özgürlüğüne müdahale ederek bireyleri toplantı yapmaktan veya seyahatten alıkoymasının, bu temel özgürlüğe saygı gösterilmediğinin kanıtı olduğunu ortaya koymuştur (Uwazuruike n.d.). Ayrıca, toplantı ve gösteri yapma hakkının korunması kapsamında devletin, bireylerin barışçıl bir şekilde bir araya gelmesini önleyici veya kısıtlayıcı tedbirler almaktan kaçınması gerekir. Bir başka ifadeyle, saygı gösterme yükümlülüğü, devletin insan haklarını kullanma imkânını fiilen ortadan kaldıracak uygulamalardan uzak durmasını zorunlu kılar (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Söz konusu yükümlülük, olağanüstü hâl veya savaş durumlarında da geçerliliğini korur. Ukrayna'da ilan edilen sıkıyönetim rejimi sırasında, devletin anayasada listelenen bazı çekirdek haklara , yaşama hakkı, insan onuru, işkence yasağı gibi, dokunmama taahhüdü, saygı gösterme yükümlülüğünün kriz koşullarında da sürdüğünü gösterir. Uluslararası insancıl hukuk kurallarına uygun olarak, sivillerin hedef alınması veya temel yaşam araçlarının tahrip edilmesi gibi fiiller bu yükümlülüğün açık ihlali olarak değerlendirilir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Bu durumda devlet, yalnızca kendi güvenlik güçlerinin eylemlerinden değil, aynı zamanda kontrolü altındaki bölgelerde üçüncü taraflarca gerçekleştirilebilecek ihlalleri önlemekten de sorumludur. Saygı gösterme yükümlülüğünün bir diğer boyutu, devletin hukuki düzenlemelerle bu haklara uygun bir çerçeve oluşturmasıdır. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, şirketlerin insan haklarına saygı göstermesi gerektiğini vurgularken, devletlerin de bu süreci destekleyici yasalar çıkarması ve denetim mekanizmaları kurması beklenir. Devlet dışı aktörlerin faaliyetlerinin insan hakları üzerindeki etkileri dikkate alındığında, saygı gösterme yükümlülüğü yalnızca devletin doğrudan eylemleriyle sınırlı değildir;

üçüncü tarafların neden olduğu ihlalleri önlemek için gerekli yasal ve idari tedbirleri almak da bu yükümlülüğün kapsamına girer (Bernaz 2021). Örneğin, işletmelerin insan haklarına saygılı olup olmadığının izlenmesi ve gerektiğinde yaptırım uygulanması, devletin bu alandaki sorumluluğunun bir parçasıdır. İnsan haklarına saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan yumuşak hukuk belgeleri, zaman içerisinde devletler için bağlayıcı standartlar haline gelebilir. Bu belgeler, özel sektörün faaliyetlerinin izlenmesinde ve insan hakları ihlallerinin önlenmesinde devletlere yol gösterici olabilir (McCorquodale et al. 2017). Bu bağlamda saygı gösterme yükümlülüğü, devletin hem kendi eylemlerini hem de yetki alanındaki diğer aktörlerin faaliyetlerini insan hakları standartlarına uygun hale getirmek için gerekli önlemleri almasını gerektirir. Bu yükümlülüğün ihlali, yalnızca devletin doğrudan ihlal edici eylemleriyle değil, aynı zamanda üçüncü tarafların neden olduğu ihlalleri önlemek için yeterli tedbirleri almamasıyla da gerçekleşebilir (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Eğitim hakkı gibi ekonomik ve sosyal haklar bağlamında da saygı gösterme yükümlülüğü önemli bir rol oynar. Devlet, özel eğitim kurumlarının faaliyetlerini düzenlerken, bu kurumların insan onuru, hoşgörü ve toplumsal çeşitlilik gibi evrensel değerlere saygılı bir müfredat uygulamasını sağlamakla yükümlüdür. Bu, devletin eğitim hakkına saygı göstermesinin bir gereğidir ve aynı zamanda öğrencilerin diğer temel haklarının korunmasına katkıda bulunur. Benzer şekilde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla devletin, kültürel veya dini normların kadınların haklarını ihlal etmesine izin vermemesi de saygı gösterme yükümlülüğünün bir parçasıdır. Bu bağlamda devlet, zararlı sosyo-kültürel uygulamaların önlenmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapmak ve bu uygulamaların insan hakları ihlaline dönüşmesini engellemekle sorumludur (Campbell n.d.). Sonuç olarak, saygı gösterme yükümlülüğü devletin insan haklarına yönelik doğrudan veya dolaylı müdahalelerden kaçınmasını ve bu hakların korunmasını sağlayacak bir hukuki çerçeve oluşturmasını gerektiren çok boyutlu bir sorumluluktur (Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Uwazuruike n.d.; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017; Campbell n.d.). Bu yükümlülük, hem barış hem de kriz dönemlerinde geçerliliğini koruyarak çekirdek hakların etkin biçimde korunmasının temel dayanaklarından birini oluşturur.

6.2 Koruma Yükümlülüğü

Devletlerin çekirdek haklara ilişkin koruma yükümlülüğü, yalnızca doğrudan müdahale etmeme ilkesinin ötesinde, üçüncü kişilerden veya özel aktörlerden gelebilecek ihlalleri önleme ve bu hakların fiilen kullanılabilmesi için gerekli koşulları sağlama sorumluluğunu ifade eder. Bu yükümlülük, yetki alanındaki tüm bireylerin insan haklarından yararlanması için etkili hukuki, idari ve yargısal mekanizmaları işletmeyi gerektirir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında Afrika Komisyonu'nun değerlendirmeleri, devletin sadece kendi eylemleri değil, aynı zamanda özel aktörlerin faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkabilecek ihlaller için de sorumluluk taşıdığını ortaya koyar; örneğin toplantı, seyahat veya dernek kurma özgürlüğünü engelleyen uygulamalara karşı devletin aktif koruma sağlaması gerektiği belirtilmiştir (Uwazuruike n.d.). Koruma yükümlülüğü kriz koşulları ve savaş dönemlerinde geniş bir anlam taşır. Ukrayna'da ilan edilen sıkıyönetim sırasında anayasada listelenen yaşama hakkı, işkence yasağı ve insan onuruna saygı gibi çekirdek haklar sınırlama kapsamı dışında bırakılmış; bu durum yalnızca negatif yükümlülüklerin değil, pozitif koruma yükümlülüklerinin devamlılığını gösterir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Uluslararası insancıl hukukta da aynı prensip geçerlidir: Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller sivillerin hedef alınmasını yasakladığı gibi yardım operasyonlarının engellenmesini de hukuka aykırı kabul eder; bu tür tedbirler çatışma ortamında yaşam hakkının korunması için devletin yerine getirmesi gereken koruma yükümlülüğünün parçasıdır (Nykyforak et al. 2024). Bu yükümlülük ekonomik ve sosyal haklar bağlamında da uygulanır. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13(3) maddesine göre devletler, özel eğitim kurumlarının asgari standartlara uymasını denetleyerek öğrencilerin insan onuru, hoşgörü ve çeşitlilik gibi evrensel değerlerle uyumlu bir eğitim almasını garanti altına almalıdır. Benzer şekilde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla zararlı sosyo-kültürel uygulamaların ortadan kaldırılması koruma yükümlülüğünün ayrılmaz bir parçasıdır; CEDAW Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi'nin ortak tavsiyelerinde bu tür pratiklerin kadın ve çocukların temel haklarını ihlal ettiği vurgulanmış, devletlere bunları önleyici yasal düzenlemeler yapmaları çağrısı yapılmıştır (Campbell n.d.). Özel sektörün etkileri açısından bakıldığında ise Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, şirketlerin insan haklarına saygı göstermesi gerektiğini belirtirken devletin bu süreci koruyucu tedbirlerle desteklemesi beklenir. Araştırmalar, soft law formatındaki rehber ilkelerin zamanla teamül hukukuna dönüşebileceğini ve şirketlerin hesap verebilirliğini artırabileceğini göstermektedir; bir mahkeme kararında güvenlik sektöründe faaliyet gösteren bir şirketin gönüllü ilkeleri benimsemesine rağmen fiilen uygulamamasının eleştirilmesi buna örnek olarak verilebilir (McCorquodale et al. 2017). Bu tür durumlarda devletin rolü, şirketleri uluslararası standartlarla uyumlu çalışmaya zorlayacak mekanizmaları kurmak ve etkin denetim yapmaktır (Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017). Koruma yükümlülüğü ayrıca ifade özgür-

lugu ile din veya inanç özgürlüğüne yönelik tehditlerin önlenmesini de içerir. Endonezya'da yürürlükte olan "Blasphemy" yasalarının farklı inanç açıklamalarını cezalandırması gibi örneklerde görüldüğü üzere, forum externum alanına yönelik ağır müdahaleler çoğulculuğu zedeler; George'un önerdiği dört adımlı yaklaşım burada uygulanarak nefret söylemi veya şiddete teşvik içermeyen görüşlerin korunması sağlanabilir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Bu yaklaşımın benimsenmesi devletin koruma görevini yerine getirirken meşru amaç kriterine bağlı kalmasını güvence altına alır. Afrika Komisyonu'nun raporlama mekanizması taraf devletlerin iki yılda bir sunduğu yasal ve idari tedbirleri değerlendirerek çekirdek haklarla uyumu izler; bu sistem pratikte alınan önlemler konusunda şeffaflık sağlar (Uwazuruike n.d.). Böylece devletler hem kendi eylemlerini hem yetki alanındaki diğer aktörlerin eylemlerini denetleme olanağına sahip olur. Sonuç olarak koruma yükümlülüğü; yaşam hakkı, işkence yasağı gibi mutlak nitelikteki güvencelerden eğitim hakkına kadar geniş bir alanı kapsar. Devlet bu yükümlülüğü yerine getirirken kriz koşullarında dahi aktif tedbir almakla, barış dönemlerinde ise dayanıklı kurumsal sistemler kurmakla sorumludur (Uwazuruike n.d.; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Campbell n.d.; Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024).

6.3 Geliştirme ve Yerine Getirme Yükümlülüğü

Devletin geliştirme ve yerine getirme yükümlülüğü, çekirdek hakların korunmasında saygı gösterme ve koruma görevlerinden farklı olarak, bu hakların uygulanabilirliğini sürekli olarak artıracak politikalar ve normatif adımlar atmasını gerektirir. Bu yükümlülük kapsamında devletler yalnızca mevcut hakların ihlal edilmesini önlemekle yetinmez; aynı zamanda bu hakların kapsamını güçlendirecek yasal, kurumsal ve toplumsal mekanizmaları hayata geçirir. Tasioulas'ın *minimum core obligations* (asgari çekirdek yükümlülükler) doktrini, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kaynak eksikliği gerekçesiyle ertelenemeyecek veya sınırlandırılmayacak asgari standartları belirleyerek devletlerin sürekli ilerleme yükümlülüğünün sınırlarını çizer (Tasioulas 2017; Uwazuruike n.d.). Bu yaklaşımda geliştirme yükümlülüğü, insan haklarının "operationalization" yani uygulanabilir kılınması sürecini içerir. Bunun için göstergeler ve ölçütler belirlenmesi önerilir; bu araçlar sosyal bilim metodolojisi ile insan hakları standartlarını birleştirerek uygulamanın izlenmesini kolaylaştırır. Tasioulas'a göre göstergeler yalnızca nicel değil nitel olabilir; örneğin okul çağındaki çocukların okula devam oranı sayısal bir gösterge iken belli bir insan hakları anlaşmasının onaylanma durumu nitel bir göstergedir. Belirlenen göstergelerle ilgili hedef değerler (*benchmarks*) konulması, devletin ilerleme kaydetmesi açısından önemlidir. Böylece minimum core kapsamındaki hakların gelişimi izlenebilir ve kamu politikaları buna göre şekillendirilebilir. Devletin yerine getirme yükümlülüğü ise doğrudan pozitif eylem gerektiren durumları kapsar. Sağlık hakkı örneğinde olduğu gibi, gerekli politikaların oluşturulması, sağlık hizmetlerinin eşit erişimle sunulması ve ayrımcılığın giderilmesi bu kategoride yer alır (Tasioulas 2017). Komite'nin yorumuna göre yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda ulusal stratejilerin katılımcı süreçlerle hazırlanmasını zorunlu kılar; bu ise tüm ilgili tarafların görüşlerinin alınması anlamına gelir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı çerçevesinde Komisyon'un iki yılda bir talep ettiği devlet raporları, yerine getirme yükümlülüğünün denetlenmesinde önemli rol oynar. Bu raporlar ile sahadan gelen veriler karşılaştırıldığında, fiili durum ile hedeflenen durum arasındaki fark değerlendirilir ve gerekiyorsa yeni geliştirme adımları önerilir (Uwazuruike n.d.). Geliştirme yükümlülüğü kapsamında uluslararası işbirliği de öne çıkar. ICESCR'nin bazı maddelerinde (örneğin madde 2(1)) devletlerin kendi kaynaklarının yanı sıra "uluslararası yardım ve işbirliği" yoluyla yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu anlayışa göre ekonomik veya teknik yardım alabilen ülkeler bu destekleri minimum core kapsamında tanımlanan hakları güçlendirmek için kullanmalıdır. Üçüncü ülkeler veya uluslararası kuruluşlar da yardım sağlarken hedef ülkenin çekirdek haklarını geliştirmesine katkıda bulunmalıdır; aksi halde örneğin borç ödeme programları gibi ekonomik koşullar, minimum core yükümlülüklerin yerine getirilmesini engelleyebilir. Tasioulas ayrıca minimum core doktrinin potansiyel "karşı üretkenlik" riskine dikkat çeker: belirlenen asgari standartlara ulaşmak tek hedef haline gelirse non-core (çekirdek dışı) alanlar ihmal edilebilir (Tasioulas 2017). Bu riski azaltmak için göstergeler minimum core'un tamamlayıcısı olarak kullanılmalı fakat onun yerine geçmemelidir. Göstergeler aracılığıyla devletler ilerlemeyi sürekli izlerken, mevcut asgari standardın üzerine çıkma doğrultusunda politikalar geliştirerek hem çekirdek hem çekirdek dışı alanlarda güçlenme sağlar. Afrika Komisyonu'nun çalışmaları devletlerin geliştirme yükümlülüğünü yerel bağlama uyarlamalarında rehberlik sunar. Örneğin Kadın Hakları Protokolü'nün kabulüyle birlikte cinsiyet eşitliği konusunda ek tedbirler yürürlüğe konmuş; Komisyon kadınların hâlâ ayrımcılık gördüğünü tespit ettiğinde daha detaylı araçlar oluşturmuştur. Bu süreç, normatif metinlerin uygulamada nasıl genişletileceğine dair somut örnek verir: yasa değişiklikleri, eğitim programları ve kamu bilgilendirme kampanyaları ile çekirdek haklar üzerinde farkındalığın artırılması sağlanır. Ulusal düzeyde geliştirmenin sürdürülebilir olması için hukuki reformlarla birlikte idari kapasitenin de artırılması gerekir. Sağlık hakkında

olduğu gibi diğer ekonomik-sosyal haklarda da bunun temeli planlama ve bütçe tahsisindedir (Uwazuruike n.d.). İlgili göstergelere yönelik ilerleme raporlarının kamuya açıklanması şeffaflığı sağlar; böylece sivil toplumun denetim rolü etkinleşir. Sonuç olarak geliştirme ve yerine getirme yükümlülüğü, devletlerin yalnızca mevcut hakların ihlali önlemekle kalmayıp bunların kapsamını ve erişilebilirliğini sistematik biçimde güçlendirmesini zorunlu kılar. Minimum core doktrinin çizdiği asgari sınırlar ile göstergelerin sağlayacağı izleme kapasitesi birleştiğinde, hem normatif hem pratik düzeyde çekirdek hakların sürekliliği sağlanabilir (Tasioulas 2017; Uwazuruike n.d.). Böylece kriz dönemlerinde dahi bu hakların korunmasına yönelik güçlü bir temel oluşturulur ve barış zamanlarında sürekli iyileştirme mümkün hale gelir.

6.4 Pozitif ve Negatif Yükümlülükler

Çekirdek hakların korunmasında devletin sorumluluk alanı, negatif ve pozitif yükümlülükler şeklinde iki ana kategoriye ayrılır. Negatif yükümlülük, devletin bu haklara doğrudan zarar verecek eylem ve ihmallerden kaçınmasını ifade eder; pozitif yükümlülük ise bireylerin haklarını etkin şekilde kullanabilmeleri için gerekli koruyucu ve geliştirici tedbirleri alma zorunluluğunu kapsar. Bu çerçeve hem ulusal hem uluslararası normatif düzenlemelerde açık biçimde tanımlanmıştır. Negatif yükümlülük kapsamında, örneğin yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak nitelikteki haklara yönelik hiçbir durumda derogasyon yapılamaz. Devletin kendi güvenlik güçleri veya yetkili organları tarafından gerçekleştirilecek ihlallerin engellenmesi, negatif yükümlülüğün temel gereğidir (Thielbörger 2019). Ukrayna'nın sıkıyönetim uygulamalarında olduğu gibi, olağanüstü hâl durumlarında bazı haklar askıya alınsa bile yaşam hakkı ve insan onuru koruması kapsamındaki hükümler aynen muhafaza edilmiştir (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Uluslararası insancıl hukuk da aynı prensibi pekiştirir; Cenevre Sözleşmeleri sivillerin hedef alınmasını yasakladığı gibi yardımların engellenmesini de hukuka aykırı kabul eder (Nykyforak et al. 2024). Pozitif yükümlülük ise daha geniş bir anlam taşır. Bu yükümlülük yalnızca ihlalleri önlemek değil, üçüncü taraflardan gelebilecek tehditlere karşı koruma sağlamak ve hakların fiilen kullanılabilmesi için gerekli koşulları yaratmayı içerir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bağlamında Afrika Komisyonu kararlarında, devletin toplantı, seyahat veya dernek kurma özgürlüğünü engelleyen uygulamalara karşı aktif önlem alması gerektiği vurgulanmıştır (Uwazuruike n.d.). Eğitim hakkı gibi ekonomik ve sosyal haklar kapsamında da pozitif yükümlülükler önemlidir. Devlet, özel eğitim kurumlarının asgari standartlara uymasını sağlayarak öğrencilerin insan onuru, hoşgörü ve çeşitlilik gibi evrensel değerlerle uyumlu eğitim almasını garanti etmelidir (Campbell n.d.). Bu yükümlülüklerin bir başka boyutu da özel sektör faaliyetlerine ilişkindir. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri şirketlerin insan haklarına saygı göstermesi gerektiğini belirtirken, devletin bu süreci destekleyici yasa ve denetim mekanizmalarını hayata geçirmesi beklenir (Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017). Mahkeme kararlarında da görüldüğü üzere, soft law formatındaki gönüllü ilkelerin benimsenmesine rağmen fiilen uygulanmaması halinde daha yüksek hesap verebilirlik hedeflenmektedir; devletin böyle durumlarda şirketleri uluslararası standartlara uyumlu çalışmaya zorlaması pozitif yükümlülüğün parçasıdır. Uluslararası sözleşmelerde yer alan "minimum core obligations" doktrini pozitif yükümlülüklerin sınırlarını netleştirir. Tasioulas'a göre kaynak eksikliği gerekçesiyle ertelenemeyecek veya sınırlandırılmayacak asgari standartlar belirlenerek devletlerin geliştirme ve yerine getirme sorumlulukları tanımlanır (Tasioulas 2017; Uwazuruike n.d.). Bu kapsamda devletler yalnızca mevcut durumu korumakla yetinmez; göstergeler ile ilerleme hedefleri konulup izlenmesi sağlanarak hakların kapsamını güçlendirecek politikalar üretmelidir. ICESCR'nin 2(1) maddesinde belirtildiği üzere, ilerleme süreci yalnızca ulusal kaynaklarla değil "uluslararası yardım ve işbirliği" yoluyla da desteklenebilir; yardım alan ülkeler bu desteği minimum core kapsamında tanımlanan hakları geliştirmek için kullanmalıdır (Tasioulas 2017). Negatif ve pozitif yükümlülükler arasındaki denge, kriz dönemlerinde daha hassas hale gelir. Negatif yükümlülüğün ihlali, savaş sırasında sivillerin hedef alınması veya temel yaşam araçlarının yok edilmesi gibi eylemlerle ortaya çıkabilir; pozitif yükümlülüğün yerine getirilmemesi ise çatışma ortamında yardım operasyonlarının engellenmesi ya da kriz mağdurlarına erişimin sağlanmaması gibi sonuçlar doğurur (Nykyforak et al. 2024; Zaporozhchenko et al. 2023). Denetim mekanizmaları bu denge- nin gözetilmesini sağlar; Afrika Komisyonu'nun periyodik raporlama sistemi veya uluslararası mahkemelerin bağlayıcı kararları bu sürecin işleyişine örnek teşkil eder (Uwazuruike n.d.). Sonuç itibarıyla negatif yükümlülük devleti doğrudan ihlal edici eylem ve ihmallerden uzak durmaya zorlayan bir çerçeve sunarken, pozitif yükümlülük bireylerin haklarını fiilen kullanabilmeleri için koruyucu, geliştirici ve yerine getirci adımlar atmayı gerektirir. Her iki kategori birlikte işletildiğinde çekirdek nitelikteki hakların korunması barış dönemlerinde sürekli ilerleme ile sağlanırken kriz zamanlarında dahi özlerine dokunulmadan sürdürülebilir hale gelir (Thielbörger 2019; Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024; Uwazuruike n.d.; Campbell n.d.; Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017; Tasioulas 2017).

7 Çekirdek Hakların İhlali ve Yaptırımlar

7.1 İhlal Türleri

Çekirdek hakların ihlali farklı biçimlerde ortaya çıkabilir ve bu ihlaller genellikle hem ulusal hem uluslararası nitelikte yaptırımları tetikler. Örneğin yaşam hakkı bağlamında, savaş veya olağanüstü hâl dönemlerinde sivillere yönelik fiziksel saldırılar, toplu öldürme ya da yaşamsal altyapının kasıtlı olarak yok edilmesi doğrudan ihlal türleri arasında sayılır. Cenevre Sözleşmeleri'nin ek protokollerinde bu tür fiiller açıkça yasaklanmış, Ukrayna Ceza Kanunu gibi ulusal düzenlemelerde de ağır suç kategorisine alınarak cezalandırılması öngörülmüştür (Nykyforak et al. 2024; Zaporozhchenko et al. 2023). Bu tür eylemler yalnızca negatif yükümlülüklerin ihlali olarak değil, aynı zamanda devletin kriz anlarında yerine getirmesi gereken pozitif koruma görevlerinin yerine getirilmemesi şeklinde de değerlendirilir. İşkence yasağının ihlali ise ayrı bir kategori olarak öne çıkar. Tanıma ilişkin unsurlar uyarınca mağdura kasıtlı olarak ağır fiziksel veya psikolojik acı/ızdırıp verilmesi ve bunun bilgi almak, cezalandırmak ya da yıldırmak amacı taşıması durumunda işkence fiili gerçekleşmiş kabul edilir (Uwazuruike n.d.; Nykyforak et al. 2024). Sudan örneğinde Afrika Komisyonu taşlama, kırbaç gibi uygulamaları işkence ve insanlık dışı ceza yasağının ihlali kapsamında değerlendirmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de ciddiye eşğini aşan fiilleri üçlü bir hiyerarşide tanımlar; en ağır durumlar işkence, daha az yoğun fakat ciddi ızdırıp veren eylemler insanlık dışı muamele ve onur zedeleyen düşük yoğunluklu fiiller aşağılayıcı muamele olarak sınıflandırılır (Brkan 2018). Bu tür ihlaller mutlak nitelikteki hakların özüne müdahale olduğundan hiçbir meşru amaç ile gerekçelendirilemez. Adil yargılanma hakkının ihlalleri usuli güvencelerin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelir. Bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde makul sürede yargılanma imkânının bulunmaması, savunma hakkının kısıtlanması veya silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesi başlıca örneklerdir (Shelever et al. 2023; Kłopocka-Jasińska 2023). Afrika Komisyonu'nun Sudan kararlarında gözaltındaki kişilerin avukatla görüştürülmemesi veya suçlamaların geciktirilerek bildirilmesi bu hakkın ihlali olarak tespit edilmiştir (Uwazuruike n.d.). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise kanıtların savunmaya kapalı tutulmasını adil yargılanmanın özüne dokunan bir ihlal türü olarak yorumlamıştır. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü alanındaki ihlaller özellikle forum externum boyutuna yapılan aşırı müdahalelerle kendini gösterir. Kamu güvenliği veya kamu düzeni gerekçesiyle inanç doğrultusunda davranışların yasaklanması meşru amaç sınırını zorlayabilir. Endonezya'daki "Blasphemy" yasalarının devletin "doğru" kabul ettiği din anlayışı dışında kalan açıklamaları cezalandırması çoğulculuğu zedeleyen bir müdahale örneğidir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Eğitim alanında ise özel kurumların müfredatlarında insan onuru, hoşgörü ve eşitlik ilkelelerinin hiçe sayılması Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13(3) maddesine aykırı düşer (Campbell n.d.). Olağanüstü hâl rejimlerinde sınırlama yetkisinin kötüye kullanılması da çekirdek hak ihlallerinin önemli bir türüdür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15(2) ve ICCPR'nin 4(2) maddeleri yaşama hakkı ile işkence yasağı gibi non-derogable hakları koruma altına alırken, bu haklara getirilen sınırlar "absolute breach of essence" ölçütünü aşarsa hukuki meşruiyetini kaybeder (Thielbörger 2019; Brkan 2018). Ukrayna'nın sıkıyönetim uygulamalarında belirli ifade ve toplanma özgürlükleri geçici olarak kısıtlanmış ancak çekirdek haklar mutlak koruma altında tutulmuştur (Zaporozhchenko et al. 2023; Nykyforak et al. 2024). Bir diğer ihlal türü devletin koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesidir. Üçüncü kişilerden gelen tehditlere karşı etkili tedbir almadık veya özel sektörün insan haklarını ihlal eden uygulamalarına karşı denetim yapmamak bu kapsama girer. Birleşik Krallık'taki bir mahkeme kararı, güvenlik sektöründe faaliyet gösteren bir şirketin gönüllü ilkeleri benimsemesine rağmen fiilen uygulamamasını eleştirmiş; böyle durumlarda devletin özel aktörleri uluslararası standartlarla uyumlu çalışmaya zorlaması gerektiği vurgulanmıştır (McCorquodale et al. 2017; Bernaz 2021). Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı çerçevesinde grup haklarının ihlali de belirginleşir. Zararlı kültürel uygulamalar nedeniyle kadınların eşitlikten mahrum bırakılması Kadın Hakları Protokolü'nün açık ihlali olarak görülmektedir; Komisyon'un tespitleri doğrultusunda bu tür pratikler için ek koruma araçları geliştirilmiştir (Uwazuruike n.d.). Benzer şekilde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yetersiz politikalar CEDAW Komitesi ile Çocuk Hakları Komitesi tarafından insan hakları ihlali olarak değerlendirilmiştir (Campbell n.d.). Tüm bu örnekler farklı çekirdek hak kategorilerinde çok çeşitli ihlal biçimlerini ortaya koymaktadır: yaşam hakkına yönelik doğrudan fiziki saldırılar; işkence yasağına aykırı zalimane muameleler; adil yargılanma güvencelerinin kaldırılması; inanç özgürlüğünün bastırılması; olağanüstü hâllerde yetkinin aşırı genişletilmesi; pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmemesi; grup haklarının görmezden gelinmesi gibi durumlar çekirdek hakların özüne dokunan ağır müdahaleler niteliği taşır. Bu çeşitlilik, devletlerin hem normatif hem pratik düzeyde kapsamlı önleme stratejileri geliştirmesini zorunlu kılmaktadır (Nykyforak et al. 2024; Zaporozhchenko et al. 2023; Uwazuruike n.d.; Brkan 2018; Shelever et al. 2023; Kłopocka-Jasińska 2023; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024; Campbell n.d.; Thielbörger 2019; McCorquodale et al. 2017; Bernaz 2021).

7.2 Ulusal Hukukta Yaptırımlar

Ulusal hukuk sistemlerinde çekirdek hak ihlallerine karşı uygulanacak yaptırımlar, suçun niteliği ve ağırlığına göre belirlenen cezai veya idari müeyyidelerden oluşur. Bir ceza hukuku sisteminin temel ilkesi olan suçluluk (*guilt*) prensibi, yalnızca bir eylemin iradi ve kusurlu bir şekilde işlenmesi durumunda cezai sorumluluğun doğacağını öngörür. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 48. maddesinde ve 1. maddesindeki insan onuru hükmünde açıkça ifade edilen bu ilke, kusur olmaksızın ceza verilmesini engelleyerek bir bireyi yalnızca somut kanıtlara dayalı olarak kınama imkanını korur. Bu nedenle, katı sorumluluk suçları (*strict liability*) Avrupa Birliği'nin üye devletlerine dayatamayacağı veya kendisinin düzenleyemeyeceği bir alan olarak görülmektedir (Kaiafa-Gbandi 2026). Bu kural, yargılamada masumiyet karinesini ve suçluluğun ispat yükünü koruyarak, çekirdek hak ihlallerinin yaptırıma bağlanmasında adil ve hukuka uygun bir süreci garanti altına alır. İhlalin niteliğine göre, ceza hukuku mevzuatı, devlet görevlilerinin işkence veya kötü muamele gibi ağır insan hakları ihlallerini özel olarak tanımlayabilir ve ağır yaptırımlar öngörebilir. Savaş gibi olağanüstü koşullarda dahi, insancıl hukuk kurallarını ihlal eden eylemler ulusal ceza kanunlarında suç olarak düzenlenir. Örneğin, Ukrayna Ceza Kanunu'nda savaş esirlerine kötü muamele, sivilleri zorla çalıştırma, işkence veya toplu öldürme gibi fiiller ağır suçlar arasında sayılmış ve bu eylemler için açık cezai yaptırımlar belirlenmiştir (Nykyforak et al. 2024). Bu tür düzenlemeler, sadece uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülüklerin iç hukuka aktarılması değil, aynı zamanda ihlalleri gerçekleştiren bireysel faili cezalandırarak caydırıcılık sağlamayı amaçlar. İdari yaptırımlar ise özellikle özel sektör aktörlerinin neden olduğu hak ihlallerine karşı devreye girebilir. Avrupa Birliği'nin İşveren Yaptırımları Direktifi, düzensiz göçmenleri işe alan işverenlere idari veya cezai yaptırımlar uygulanmasını düzenler. Direktifin gözden geçirilmesine yönelik öneriler, bu yaptırım merkezli yaklaşımın, en savunmasız durumdaki düzensiz göçmenlerin sömürü ve zorla çalıştırma gibi ihlallere karşı korunmasında yetersiz kalabileceğini ve daha çok hak temelli bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Bu durum, cezai yaptırımların yanında, mağdurları güçlendiren ve hak arama yollarını açık tutan düzenleyici çerçevelerin de önemini göstermektedir. Ulusal yaptırım sistemlerinin tasarımında, yasal belirlilik (*lex certa*) ilkesi son derece kritik bir rol oynar. Bu ilke, bir suçun unsurlarının ve buna bağlı yaptırımın kanunla açık ve öngörülebilir biçimde tanımlanmasını gerektirir. Avrupa Birliği düzeyinde, özellikle suç tanımlarına ilişkin asgari kurallar koyan direktifler söz konusu olduğunda, bu belirlilik yükümlülüğü aynı zamanda Avrupa yasama organını da bağlar. Zira üye devletler, Avrupa mevzuatından doğan asgari bir suç çekirdeğini ulusal hukuklarına aktarmakla yükümlüdür. Eğer Avrupa Birliği bu asgari çekirdeği yeterince net tanımlamazsa, üye devletler ya Avrupa Birliği'nin gerçek amacından saparak dar bir tanım yapmak ya da netlik ilkesini ihlal ederek Avrupa Birliği hukukunu olduğu gibi aktarmak arasında bir ikileme karşı karşıya kalır. Dolayısıyla, çekirdek hak ihlallerine karşı etkili ulusal yaptırımların varlığı, yalnızca ulusal yasama organının değil, aynı zamanda uluslararası veya bölgesel düzenleyici organların da normları yeterince açık şekilde formüle etmesine bağlıdır. Özel hukuk kişilerinin sorumluluğu, özellikle şirketlerin insan hakları ihlallerinde, cezai yaptırımların ötesinde tazminat ve diğer onarıcı tedbirlere odaklanır. İş dünyası ve insan hakları rehber ilkeleri, şirketlere insan haklarına saygı duyma ve olumsuz etkileri giderme sorumluluğu yüklerken, devletlere de bu sorumluluğu ulusal hukuk sistemleri aracılığıyla uygulamaya koyma görevi verir. Bununla birlikte, şirketlerin cezai sorumluluğu, bazı üye devletlerde suçluluk ilkesiyle bağdaşmaz görüldüğünden, Avrupa Birliği'nin bu konuda üye devletlere zorlayıcı bir yaklaşım benimsemediği, her devletin kendi hukuki kültürü çerçevesinde bir tercih yapmasına izin verdiği görülmektedir (Kaiafa-Gbandi 2026). Bu nedenle, tüzel kişiler için cezai sorumluluk sistemleri ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterebilmekte, bu da çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinden kaynaklanan ihlallere karşı koordineli bir yaptırım uygulanmasını güçleştirmektedir. Yaptırımların uygulanması, aynı zamanda bağımsız ve tarafsız bir yargı sisteminin varlığını gerektirir. Adil yargılanma hakkı, ihlal edildiği iddia edilen hakların ulusal düzeyde etkili bir şekilde soruşturulması ve yargılanmasının temel güvencesidir. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı olmadan, fail olan devlet görevlilerinin veya güçlü özel aktörlerin sorumluluğunun tesis edilmesi neredeyse imkansız hale gelir (Shelever et al. 2023). Bu bağlamda, yargısal yaptırımların etkinliği, büyük ölçüde yargının diğer devlet kuvvetlerinden bağımsız hareket edebilme ve önyargısız karar verebilme kapasitesine bağlıdır. Bir önceki bölümde ele alınan ihlal türleri, ancak bu tür sağlam usuli güvencelerle donatılmış bir yargı mekanizması tarafından değerlendirilebilir ve hakkaniyetli yaptırımlara dönüştürülebilir. Son olarak, devletin koruma yükümlülüğünün bir uzantısı olarak, yalnızca ihlal gerçekleştikten sonra cezalandırmak değil, ihlali önleyici idari tedbirler almak da ulusal yaptırım rejiminin bir parçasıdır. Örneğin, çocuk koruma sistemlerinde, şiddet, istismar ve ihmal vakalarının tespiti ve bildirimi için prosedürler oluşturmak, sorumlu ulusal otoriteler belirlemek ve ortak kalite göstergeleri üzerinden izleme sistemleri kurmak, önleyici bir yaptırım yaklaşımını temsil eder (Bruning and Doek 2021). Bu tür sistemik düzenlemeler, cezai yaptırımların caydırıcılığına ek olarak, çekirdek hak ihlallerinin toplumsal düzeyde ortaya çıkma olasılığını azaltmayı hedefler. Bölüm 7.1'nde detaylandırılan çeşitli ihlal biçimlerine karşı,

ulusal hukuk sistemleri bu cezai, tazmin edici ve önleyici yaptırım araçlarının bir karışımını kullanarak çok katmanlı bir koruma sağlamaya çalışır (Kaiafa-Gbandi 2026; Nykyforak et al. 2024; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Shelever et al. 2023; Bruning and Doek 2021).

7.3 Uluslararası Hukukta Yaptırımlar

7.3.1 Uluslararası Ceza Mahkemesi

Roma Statüsü'nün 1998'de kabulüyle kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), uluslararası toplumun çocuklara ve diğer hassas gruplara yönelik ağır ihlallerde cezasızlığı sona erdirmeye girişimlerinin merkezî araçlarından biri olarak tanımlanır. Statü 2002'de yürürlüğe girmiş ve Mahkemeye, uluslararası hukukta en ciddi suçlar olarak kabul edilen fiiller üzerinde yetki tanımıştır. Bu kapsamda savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçların yanı sıra "çocuklara özgü" olarak tanımlanan ihlaller de yer alır. UCM Statüsü'nün 8(2)(b)(xxvi) ve 8(2)(e)(vii) maddeleri, on beş yaşından küçük çocukların silahlı kuvvetlere veya gruplara zorla alınmasını ya da bunların çatışmalarda aktif olarak kullanılmasını savaş suçu sayar. Aynı zamanda cinsel kölelik hem savaş suçu hem insanlığa karşı suç olarak tanımlanmıştır; ilgili hükümler Article 8(2)(b)(xxii), 8(2)(e)(vii) ve Article 7(1)(g) maddelerinde yer alır (Mermoune 2016; Mermoune 2016). Mahkemenin ilk yargılaması bu çocuk odaklı suçlarla ilgili olmuştur. Thomas Lubanga Dyilo davasında, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin Ituri bölgesinde 2002-2003 yılları arasında on beş yaşından küçük çocukların kaçırılarak savaşmaya zorlandığı tespit edilmiş; mahkeme sanığı savaş suçundan suçlu bularak 14 yıl hapis cezasına çarptırmıştır. Bu karar, UCM'nin çocuk asker kullanımını yargılama yönündeki yetkisinin somut bir örneği olarak hukuk tarihinde yerini almıştır. Benzer şekilde, Mahkeme'nin cinsel kölelik tanımını doğrudan uyguladığı davalarda mağdurların hem fiziksel hem psikolojik bütünlüğünün korunmasına özel önem verilmiştir; böylece çekirdek hakların mutlak nitelikteki unsurları olan onur ve güvenlik koruma altına alınmıştır. UCM'nin yetkisinin yalnızca bireyler üzerinde uygulanabilmesi, devletlerin yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz. Özellikle silahlı çatışmalarda sivillere yönelik sistematik saldırılarda veya reşit olmayanların kullanıldığı durumlarda, devletlerin önleyici ve cezai tedbir alma sorumluluğu eş zamanlı olarak işlemektedir. Mahkeme bu bağlamda tamamlayıcılık ilkesine dayanarak yalnızca ulusal sistemlerin yetersiz kaldığı veya işlememekte olduğu hâllerde devreye girer. Böylece ulusal ve uluslararası yaptırım mekanizmaları arasında işbirliği sağlanarak çekirdek hakların korunması güçlendirilir. Statüde tanımlanan suçlarda failin yaşına ilişkin sınırlar da dikkat çekicidir. UCM yalnızca on sekiz yaşından büyük kişileri yargılama yetkisine sahiptir; bu nedenle çocuk yaşıta suç işlediği iddia edilen kişiler Mahkeme önünde sanık olmazlar fakat mağdur veya tanık konumunda yer alabilirler. Buna karşılık, diğer bazı uluslararası mahkemeler, örneğin Sierra Leone Özel Mahkemesi, on beş yaşından büyük çocukları yargılama yetkisini kendi statülerinde öngörmüş ancak rehabilitasyonun cezalandırma üzerine önceliklendirileceğini hükme bağlamıştır (Mermoune 2016; Mermoune 2016). Çekirdek hak ihlallerinin uluslararası boyutta soruşturulmasında UCM'nin yöntemi, delil toplama ve mağdurların korunmasına ilişkin prosedürlerle desteklenmektedir. Statü'nün getirdiği koruma mekanizmaları arasında mağdurların güvenliğini sağlamak üzere özel tanık koruma programları, duruşmalar sırasında gizlilik tedbirleri ve cinsel şiddet mağdurlarına yönelik psikososyal destek hizmetleri vardır. Bu uygulamalar, Mahkeme'nin yalnızca cezalandırma amacıyla değil aynı zamanda çekirdek nitelikteki hakların bütüncül korunması amacıyla hareket ettiğinin göstergesidir (Mermoune 2016). Analizler göstermektedir ki UCM'nin yaptırım kapasitesi üç temel unsura dayanır: normatif düzeyde açıkça tanımlanmış ağır suç kategorileri; uygulamada tamamlayıcılık ilkesinin işletilmesiyle ulusal sistemleri güçlendiren bir yapının kurulması; usulî düzeyde mağdur haklarına yönelik kapsamlı koruma programlarının hayata geçirilmesi. Çocuk asker kullanımı, cinsel kölelik ve benzeri ağır ihlallerin yargılanmasıyla mahkeme, uluslararası hukukun çekirdek haklara ilişkin güvencelerinin fiilen uygulanmasında kritik rol oynamaktadır (Mermoune 2016; Mermoune 2016).

7.3.2 Birleşmiş Milletler Mekanizmaları

Birleşmiş Milletler çatısı altında yer alan insan hakları mekanizmaları, çekirdek nitelikteki haklara yönelik ihlaller karşısında hem izleme hem de olası yaptırım uygulama kapasitesine sahip kurumsal yapılar aracılığıyla işletilir. Bu mekanizmaların temelinde, dokuz ana sözleşme ve bunlara bağlı on bağımsız uzmanlardan oluşan sözleşme organları bulunur. Her bir organın görevi, taraf devletlerin ilgili sözleşme hükümlerine uyumunu denetlemek ve yorumlamaktır; bu görev, devletlerin hazırladığı periyodik raporların incelenmesi, tavsiye kararlarının verilmesi, *General Comment* (Genel Yorum) yayınlanması ve bireysel başvuruların değerlendirilmesi gibi yöntemleri kapsar. Örneğin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ne taraf devletlerden madde 40 uyarınca ilk raporu sözleşmenin onayından sonraki bir yıl içinde talep

eder; sonraki raporlar ise Komite'nin belirlediği, genellikle beş yılda bir yapılan oturumlarda sunulur. Komite bu raporları değerlendirirken hem yasal düzenlemelerin hem de fiili uygulamaların sözleşmedeki hak güvenceleri ile uyumunu analiz eder (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024). Bu mekanizmaların işlevi yalnızca raporlama süreciyle sınırlı değildir. ICCPR'ye ek İhtiyari Protokol'ü onaylayan devletler açısından Komite bireysel başvuruları da kabul edebilir; böylece çekirdek hak ihlallerine ilişkin doğrudan uluslararası inceleme yapılabilir. Bu prosedür çerçevesinde Komite, başvuruyu tarafların yazılı beyanlarına ve mevcut delillere dayanarak değerlendirir; ihlal tespit edildiğinde ilgili devlete düzeltici adımlar atması yönünde tavsiye verir. Bu tür tavsiyeler hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte, yüksek moral ve siyasi ağırlık taşır. Aynı zamanda ICCPR'nin 41 ve 42. maddeleri uyarınca devletler arası şikayet prosedürü de öngörülmüştür; ancak bunun işletilebilmesi için taraf devletlerin önceden bu yetkiyi kabul eden bir beyan vermiş olması gerekir. Sözleşme organlarının yanı sıra BM Şartı temelli organlar da insan haklarının korunmasında rol oynar. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (HRC), Genel Kurul'a bağlı olarak çalışan ana organlardan biridir. Konseyin görevleri arasında "tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin evrensel olarak korunmasına saygıyı geliştirmek" ve "BM sistemi içinde insan haklarının etkin koordinasyonunu sağlamak" bulunur. HRC'nin aldığı kararlar hukuken bağlayıcı olmasa da sürdürülebilir politik etkiler yaratabilir. Örneğin iklim değişikliği gibi yeni konularda özel raportörlük mandata oluşturabilir veya mevcut özel prosedür mandatarına yeni konuları dahil edebilir; bu çerçevede alınan kararlar devletlere rehberlik eden yumuşak hukuk niteliğinde olur. Konsey ayrıca küresel bilgi paylaşımını artıracak mekanizmalar kurma yetkisine sahiptir. Örneğin biyogüvenlik alanında Cartagena Protokolü kapsamında oluşturulan Biosafety Clearing House benzeri küresel bilgi merkezleri, yürütülen araştırmaların veya geliştirilen teknolojilerin şeffaflığını artırmaya yönelik olabilir. İnsan genetiği düzenlemelerinde tartışılan "Global Observatory" konsepti de benzer yaklaşımı hedefler; burada amaç, potansiyel riskleri taşıyan ancak yasaklanmamış araştırma faaliyetlerinin uluslararası görünürlüğünü sağlamak ve bu sayede dolaylı denetim uygulamaktır (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024). Bu yapıların bağlamında BM mekanizmalarının çekirdek haklarla ilişkisi doğrudan gözlenir. Sözleşme organlarının yorum pratiği, devletlerin yükümlülüklerini netleştirerek hangi durumun ihlal teşkil edeceğini ortaya koyar; örneğin ICCPR'deki bir maddeye dayanarak yapılan yorumda, belirli teknolojilerin kullanılması sonucunda sözleşmede öngörülen hakların ihlal edilip edilmediğinin tespiti mümkün hale gelir (Gupta et al. 2024). Böylece BM sisteminin mevcut kurumları, yeni gelişen teknoloji veya politika alanlarının çekirdek hak güvenceleri ile bağlantısını değerlendirebilecek esnek yapıya kavuşur. Sözleşme organları ile HRC arasındaki etkileşim özellikle önemlidir; çünkü HRC aldığı kararlar aracılığıyla sözleşme organlarının gündemini etkileyebilir veya onların yorumlarını destekleyici politik gündem oluşturabilir. Bunun sonucu olarak, çekirdek nitelikteki yaşam hakkı, işkence yasağı veya ayrımcılık yasağı gibi mutlak koruma altında bulunan haklar konusunda uluslararası düzeyde daha geniş konsensüs ortaya çıkar. Analizlerden anlaşılmaktadır ki BM mekanizmalarının etkili çalışabilmesi üç unsura dayanır: bağımsız ekspertiz ile normatif yorum yapılması; düzenli raporlama prosedürü aracılığıyla devlet uygulamalarının izlenmesi; özel prosedür ve clearing house gibi yenilikçi araçlarla şeffaflık ve bilgi paylaşımının artırılması (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024). Bu unsurlar sayesinde çekirdek haklara yönelik ihlallerin tespiti ve önlenmesi konusunda BM sistemi uluslararası yaptırım yapısına yardımcı olan kritik bir destek sağlar.

7.3.3 Bölgesel İnsan Hakları Mahkemeleri

Bölgesel insan hakları mahkemeleri, çekirdek hakların korunmasında uluslararası ceza ve sözleşme organlarının yanında bağlayıcı yargısal denetim sağlayan yapılardır. Afrika İnsan ve Halkların Hakları sistemi içinde mahkemenin rolü, Komisyonun koruma kararlarının uygulanabilirliğini artırmak üzerine şekillenmiştir. Komisyonun düşük uyum oranı ve bazı devletlerin kararların bağlayıcılığını açıkça sorgulaması üzerine, protokolle kurulan Afrika İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkisi bu boşluğu doldurmayı hedeflemiş; ancak protokolü onaylamayan veya bireysel başvuruya izin veren deklarasyonu yapmayan birçok devlet olması nedeniyle pratikte pek çok başvuru yine Komisyon aracılığı ile yürütülmektedir (Uwazuruike n.d.; Uwazuruike n.d.; Uwazuruike n.d.). Bu durum, mahkemenin etkinliğinin genişletilmesi için siyasi iradenin güçlendirilmesi gereğini ortaya koyar. Mahkeme ile Komisyon arasındaki işbirliği, sistemin güçlü yönleri arasında görülse de, bireyin doğrudan mahkemeye erişimi sınırlı olduğunda, çekirdek hak ihlalleri için bağlayıcı karar alma süreci gecikebilir. Komisyon kimi zaman dosyaları mahkemeye sevk ederek bağlayıcılık gücünden yararlanmayı önerse de bu prosedürde birey tamamen referans organının takdirine bağlı kalır. Birçok uzman, Komisyon kararlarının Afrika Birliği Genel Kurulu tarafından benimsenip yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmesinin gerektiğini belirtmekte; aksi halde mevcut durumda olduğu gibi uygulamanın büyük ölçüde devletlerin gönüllülüğüne bırakılmasının etkisiz kaldığını ifade etmektedir. Afrika sisteminde sivil toplum örgütlerinin katkısı önemlidir. Özellikle Gambia merkezli Africa Institute for Human Rights Development ile Birleşik Krallık'ta bulunan

International Centre for the Legal Protection of Human Rights gibi birkaç etkin NGO, geçmişte Komisyona sunulan birçok başvurunun arkasında yer almıştır. Ancak gözlemler, çoğu NGO'nun sınırlı ya da hiç katkıda bulunmadığını göstermektedir. Mahkemenin yetkisini kullanabilmesi için gerekli olan Protokol onayı ve 5(3), 34(6) maddeleri uyarınca yapılan deklarasyonlar konusunda sivil toplum aracılığıyla baskı oluşturmak, doğrudan başvuru imkanı olmayan ülke vatandaşları için önemli bir stratejidir. Afrika Komisyonu'nun usule ilişkin yeniliklerinden biri olan takip (follow-up) prosedüründe, her iletişim için raportör atanması ve uygulanmamış davaların Mahkemeye devredilmesinin öngörülmesi dikkat çeker. Bu adımın amacı, kararların izlenebilirliğini sağlamak ve uygulama sürecinde şeffaflığı artırmaktır. Bununla birlikte, Mahkeme'nin tam anlamıyla etkili olabilmesi için protokol onaylarının yaygınlaşması gerekir; aksi halde bu takip mekanizması yalnızca teoride çözüme katkı sunar (Uwazuruike [n.d.](#)). Avrupa kıtasında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), bölgesel sistemler arasında en etkin yargısal denetim örneklerinden biridir. Sözleşmeye taraf devletlerin yetki alanındaki herkesin Sözleşme'de tanınan haklardan yararlanmasını sağlamak yükümlülüğü AİHM'in yargısal kararlarıyla desteklenir. Mahkeme içtihatlarında adil yargılanma hakkının yalnızca ceza veya hukuk mahkemeleriyle sınırlı olmadığını, bağımsızlık ve tarafsızlık ölçütlerini karşılayan tahkim mercileri veya disiplin kurullarının da bu kapsamda değerlendirilebileceğini belirterek koruma alanını genişletmiştir (Shelever et al. [2023](#)). Göç politikaları gibi özel alanlarda Dublin düzenlemelerine paralel şekilde sistematik eksiklik bulunan ülkelerden yapılan transferlere karşı koruma sağlanması, AİHM'in çekirdek hakların korunmasındaki proaktif yaklaşımına örnektir (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Maja and Bojana [n.d.](#)). Avrupa sisteminde etkili başvuru yollarının varlığı ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağlantılı olarak Mahkeme'nin yorum yetkisini "living instrument" doktrini çerçevesinde kullanması, metinde açıkça yer almayan ancak modern toplum ihtiyaçlarına cevap veren yeni koruma alanlarının açılmasına imkan tanır (Bruning and Doek [2021](#)). Böylece çekirdek nitelikteki değerler dinamik biçimde yorumlanarak güncel tehditler karşısında korunabilir. Amerikan kıtasında Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin ACHR uyarınca olağanüstü hâl durumlarında dahi yaşama hakkı ve işkence yasağı gibi mutlak nitelikteki haklara ilişkin ihlalleri denetleme yetkisi bulunur. Kararları bağlayıcıdır ve ulusal düzeyde sorumluluk doğurur; bu bağlamda kriz şartlarında bile çekirdek hakların güvence altına alınmasının en önemli araçlarından biridir (Thielbörger [2019](#)). Analiz edildiğinde bölgesel mahkemelerin ortak özelliği; kendi coğrafi bağlamlarında yer alan sözleşme hükümlerini uygulamakla birlikte uluslararası insancıl hukuk normlarını yorumlayarak çekirdek hakların korunmasına ek güvenceler sağlamalarıdır. Ancak etkinlikleri büyük ölçüde taraf devletlerin protokol onayı, bireysel başvuru imkanı tanıyan deklarasyonlar ve siyasi iradelerine bağlıdır (Uwazuruike [n.d.](#); Shelever et al. [2023](#); Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Maja and Bojana [n.d.](#); Thielbörger [2019](#); Bruning and Doek [2021](#)). Bu nedenle sürdürülebilir bir etki için normatif çerçeveye birlikte uygulama kapasitesinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır; böylelikle bölgesel insan hakları mahkemeleri çekirdek nitelikli hakların korunmasında daha güçlü bir rol üstlenebilir.

7.4 Tazminat ve Telifi Mekanizmaları

Çekirdek hak ihlallerinin giderilmesinde tazminat ve telifi mekanizmaları, mağdurların uğradıkları zararı ortadan kaldırmaya veya etkilerini azaltmaya yönelik yasal araçlar olarak tanımlanır. Bu mekanizmaların oluşturulmasında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde belirlenen standartlar rehberlik eder. Araştırmalar, insan hakları hukukunda "tazminat" kavramının yalnızca maddi zararların karşılanması değil, aynı zamanda mağdura sağlanan manevi tatmin ve ihlalin sonuçlarının giderilmesi gibi daha kapsamlı unsurları içerdiğini ortaya koyar (Bernaz [2021](#)). 2005 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararında, "telifi hakkı" eşit ve etkili adalete erişim, uğranılan zararın yeterli, etkin ve hızlı şekilde giderilmesi ile ihlal ve telifi mekanizmalarına ilişkin bilgilerin sağlanmasını kapsayan bir bütün olarak tanımlanmıştır. Burada "tazminat" telifi hakkının bir parçası olarak yer almakta, diğer unsurlar ise erişim ve bilgi haklarıdır. Bölgesel sistemlerde tazminat yükümlülüğünün bağlayıcı mahkeme kararları ile güçlendirildiği görülür. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), çekirdek hakların ihlali tespit edildiğinde Sözleşme'nin 41. maddesi uyarınca "adil tatmin" kararı vererek devletin başvuruca parasal tazminat ödemesine hükmedebilir (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Bu ödemeler genellikle maddi zarar ile manevi zararın birlikte değerlendirilmesiyle belirlenir; kimi zaman manevi zarar yönünden dikkate değer miktarlar söz konusu olur. Mahkeme'nin yaklaşımı, tazminat miktarını belirlerken ihlalin niteliğini, mağdur üzerindeki etkisini ve devletin yükümlülüklerini yerine getirme derecesini göz önünde bulundurur. Afrika bölgesinde ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı çerçevesinde Komisyon ve Mahkeme kararlarında tazminata ek olarak restitüsyon (hakların ve statünün eski haline döndürülmesi) gibi telifi biçimleri uygulanır. Endorois davasında Komisyon, Kenya hükümetine yalnızca kayıpların maddi karşılığını ödemesini değil, Endorois topluluğunun atalarının topraklarına iade edilmesini de tavsiye etmiştir (Uwazuruike [n.d.](#)). Bu örnek telifi mekanizmasının kolektif haklarda restoratif yaklaşımı içerebileceğini gösterir; yalnızca bireysel zararlar değil kolektif kaynaklar üzerinde yeniden hak tesis edilmesi telifinin parçası

olabilir. Amerikan kıtasındaki Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi ise çekirdek hakların ihlalinde geniş bir telafi paketi sunabilir: maddi ve manevi tazminat ödenmesi, mağdurun onurunun iade edilmesine yönelik kamu özrü verilmesi, yasaların değiştirilmesi veya hakka erişim sağlayacak politikaların oluşturulması gibi (Thielbörger 2019). Kararları bağlayıcı olduğundan bu tür telafi tedbirleri doğrudan uygulanmak zorundadır; böylece hem bireysel hem sistemsel düzeyde onarıcı etki yaratılır. Uluslararası ceza yargısında da restitüsyon ve rehabilitasyon boyutlu telafi uygulamaları geliştirilmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), Roma Statüsü'nün 75. maddesi uyarınca mağdurlar için tazminatlar belirlerken Trust Fund for Victims aracılığıyla hem bireysel hem kolektif programları destekleyebilir (Mermoune 2016; Mermoune 2016). Lubanga davasında çocuk askerlerin yeniden eğitim, psikososyal destek ve toplumla bütünleşme süreçleri bu fon aracılığıyla finansal olarak katkı almıştır; bu durum telafinin yalnızca parasal ödeme ile sınırlı olmadığını gösteren somut bir örnektir. Telafi mekanizmalarının etkili olabilmesi için erişilebilir, güvenli ve bağımsız başvuru yollarının varlığı kritik önemdedir. İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nde de şirketlerin insan haklarına yönelik olumsuz etkilerini gidermek için işletmeler bünyesinde şikayet mekanizmaları kurmaları gerektiği belirtilmiştir (Bernaz 2021). Ancak bağlayıcı olmayan soft law belgelerinde bu tür düzenlemelerin hukuki yaptırım gücü bulunmadığından devletlerin mevzuatıyla desteklenmesi gerekir. Yasal düzenlemelerde şirketlerin faaliyetlerinden doğan insan hakları ihlallerinde mağdura tazminat ödenmesini sağlayacak hükümler yer almalıdır. Avrupa Birliği bağlamında tartışılan bazı metinler de telafi hakkına atıf yapar; örneğin işveren yaptırımlarına ilişkin Direktif'in koruma boyutu içinde sömürüye maruz kalan düzensiz göçmenlere geriye dönük ücret ödeme yükümlülüğü yer almaktadır (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Burada tazminat doğrudan ekonomik kaybın giderilmesi şeklinde uygulanmaktadır fakat eksiklikler de vardır: mağdurların büyük kısmının korunma talebinde bulunmaktan çekindiği veya şikayet kanallarına ulaşamadığı rapor edilmiştir. Tazminatın yanında rehabilitasyon da önem taşır; özellikle işkence veya kötü muamele gibi ciddi çekirdek hak ihlallerinde fiziksel ve psikolojik iyileştirme hizmetleri ulusal hukukta zorunlu kılınabilir. Afrika Komisyonu'nun Sudan'daki polis hücrelerinde kötü muameleye maruz kalan kişiler hakkında verdiği kararda devletin mağdurlara sağlık hizmetleri sağlama yükümlülüğüne vurgu yapılmıştır (Uwazuruike n.d.). Analizlerden anlaşılmaktadır ki çekirdek hakların ihlalinde uygulanacak tazminat ve telafi mekanizmaları çok katmanlıdır: parasal ödeme ile maddi zararların karşılanması; manevi zararın giderilmesi; restitüsyon ile statü veya hakların iadesi; rehabilitasyon hizmetleri ile mağdurun iyileştirilmesi; sistemsel reformlarla gelecekteki ihlallerin önlenmesine katkı sağlanması. Ulusal hukukun bu unsurları açıkça tanımlaması ve bağımsız denetim organlarının uygulamasını izlemesi gerekir. Böylelikle Section 7.1'nde yer verilen farklı ihlal türlerinin doğurduğu zararlar bütüncül biçimde giderilebilir; çekirdek nitelikteki yaşam, özgürlük, güvenlik gibi temel değerler hem mağdur açısından hem toplum düzeyinde yeniden tesis edilebilir (Bernaz 2021; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Uwazuruike n.d.; Thielbörger 2019; Mermoune 2016).

8 Çekirdek Hakların Güncel Sorunları ve Eğilimler

8.1 Teknolojik Gelişmelerin Çekirdek Haklara Etkisi

8.1.1 Dijital Haklar ve Çekirdek Hakların Kesişim Noktası

Dijitalleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı hem çekirdek nitelikteki insan haklarının uygulanma biçimini hem de bu hakların korunma yöntemlerini dönüştürmektedir. Araştırmalar, dijital hakların tanımında ve kapsamının belirlenmesinde iki temel yaklaşımın var olduğunu ortaya koyar: birincisi, anayasa metinlerine doğrudan dijital hak maddelerinin eklenmesiyle gerçekleştirilen "dijital hakların anayasal hale getirilmesi"; ikincisi ise mevcut anayasal hakların, dijital ortamda uygulanabilirliğini sağlamak için yargı organları veya özel yasalar aracılığıyla yorumlanarak genişletilmesidir (Liliia et al. 2021; Liliia et al. 2021). Örneğin Yunanistan Anayasası'nda 2001 yılında yapılan değişiklikle tüm kişilerin elektronik ortamda bilgiye erişim hakkı tanınmış; Gürcistan'da 2018 reformuyla herkesin İnternet'e erişim hakkı açıkça düzenlenmiştir. Almanya'da ise bilgiye erişim ve bilişim sistemlerinin bütünlüğü gibi alanlar Federal Anayasa Mahkemesi kararları üzerinden dijital bağlamda yorumlanarak korunmaktadır. Dijital haklarla çekirdek hakların kesişimi, özellikle ifade özgürlüğü, mahremiyet ve eşitlik ilkeleri açısından dikkat çeker. Birleşmiş Milletler, kişinin çevrimdışı ortamda sahip olduğu hakların çevrimiçi ortamda da korunması gerektiğini vurgulamış; gizlilik hakkının dijital iletişim bağlamında da korunmasına yönelik öneriler geliştirmiştir. Ancak kamu ve yasama bilincinde halen "niteliksel olarak yenilenmiş" bir insan hakları anlayışına geçiş süreci yaşanmaktadır. Bu süreç, devletlerin dijital dönüşüm koşullarında çekirdek haklarını koruyacak yeni anayasal güvenceler ve mekanizmalar oluşturmasını gerektirir. Dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar kadar yarattığı riskler de bulunmaktadır. Kişisel verilerin yoğun şekilde toplanması, devletin vatandaşlar üzerindeki kontrol kapa-

sitesini artırırken seçim güvenliği, ifade özgürlüğü ve düşünce hürriyeti gibi çekirdek hakları tehdit edebilir. Çeşitli örneklerde, büyük veri tabanlarının kullanımı kamuoyunu yönlendirme amaçlı manipülasyonlara aracı olmuş; ABD başkanlık seçimleri, Brexit referandumu gibi olaylarda benzer fenomenlerin gözlemlendiği rapor edilmiştir. Sağlık verilerinin dijital ortamda depolanması erken teşhis ve epidemilerin önlenmesi açısından faydalı olmakla birlikte gizlilik ihlalleri ve cihaz takibi gibi riskler de barındırır. Bu kesişim noktasında metodolojik analizler önem kazanır. Tarihsel yöntemle dijital teknolojilerin gelişim dönemleri incelenmiş; karşılaştırmalı yöntemle farklı ülkelerin dijitalleşme tecrübeleri değerlendirilerek olumlu uygulama örnekleri ortaya konmuştur (Liliia et al. 2021). Sistem yaklaşımı ise dijital insan haklarını ayrı bir hukuki kurum olarak ele alır: dijital kişisel haklar, dijital özbelirleme, veritabanları, İnternet hakkı ve dijital hizmetler gibi unsurları bir bütünün parçaları olarak tanımlar. Burada tartışılmalı bir konum da vardır, bazı uzmanlar "dijital hak" teriminin ayrı bir grup olarak değil, temel insan haklarının İnternet üzerinden uygulanması şeklinde anlaşılması gerektiğini savunur. Teknolojik gelişmelerin çekirdek haklarla ilişkisini düşünürken kültürel bağlamın dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde poligami tamamen yasaklanmamış ancak bu tür evliliklerde dahi kadınların tüm temel haklardan yararlanması güvence altına alınmıştır (Uwazuruike n.d.). Benzer şekilde dijital alanlarda da yerel kültürel pratiklere uygun ama evrensel standartlara bağlı düzenlemeler oluşturulabilir. Böylece hem toplumsal gerçeklere uyum sağlanır hem de yaşam hakkı, eşitlik ilkesi veya mahremiyet gibi çekirdek değerler korunur. Dijital dönüşümde devletin önleyici rolü vurgulanmalıdır. Bilgiye erişim hakkını korurken tekelleşmeyi engellemek, medya ve telekom sektöründe mülkiyet yoğunlaşmasını denetlemek, vatandaşların bilgiye serbestçe ulaşmasını sağlamak bu rolün parçalarıdır (Liliia et al. 2021). Ayrıca ifade özgürlüğünü çevrim içi sansürden uzak tutmak ve kişisel veri güvenliğini sağlamak için stratejik belgelerin hazırlanması gerekmektedir. Ukrayna örneğinde olduğu gibi bakanlık düzeyinde bilgi politikası stratejilerinin geliştirilmesi hedeflense de uygulamanın gecikmesi olası boşluklara yol açmaktadır. Çekirdek haklar ile dijital haklar arasındaki kesişim yalnızca normatif düzenlemelerle değil yargısal uygulamalarla da pekiştirilmelidir. Anayasa mahkemeleri veya yüksek yargı organları vasıtasıyla dijital ortamlarda meydana gelen ihlaller üzerinde denetim yapılması bu süreçte kritik önemdedir. Özellikle ifade özgürlüğü ile gizlilik hakkının çatıştığı durumlarda orantılılık ve meşru amaç testleri kullanılmalıdır (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Sonuçta görülmektedir ki dijitalleşme ile çekirdek haklar arasında çok boyutlu bir etkileşim bulunmaktadır: teknik altyapının gelişimiyle yeni koruma alanları doğmakta; aynı zamanda veri güvenliği ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda ihlal riskleri artmaktadır. Evrensel standartlara bağlı kalırken yerel hukuk sistemlerinde esnek uyarlamalar yapmak, metodolojik analizlerle mevcut durumu izlemek ve etkili yargısal-denetim mekanizmaları ile güçlendirmek bu kesişimde sürdürülebilir koruma sağlayacaktır (Liliia et al. 2021; Uwazuruike n.d.; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024).

8.1.2 Yapay Zeka ve Mahremiyet

Analizler, yapay zekâ tarafından üretilen eserlerin telif hakkı bağlamında doğurduğu sorunların mahremiyet tartışmalarıyla doğrudan kesiştiğini göstermektedir. Özellikle bu tür eserlerin yaratım sürecinde kullanılan veri kümeleri, çoğu zaman telif koruması altındaki içerikler ya da kişisel veriler içerebilir. Bu durum, hem eser sahibinin kim olduğu sorusunu hem de kullanılan ham verilerin mülkiyet ve gizlilik statüsünü gündeme taşır. AI sistemleri büyük veri setlerinden kalıp öğrenerek çalıştıklarından, eğitim aşamasında kullanılan bilgilerin bireylerin hayatına dair hassas unsurları barındırması hâlinde, verinin kaynağına ve işlenme biçimine ilişkin şeffaflık beklentisi ortaya çıkar. Bunun yanında özerklik meselesi de mahremiyetle ilgilidir; zira algoritmalar belirli kural setleri verilse bile planlanan sınırların ötesine geçerek özgün sonuçlar üretebilir. Bu özgünlük, örneğin bir sanat eserinin biçim veya içerik bakımından insan yaratıcılığını andırarak derecede olması, yalnızca fikri mülkiyet değil aynı zamanda bu üretime temel olan veri kaynaklarının ifşa edilip edilmemesiyle de ilişkilidir. Kullanılan veriler arasında özel hayatın gizliliği kapsamında değerlendirilebilecek bilgiler bulunuyorsa, örneğin fotoğraflar, yazışmalar, sağlık kayıtları, ortaya çıkan ürün dolaylı şekilde kişisel verileri açığa çıkarabilir. Bir diğer sorun yapay zekâ ile üretilen çıktının özgünlük düzeyine bağlı olarak telif korumasına hak kazanıp kazanmayacağına ilişkindir. Eğer bir çalışma yalnızca eski materyallerin yeniden kombinasyonundan ibaretse bu durum basitçe izinsiz üretim olarak tanımlanabilir; fakat çok sayıda analiz tabanlı dönüşüm uygulanmışsa orijinallik iddiaları güçlenir. Her iki senaryoda da kullanılan eğitim verilerindeki potansiyel özel içerikler veya mahrem nitelikteki unsurlar korunmadan sızdırılabilir. Böyle durumlarda kullanıcıların hangi bilgilerin hangi amaçla işlendiğine dair bilgilendirilmesi ve buna rıza vermesi gereği önem kazanır. Koruma tedbirleri kapsamında mevcut hukuki çerçevenin AI üretimi eserler için esnetilmesi gündeme gelebilir. Örneğin içerikte yer alan kişisel veri işlendiğinde genel veri koruma düzenlemelerinde (GDPR vb.) tanımlanan istisnalar dışında kullanım yasağı esastır. Ancak algoritmalar aracılığıyla elde edilen türev verilerin, lokasyon, davranış profili gibi, en az asıl iletişim içeriği kadar hassas olabileceği AB Adalet Divanı'nın Tele2 Sverige kararında

belirtmiştir; konum veya iletişim metaverilerinin belirli durumlarda içeriğe erişim kadar ciddi sonuçlara yol açabileceği ifade edilmiştir (Brkan 2019; Brkan 2019). Buna rağmen bazı yorumlarda erişimin sadece iletişim içeriğinde bulunduğu hakkın özüne dokunduğu yönünde farklı değerlendirmeler yapılmıştır; bu ayrımın yapay zekâ yaratım süreçlerinde de yeniden tartışılması gerekecektir. Mahremiyet ihlali riskini azaltmak için geliştiricilerin teknik önlemler alması beklenir: veri minimizasyonu, anonimleştirme tekniklerinin güçlendirilmesi ve yalnızca gerekli bilginin işlemde geçirilmesi gibi stratejiler bunlar arasındadır. Ayrıca kullanım sözleşmelerinde açık rıza ve onay mekanizmalarının desteklenmesi önemlidir. Yasal düzlemde ise mevcut telif hukukunun AI üretimi içerikler için güncellenmesi ihtiyacı dile getirilmektedir; uzun süreli koruma sürelerinin veya hak sahipliği düzenlemelerinin, insan olmayan üreticiye nasıl uyarlanacağı belirsizdir (Xin 2023). Tüm bu çerçevede, yapay zekâ ile mahremiyet arasındaki etkileşim yalnızca bilgi güvenliğini değil çekirdek haklardan biri olan özel hayatın gizliliğinin korunmasını da kapsar. Kullanılan eğitim setlerinin niteliği, çıktıların yeniden tanımlanabilir veriler barındırma olasılığı ve mevcut hukukun öngördüğü güvenlik çerçevesi birlikte düşünüldüğünde, hak ihlali risklerini minimize edecek politikaların geliştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir (Xin 2023; Brkan 2019). Bu politikalar sayesinde teknolojik yenilikler ile temel insan haklarının korunması arasında sürdürülebilir bir denge oluşturulabilir.

8.1.3 Siber Güvenlik ve Hak İhlalleri

Dijitalleşmenin kamusal yönetim, ekonomi ve sosyal yaşam alanlarına yayılmasıyla birlikte siber güvenlik konusu çekirdek hakların korunmasında kritik bir unsur haline gelmektedir. Çevrimiçi ortamlarda yapılan veri işlemlerinin ölçeği büyüdükçe, kişisel verilerin korunması ve mahremiyetin sağlanması gerekliliği artmıştır. Büyük veri tabanlarının oluşması, devletlerin ve özel aktörlerin bilgiye erişimini kolaylaştırırken, bu bilgilerin kötüye kullanılma ihtimali özellikle gizlilik hakkı ve ifade özgürlüğü gibi temel güvenceler açısından ciddi riskler doğurur (Liliia et al. 2021; Liliia et al. 2021). Araştırmalar, kamu otoritelerinin dijital iletişim araçları üzerinden büyük ölçekli gözetim yapabilme kapasitesinin artmasının seçim güvenliği, düşünce özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koyar. Özellikle sağlık verilerinin dijital ortamda tutulması, erken teşhis ve epidemilerin önlenmesi gibi faydalar sunarken aynı zamanda hassas bilgilerin ifşa edilmesi veya bireylerin teknolojik cihazlar üzerinden izlenmesi gibi ihlal risklerini de beraberinde getirir. Bu noktada siber güvenlik politikalarının yalnızca teknik altyapıyı korumakla sınırlı kalmayıp, veri işleme süreçlerinde hak ihlali potansiyelini en aza indirecek hukuki çerçeveler oluşturması beklenir. Metodolojik düzeyde, tarihsel analiz dijital teknolojilerin gelişim dönemlerini anlamada kullanılırken; karşılaştırmalı çalışmalar farklı ülkelerin dijitalleşme stratejileri çerçevesinde siber güvenlik uygulamalarını kıyaslamaktadır. Sistem yaklaşımı ise dijital hakların ayrı bir hukuki kurum olarak ele alınıp veri güvenliği, bilgiye erişim hakkı ve dijital özbelleme gibi unsurların bütüncül şekilde korunmasını sağlamaktadır. Buradaki tartışma yalnızca bilgiye erişim ya da veri gizliliğine odaklanmaz; aynı zamanda devletin tekelleşmeyi engelleme ve medya ile telekomünikasyon sektörlerindeki mülkiyet yoğunlaşmasını kontrol etme yükümlülüğünü de içerir. Kişisel verilerin yönetiminde açık rıza mekanizmalarının yasal olarak güvence altına alınmaması durumunda, siber güvenlik zafiyetleri çekirdek hakların ihlaline dönüşebilir. Veri güvenliği eksiklikleri ifade özgürlüğü üzerinde dolaylı baskı yaratabilir. Kamusal veya özel aktörler tarafından çevrimiçi platformlarda içerik filtreleme ve erişim engellemeleri uygulanması halinde bilgi edinme hakkının kapsamı daralır. Birleşmiş Milletler'in çevrimdışı hakların çevrimiçi ortamlarda da korunması gerektiğine dair vurgusu bu bağlamda önemlidir; zira siber güvenlik ihlallerinin önlenmesi yalnızca sistem stabilitesi için değil, temel insan haklarının sürdürülebilirliği için gereklidir (Liliia et al. 2021). Kültürel bağlam da siber güvenlik politikalarının tasarımında göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin yerel hukukun toplumsal pratiklere uyumlu olması ama aynı zamanda evrensel normlarla çelişmemesi gerekir; Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde olduğu gibi belirli uygulamalara izin verilse bile temel hakların tam korunması sağlanabilir (Uwazuruike n.d.). Siber güvenlik alanında bu yaklaşım örneğin ulusal stratejilerin hazırlanmasında tüm paydaşların katılımını garanti edecek danışma süreçleriyle hayata geçirilebilir. Dijital dönüşüm sürecinde stratejik belgelerin hazırlanmasında gecikmeler uygulama boşluklarına yol açabilmektedir. Ukrayna'da Bakanlık düzeyinde bilgi politikası stratejisi oluşturulmasına rağmen kamuya duyurulan belgelerin hayata geçirilmemesi, kişisel verilerin korunması açısından düşük etkinlik doğurmuştur (Liliia et al. 2021). Bu tür boşluklar giderilmediğinde kritik altyapılar üzerinde gerçekleştirilen siber saldırılar sadece hizmet aksamasına değil, bireylerin yaşam hakkı ve güvenlik hakkı üzerinde doğrudan tehdit oluşmasına neden olabilir. Yargısal denetim mekanizmaları ihlallerin tespitiinde belirleyici rol oynar. Anayasa mahkemeleri veya yüksek yargı organları aracılığıyla dijital ortamlarda meydana gelen ihlaller incelenmeli; orantılılık ve meşru amaç testleri kullanılarak sınırlamaların hukuka uygunluğu denetlenmelidir (Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024). Bu süreçte ifade özgürlüğü ile gizlilik hakkının çatıştığı durumlarda yargı organlarının bağımsız yorum yetkisi çekirdek hakların korunmasında önemli bir garanti oluşturur. Sonuç olarak

siber güvenlik politikaları teknik koruma ile sınırlı kalmamalıdır; veri işleme sürecindeki şeffaflık, kullanıcı rızasının hukuki geçerliliği, kültürel bağlamla uyumlu ulusal stratejiler ve bağımsız yargısal denetim mekanizmaları ile desteklenmelidir. Böylece Section 8.1.2'de tartışılan yapay zekâ üretimli içeriklerde mahremiyet sorunları da dahil olmak üzere geniş bir dijital alanın çekirdek haklarla uyumlu biçimde yönetilmesi mümkün hale gelir (Liliia et al. 2021; Uwazuruike n.d.; Wardana, Rahayu, and Sukirno 2024).

8.2 Küresel Güvenlik Sorunları

8.2.1 Terörizm ve Hakların Korunması

Terör, çağdaş güvenlik politikalarının en zorlu alanlarından biri olarak bireylerin yaşam, özgürlük ve güvenlik gibi çekirdek haklarının korunmasında doğrudan tehdit oluşturur. Yakın dönemde yaşanan olaylar, terörün sadece fiziksel yıkım değil aynı zamanda hukuki ve toplumsal düzen üzerinde aşındırıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Ukrayna-Rusya savaşının yanı sıra küresel düzeyde artan terör eylemleri, mevcut hukuk sistemlerinin ve güvenlik mekanizmalarının sınırlı olduğu krizlerdir. Ceza hukukunun koruyucu işlevi burada merkezi bir pozisyon alır; insan güvenliğini suç teşkil eden saldırılara karşı korumak, hukuki düzenin temel amaçları arasında sayılır. Analizler, çoğu devletin mevcut ceza mevzuatında terör eylemlerini "değişmez şekilde ağır" suç kategorisinde tanımladığını ortaya koyar. Ukrayna örneğinde olduğu gibi bu tür fiiller için daha sert yaptırımlar uygulanması gerektiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Mevcut ceza ilişkilerinde insani ve adil olan yaklaşım, yalnızca suç işleyen kişilere karşı tedbirleri yumuşatmak değil, mağdur haklarını ve meşru menfaatlerini gözetmektir. Ağır veya özellikle ağır suçlarda, terör eylemleri dahil, cezanın caydırıcılık düzeyinin yüksek tutulması gerektiği savunulmaktadır. Terörizm, yalnızca belirli bir bölgedeki fiziksel güvenliği tehdit etmekle kalmaz; sosyal yapıda da genişleyen bir sorun haline gelir. Sağlık, siyaset, gıda, ekonomi ve çevre gibi birçok boyutta etkileri hissedilir. Hukuki normların etkin olmaması, ulusal kimlik krizleri, mali istikrarsızlık, işsizlik ve fonksiyonel güvenlik eksiklikleri gibi koşullar terörü besleyen ortamlar yaratabilir. Bu nedenle koruma stratejilerinin yalnızca cezai yaptırımlarla sınırlı olmaması; aynı zamanda toplumsal dayanıklılığı artıracak önleyici politikalarla desteklenmesi zorunludur. Ulusal güvenliğin bireysel güvenlikle ilişkilendirilmesi konusundaki görüşler, devletin görevini hem tanıma hem de koruma yükümlülükleri açısından netleştirmektedir. Devletin vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini gözetmesi, terörle mücadelede kullanılan yöntemlerin demokratik hukuk düzenine uygun olmasını gerektirir. Bireylerin özgürlüğünün korunduğu bir ortamda alınan güvenlik önlemleri meşru kabul edilebilir; aksi durumda çekirdek hakların ihlal riski artar. Hukuki değerlendirmede ağırlıklı olarak iki kutup öne çıkar: Birincisi, toplumun genel güvenliği için gerekli koruma tedbirlerinin önceliği; ikincisi ise terörle mücadele sırasında çekirdek nitelikteki hakların özüne dokunulmaması gereği. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin olağanüstü hal hükümleri bu dengeyi çizerken yaşam hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak korumaya sahip hakların kriz anlarında bile sınırlandırılmayacağını net biçimde ifade eder. Bu normatif çerçeveye uyulmadığında kullanılan tedbirler, gözaltı sürelerinin aşırı uzatılması, keyfi kısıtlamalar veya öngörülebilir olmayan yetki genişlemeleri, hak ihlali niteliği kazanır. Terörizm bağlamında hukukun koruyucu gücünü artırmak için uluslararası insancıl hukuk normlarının iç hukukla uyumlu hale getirilmesine yönelik çalışmalar dikkat çeker. Sivillere yönelik şiddetin yasaklanması, rehine alma veya zorla çalıştırma gibi fiillerin kriminalize edilmesi bu uyumun parçalarıdır. Bunu destekleyen uygulamalar içinde ulusal ceza kanunlarında açık tanımlar yapılması ve ağır ceza hükümlerinin belirlenmesi yer alır. Ayrıca önleyici amaç taşıyan tedbirlerde orantılılık kriterinin uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır; güvenlik sağlamak amacıyla yapılan müdahalelerin demokratik toplum gereklerine uygunluğu ve hedeflenen amaca ulaşmak için en az sınırlayıcı yol olması şarttır. Araştırmalar ayrıca terör tehdidinin arttığı ortamlarda kolluk kuvvetlerinin etkinliği ile insan haklarına saygının birlikte sağlanabilmesinin ciddi bir yönetim kapasitesi gerektirdiğini belirtmektedir. Kolluk kuvvetlerinin başarısızlığı veya yetki istismarına gitmeleri durumunda bireylerin güvenliği zayıflar; bu ise devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğinin göstergesi olur (Tymoshenko and Makarenko 2022). Dolayısıyla etkili denetim mekanizmaları, hem bağımsız yargı hem idari organlar aracılığıyla, terörle mücadelede kullanılan yöntemlerin meşruluğunu garanti altına almalıdır. Sonuçta elde edilen bulgulara göre terörizme karşı hukuk sistemleri üç ayaklı bir strateji üzerinde şekillenmelidir: normatif düzeyde mutlak ve sınırlandırılabilir haklar ayrımını koruyan açık metinler; uygulama düzeyinde caydırıcı cezalarla mağdur haklarının güçlendirilmesi; denetim düzeyinde ise orantılılık ilkesini gözeterek demokratik toplum düzeniyle uyumlu kriz yönetimi araçlarının işletilmesi (Tymoshenko and Makarenko 2022; Tymoshenko and Makarenko 2022). Böylece hem ulusal hem uluslararası bağlamda çekirdek hakların korunması sağlanırken terörün asıl amacı olan toplumsal korku iklimi bozulur ve hukukun üstünlüğü prensibi sürdürülür.

8.2.2 Göç ve Mülteci Hakları

Avrupa'da mülteci hukuku ile insan hakları hukukunun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu yorumları yapılmaktadır. Mülteciler, kendi ülkelerinde ciddi insan hakları ihlallerine uğramaktan kaçan ve zorunlu olarak yer değiştiren bir grup olduklarından, bu bağlamda yapısal olarak hak ihlallerine açık bir konumdadır. Araştırmalar, Avrupa Birliği'nin (AB) ortak bir mülteci politikası oluşturma yükümlülüğünü benimseyerek uluslararası koruma ihtiyacı olan üçüncü ülke vatandaşına uygun statü sağlama ve *non-refoulement* ilkesini gözetme taahhüdünde bulunduğunu ortaya koymaktadır (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Bu ilke, kişinin ciddi insan hakları tehditleri olan bir devlete veya o devletten zincirleme geri göndermeye maruz bırakacak başka bir devlete iadesini yasaklar. Dolayısıyla sınırda dahi olsa, hayat hakkı veya işkence yasağı gibi çekirdek nitelikteki güvenceler korunur. Prosedürel güvence sağlamak açısından kolektif sınır dışı etme yasağı (AİHS Protokol No. 4, madde 4) önem taşırken, kişinin kendi ülkesini de içerecek şekilde "herhangi bir ülkeyi terk etme" hakkı Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (ICCPR) madde 12(2) ile desteklenir. Bu hakların uygulaması pratikte sıkı denetime tabi tutulmalıdır; aksi halde sınır kontrol politikaları kişilerin koruma talebini fiilen engelleyebilir. Özellikle AB'de Dublin III düzenlemeleri doğrultusunda mülteci veya sığınmacının başvurusunu ilk giriş yaptığı ülke üzerinden değerlendirme pratiği, sistematik eksiklik olan ülkelerde geri gönderme yasağıyla çatışabilir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin M.S.S./Belçika ve Yunanistan kararında, başvuranın transfer edileceği ülkede koşulların insan onuruna aykırı derece kötü olduğunun bilinmesi halinde transferin durdurulması gerektiği vurgulanmıştır (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Maja and Bojana [n.d.](#)). Göçmenlerin sosyal-ekonomik haklarına erişimi konusunda ABAD ile AİHM arasında görüş paralellikleri oluşmuştur: temel ihtiyaçların karşılanmaması durumunda bu eksiklik insanlık dışı muamele yasağının ihlaline dönüşebilir. Özellikle düzensiz göçmenler veya geri gönderilemeyen kişiler için asgari yaşam standartlarının sağlanmaması bu tür ihlaller gündeme gelir (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Araştırmalar, sığınma talebinin kabul edilmemesinden bağımsız olarak devletlerin kendi yetki alanlarındaki kişilere yasal statüleri ne olursa olsun çekirdek nitelikte bazı güvenceleri sağlaması gerektiğini göstermektedir. Bölgesel hukukta iç ülke alternatifine (Internal Protection Alternative -- IPA) ilişkin tartışmalar da mülteci statüsü ile doğrudan bağlantılıdır. V.Chetail gibi yazarlar, insan hakları hukukunun mülteci tanımını belirlemede son ölçüt haline geldiğini, böylece Cenevre Sözleşmesi'nin tanımının güncel forced migration gerçeklerine uyumlu hale getirildiğini ifade ederler. Ancak uygulamada farklı yaklaşımlar söz konusudur; IPA kriterinin yalnızca zulmün bulunmamasına dayanıp dayanmayacağı veya ek insan hakları güvencelerinin aranıp aranmayacağı konusunda net bir konsensüs yoktur. Afganistan örneğinde özellikle Kabul'a gönderilen sığınmacıların yaşam koşullarının, yerleşimlerin plansız olması, temel sağlık hizmetlerinin yetersizliği, kış koşullarında ölüm riski, geri dönüşte ciddi hak ihlallerine yol açtığı gözlenmiştir. Kadın ve çocukların bu ortamlarda karşılaştıkları zorla evlilik veya cinsel istismar gibi tehditler IPA'nın yalnızca zulmün yokluğu kriteriyle yetinemeyeceğini ortaya koyar. Mülteci statüsünün belirlenmesinde zulüm kavramı çoğu zaman ciddi insan hakları ihlalleri ile bağlantılı olarak yorumlanır. Recast AB Niteliğin Belirlenmesi Direktifi'nin 9. maddesi de bu bağlantıyı güçlendirecek şekilde zulmün "temel insan haklarının ağır ihlali" olması gerektiğini belirtir (Ni Ghraíne [2015](#)). Yetkililerin mülteci koruma amacı taşıyan metinlere gereksiz sınırlamalar eklemesi çekirdek amaçla çelişir; SZATV kararında Kirby J'nin belirttiği gibi Sözleşme'nin koruyucu amacını gözden kaybetmemek gerekir. Göç politikalarının uygulanmasında güvenlik odaklı yaklaşımlar sığınmacılar için ek riskler yaratabilir. AB üye devletlerinin bazı durumlarda göçmen sayısını yönetmek amacıyla caydırıcı önlem olarak gözaltı politikalarını kullandığı görülmüştür; bu formda özgürlükten yoksun bırakma hem sınır girişinde hem dönüş öncesinde hem de Dublin transferleri sırasında gerçekleşebilir (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#)). Ancak UNHCR standartlarına göre sığınmacılar yalnızca olağanüstü ve sınırlı amaçlar için özgürlüklerinden mahrum bırakılabilir; aksi durumda özgürlüğe yönelik müdahaleler orantısız hale gelir. İnsani korumanın sürdürülebilirliği için devletlerin hem *non-refoulement* ilkesine hem de temel sosyal-ekonomik güvencelere eş zamanlı uyması gerekir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın raporlama sistemi gibi denetim mekanizmaları uygulamadaki boşlukların tespitinde kullanılabilir; iki yılda bir sunulan raporlarla alınan tedbirler değerlendirilebilir ve fiili durum ile normatif hedef arasındaki fark ortaya çıkar (Uwazuruike [n.d.](#)). Böylece göç yönetimi yalnızca güvenlik değil aynı zamanda çekirdek hakların korunması perspektifinden izlenmiş olur. Sonuçta analizler gösteriyor ki göç ve mülteci süreçlerinde çekirdek hakların korunması üç düzeyde ele alınmalı: sınırda ve transit prosedürlerde *non-refoulement* ilkesinin mutlak uygulanması; IPA gibi alternatif koruma yollarında ek insan hakları standartlarının aranması; kabul edilmemiş başvurular veya geri gönderilemeyen kişiler için asgari yaşam güvencelerinin sağlanması (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Maja and Bojana [n.d.](#); Ni Ghraíne [2015](#); Uwazuruike [n.d.](#)). Bu üçlü çerçeve sayesinde ulusal güvenlik gerekçeleri ile bireysel hak güvenceleri arasında dengeli ve hukuka uygun bir yönetim mümkündür.

8.2.3 İklim Krizi ve Çekirdek Haklar

Mevcut çalışmalar, iklim değişikliğinin yarattığı risklerin çekirdek haklarla doğrudan kesişen yeni küresel yönetim tartışmalarını tetiklediğini ortaya koymaktadır. Özellikle iklim krizine karşı önerilen jeomühendislik çözümlerinden biri olarak öne çıkan güneş jeomühendisliği (solar geoengineering), bilimsel çevrelerde olduğu kadar insan hakları bağlamında da yoğun tartışma konusudur. Bu teknik, gelen güneş ışığının bir kısmını uzaya yansıtarak küresel ölçekte soğutma sağlama amacını taşır; stratosfere yansıtıcı sülfür aerosolleri enjekte edilmesi en çok tartışılan yöntemler arasındadır. Ancak bu yöntemlerin henüz geliştirilmediği veya uygulanmadığı, buna karşın ekolojik, siyasi ve etik risklerin belirsizliği ile potansiyel zararlarının öngörüle-meyecek boyutlarda olabileceği belirtilmektedir. Bulgular, biyofiziksel çevrede geri dönüşsüz hasar ihtimali, biyolojik çeşitlilik üzerindeki tehlikeler, ozon tabakasının incelmeye ve bölgesel iklim dengelerinin bozulması gibi senaryolar ile sosyal adalet ve siyasi istikrarsızlığa yol açabilecek etkilerin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılar. Bu tekniklere dair endişelerden biri de mevcut krizle mücadelede asıl önceliğin derin emisyon kesintileri olduğu gerçeğinin gölgelenme ihtimalidir. Bazı yorumcular, gelecekteki olası SRM (Solar Radiation Modification) uygulamalarına odaklanmanın sera gazı azaltım hedeflerinden dikkati uzaklaştırabileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede 490'dan fazla akademisyen ve 1900'ün üzerinde sivil toplum örgütü, devletleri ve Birleşmiş Milletler'i benzer teknolojiler için uluslararası bir "Kullanım Dışı Anlaşması" (Non-Use Agreement) imzalamaya çağırıştır. Böyle bir rejimle ilgili medya görünürlüğü artmış olsa da uluslararası hukukçular ve yönetim uzmanlarının potansiyel hukuki yapı üzerine disiplinlerarası incelemeleri henüz sınırlıdır. Yönetişim modellerinin tasarımı dile getirilen öneriler arasında uluslararası karar alma süreçlerinin az gelişmiş ve iklim açısından hassas ülkeler lehine ağırlıklandırılması dikkat çekmektedir. Bazı görüşler, bu ülkelerin nihai kararlarda belirleyici söz hakkına sahip olması veya veto yetkisi tanınması gerektiğini savunur; bu çerçevede Afrika Birliği, Küçük Ada Devletleri İttifakı (AOSIS) gibi yapıların temsilcilerinden oluşacak yürütme komiteleri önerilmektedir. Ancak bugüne dek ülke kırılabilirliği esas alınarak oy hakkı ağırlıklandırılmış bir küresel oylama sistemi örneği bulunmamaktadır; daha çok gelişmekte olan ülkelerle istişareye dayalı süreçler tercih edilmiştir. Alternatif olarak bazı modeller, geçmiş sera gazı azaltım performansına bağlı olarak oy hakkının kısıtlanmasını dile getirmekte; bu ise siyasi olarak oldukça tartışmalı bir kriterdir ve uygulanabilmesi için ülkeler arasında bağlayıcı eşikler üzerinde mutabakat gerektirir. Küresel düzeyde bu derece kapsamlı etkileri olabilecek teknolojilere ilişkin karar alma süreçlerinin insan hakları perspektifiyle değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Karşılaştırmalı analizler, mevcut küresel yasaklayıcı veya sınırlayıcı rejimlerden alınacak derslerin yeni düzenlemelerde kullanılabileceğini göstermektedir. Silahların yayılmasının önlenmesi ya da tehlikeli kimyasalların yasaklanmasına ilişkin uluslararası anlaşmalarda görülen denetim ve şeffaflık mekanizmaları, solar geoengineering gibi yüksek riskli alanlara uyarlanabilir (Gupta et al. 2024). Böylece teknolojiye erişimin yalnızca bilimsel kapasitesi yüksek ülkelere bırakılması yerine, karar sürecinde egemen eşitlik ilkesine dayalı veya kırılabilirliği daha yüksek ülkeleri güçlendiren sistemsel formüller geliştirilebilir. İklim krizinin çekirdek haklara etkisi konusunda tartışmalara yön veren temel kaygı, hem doğrudan çevresel zararların hem de krizle mücadelede izlenecek politikaların yaşam hakkı, sağlık hakkı ve çevre hakkı gibi vazgeçilmez güvenceleri zayıflatma ihtimalidir. Gerek risklerin paylaştırılması gerekse bilimsel belirsizlik ortamında alınacak önleyici tedbirler konusunda açık normatif çerçevelere duyulan ihtiyaç artmaktadır. Dolayısıyla iklim kriziyle bağlantılı büyük ölçekli teknolojik müdahaleler yalnızca fiziksel çevre açısından değil, bireylerin özgürlükleri ve güvenliği üzerindeki dolaylı etkileri bakımından da izlenmeli; ulusal ve uluslararası düzeyde hesap verebilirlik mekanizmalarıyla desteklenmelidir (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024).

8.3 Pandemi Döneminde Çekirdek Hakların Durumu

Araştırmalar, COVID-19 pandemisinin uluslararası insan hakları hukukunda çekirdek haklarla doğrudan çatışabilecek uygulamalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Özellikle bilimsel belirsizlik ortamında hükümetlerin aldığı karantina, sokağa çıkma yasağı ve zorunlu sağlık tedbirleri, temel hakların sınırlandırılması tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. İnsan Hakları Konseyi'nin 2012 tarihli raporunda, bilime erişim hakkının yorumlanmasında ayrımcılık yasağı, ilerlemeci gerçekleştirme, asgari yükümlülükler ve zarar önleme sorumluluğu gibi ilkeler öne çıkarılmış ve devletlerin bilimsel araştırmanın olumsuz sonuçlarını önlemek için risk değerlendirme, yönetim ve iletişim araçlarını kullanması gerektiği belirtilmiştir. Porsdam Manna ve diğerlerinin çalışmasında ise bilim ve teknolojinin zararlı etkilerini ortadan kaldırma yükümlülüğü ile kamu katılımı ve çevresel etki değerlendirmesi gibi mekanizmalar önerilmiştir; pandemi koşullarında bu araçların uygulanma gerekliliği daha da belirginleşmiştir. COVID-19 bağlamında bilime erişim hakkı ile doğrudan ilişkili iki ana unsur tanımlanmaktadır: birincisi, virüsün kaynağı, patogenezi, tedavi yöntemleri, bağışıklık süresi, genetik yatkınlık, komplikasyonlar ve ölüm oranı hakkında objektif ve geçerli bilgiye erişim; ikincisi ise enfekte olunması

halinde tıbbi tedaviye , özellikle bilimsel topluluk tarafından geliştirilen aşılar dahil, eşit ve ayrımcı olmayan koşullarda erişim. Bunun yanı sıra Oviedo Sözleşmesi'nin getirdiği çerçevede her bireyin serbest ve bilgilendirilmiş onama sahip olması ile bilimsel temeli olmayan sağlık prosedürlerinden kaçınma veya vazgeçme hakkı korunmalıdır. Bu bağlamda zorunlu aşı uygulamaları konusunda da orantılılık testinin işletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Pandemi sırasında alınan önlemler arasında toplantı özgürlüğü ve hareket serbestisi üzerinde ciddi kısıtlamalar yer almıştır. Karantina önlemleri ve seyahat yasakları, ifade özgürlüğü ile toplanma özgürlüğünün geçici olarak sınırlandırılmasına yol açmıştır. Precautionary (ihtiyat) ilkesinin uygulanması gerektiğini savunan yorumlarda, bir teknolojinin veya faaliyet biçiminin çevreye veya insan sağlığına zarar verme ihtimali varsa ve bu zararların niteliği ile kapsamı konusunda bilimsel belirsizlik bulunuyorsa, zararları önleyecek tedbirlerin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Pandemi sürecinde hükümetlerin insan haklarına yönelik kısıtlamaları , özellikle toplanma hakkı ile serbest dolaşım hakkının kısıtlanması, bu ilke uyarınca meşrulaştırılabilir; ancak aynı ilke anti-COVID aşılarının etkinliği ve yan etkileri konusundaki belirsizlik nedeniyle bireylerin aşığı reddetme haklarının korunmasını da destekler. Pandemi döneminde bir başka güncel sorun ise bilimsel ilerlemelerden yararlanma hakkı ile fikri mülkiyet hakları arasındaki çatışmadır. Aşı geliştiren bilim camiasının entelektüel mülkiyet haklarını koruma hakkı ile nüfusun aşılarla erişim hakkı arasında karmaşık bir denge oluşmuştur. Uluslararası hukukun bu konuda sunduğu çözüm mekanizmaları arasında TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesi uyarınca zorunlu lisanslama düzenlemesi bulunmaktadır; böylece küresel acil durumda patent sahiplerinin rızası olmaksızın üretim veya ithalat mümkün olabilir. Araştırmalar pandemi koşullarında getirilen bazı sınırlamaların demokratik toplum düzeninde gerekli olup olmadığı tartışmasını da gündeme taşır. COVID-19'un yayılmasını kontrol altına almak için kullanılan karantina tedbirleri veya çalışma yaşamına ilişkin sınırlamalar gerek kamu sağlığını koruma gerekse sağlık sistemlerini aşırı yükten kurtarma amacını taşıırken, bunun karşılığında ekonomik haklar, eğitim hakkı ve özel yaşam hakkı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Medvedieva 2021). Ayrımcılık yasağı açısından ise aşı dağıtım süreçlerinde gelir düzeyi düşük ülkelerin veya dezavantajlı grupların geride bırakılması çekirdek nitelikteki eşitlik güvencesini zedeleyen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Mahremiyet konusunda da pandemi sırasında yeni ihlaller gözlenmiştir. Temas izleme uygulamalarının geniş ölçekte kullanılmasıyla bireylerin sağlık verileri dijital ortamda depolanmış; ihlallerin önlenmesi için veri minimizasyonu ve anonimleştirme tekniklerinin gerekliliği dile getirilmiştir. Bu tür dijital çözümler Section 8.1.1'de belirtilen veri güvenliği standartlarıyla uyumlu hale getirilmediğinde kişisel verilerin kötüye kullanım riski artmaktadır. Sonuç olarak pandemi döneminde çekirdek hakların durumu çok katmanlı bir etkiye sahiptir: kamu sağlığını koruma amacıyla getirilen sınırlamalar yaşama hakkının korunmasına hizmet ederken diğer bazı temel özgürlüklerde geçici daralmalar yaratmıştır; bilime erişim hakkının özellikle sağlıkla ilgili güncel bilgilerin paylaşımı üzerinden güçlendirilmesi zorunlu hale gelmiş; aşı politikalarında hem etkinlik hem de yan etki belirsizlikleri dikkate alınarak bireyin rızası korunmaya çalışılmıştır; küresel düzeyde aşığı erişimde fikri mülkiyet sınırlamalarına karşı yasal esnekliğin kullanılması tartışmaya açılmıştır (Medvedieva 2021; Medvedieva 2021).

9 Çekirdek Hakların Geleceği ve Gelişim Potansiyeli

9.1 Hakların Evrenselleşmesi

Araştırmalar, insan haklarının evrenselleşme sürecinin hem uluslararası hukuktaki normatif gelişmeler hem de bölgesel/belirli bağlamlara özgü düzenlemeler aracılığıyla şekillendiğini göstermektedir. Modern dönemde insan hakları artık yalnızca devletlerin iç meselesi olarak değil, uluslararası toplumun ortak hassasiyet alanı olarak ele alınır hale gelmiştir. Bu eğilim, Avrupa Birliği hukukunda insan onuru ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerin temel koruma ilkeleri arasında eşdeğer seviyede tanınması ile açık biçimde görülebilir. AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan iyi yönetim hakkı (Madde 41) ve etkili başvuru hakkı (Madde 47) gibi usuli güvenceler, maddi haklarla birlikte evrensel düzeyde uyumlu yorum teknikleriyle uygulanmaktadır (Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Böylece usul ve içerik bütünlüğü sağlanarak hakların korunmasında küresel standartlara yaklaşılmaktadır. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda ise evrensel insan hakları metinlerinde yer alan yaşama hakkı, işkence yasağı gibi çekirdek değerler bölgesel kültürel unsurlarla birleştirilmiş; bireysel hakların yanı sıra topluluk haklarına ve görevlerine yer verilerek farklı bir model ortaya konmuştur. Mbazira'nın değerlendirmesine göre bu esneklik, ICESCR gibi metinlerdeki kaynak temelli sınırlama anlayışından uzaklaşarak daha geniş bir koruma yelpazesi yaratmıştır. Ancak Beyani'nin vurguladığı üzere "görevler" kavramının kökenleri Amerikan Bildirgesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne uzanmakta olup, tamamen Afrika'ya özgü bir yenilik değildir. Dolayısıyla bu tür belgeler, evrensellik iddiasını zayıflatmamakla birlikte kendi bağlamlarının ihtiyaçlarına yönelik uyarlamalar yapar. Evrenselleşme trendinde dikkat çekici bir diğer

unsur, devletlerin birbirlerinin insan hakları performansına dair denetime daha açık hale gelmesidir. Afrika Komisyonu'nun iki yılda bir talep ettiği raporlar buna örnek oluşturmaktadır; bu raporlarda yalnızca resmi beyanlar değil sivil toplumdan gelen bilgiler de dikkate alınarak uygulamadaki boşluklar tespit edilmektedir (Uwazuruike [n.d.](#)). Benzer şekilde BM sözleşme organları da periyodik raporlama prosedürleriyle taraf devletleri izlemekte; Komiteler Genel Yorum yayımlayarak sözleşmelerdeki hükümlerin kapsamını evrensel düzeyde netleştirmektedir (Gupta et al. [2024](#); Gupta et al. [2024](#)). Bu yöntem hem şeffaflık sağlar hem de ulusal hukukların küresel normlarla uyumunu artırır. Uygulamadaki farklılıklar ve yorum çeşitliliği, evrensellik hedefinin tekdüzelikten ziyade asgari ortak standartlar etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin olağanüstü hâllerde dahi vicdan ve din özgürlüğünü non-derogable haklar arasında sayması, bölgesel öncelikleri yansıtırken yaşam hakkı veya işkence yasağı gibi mutlak kategoriler konusunda diğer bölgelerle tam uyum gösterir (Thielbörger [2019](#)). Böylece yerel farklılıklar korunurken küresel çekirdek korumada birlik sağlanır. Hakların evrenselleşmesinde hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olarak yargısal yorumların rolü büyüktür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin "living instrument" doktrini sayesinde Sözleşme metninde açıkça düzenlenmemiş ancak güncel tehditler karşısında önem kazanan durumlar da koruma kapsamına alınmaktadır (Bruning and Doek [2021](#)). Bu dinamik yorumlama yöntemi, diğer bölgesel sistemlere model teşkil ederek küresel düzeyde normatif esnekliği artırabilir. Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin olağanüstü hâllerde bile çekirdek hak ihlallerini denetleyebilmesi (Thielbörger [2019](#)), denetim mekanizmalarında bağlayıcılık ve hesap verebilirlik standartlarının güçlenmesinin de evrenselleşmenin bir boyutu olduğunu gösterir. Ayrıca şirketler gibi devlet dışı aktörlerin de en azından belirli sorumluluk kategorileri altında insan hakları normlarına dahil edilmesi, evrensellik perspektifini genişletmektedir. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nde görüldüğü üzere, gönüllü rehberlik ilkeleri dahi zamanla teamül hukuku unsurlarına dönüşerek hem ulusal düzenlemelerin hem uluslararası beklentilerin parçası haline gelebilir (Bernaz [2021](#)). Böylece yalnızca kamu otoriteleri değil ekonomik aktörler de küresel koruma rejiminin bileşeni olur. Tüm bu örnekler, evrenselleşmenin durağan bir süreç olmadığını; aksine normatif metinlerin çok katmanlı yorumlarla zenginleştiği, bölgesel farklılıkların gözetildiği ama asgari çekirdek değerlerin korunmasında ortaklaşıldığı dinamik bir yapı ortaya koyar. Araştırmalarda da görüldüğü üzere bu yapı üç sütun üzerinde durmaktadır: küresel metinlerle tanımlanmış vazgeçilmez çekirdek kategoriler; bölgesel/yerel bağlamlara yönelik uyarlamalarla tamamlanan uygulama mekanizmaları; ve devlet-dışı aktörlere kadar uzanan genişlemeci sorumluluk anlayışı (Bast, Harbou, and Wessels [n.d.](#); Uwazuruike [n.d.](#); Thielbörger [2019](#); Bruning and Doek [2021](#); Bernaz [2021](#); Gupta et al. [2024](#)).

9.2 Yeni Hak Alanlarının Ortaya Çıkışı

Son yıllarda gelişen teknolojiler, değişen toplumsal dinamikler ve küresel süreçler, mevcut çekirdek hak alanlarının yanında yeni koruma ve düzenleme gerektiren hak başlıklarının tanımlanmasına yol açmaktadır. Özellikle dijitalleşme ile ortaya çıkan "dijital haklar" tartışması, klasik insan hakları kataloguna eklenmesi gereken modern güvenceler konusundaki gereksinimi öne çıkarır. Araştırmalar, bu sürecin anayasal düzlemde iki farklı biçimde yürüdüğünü gösteriyor: kimi devletler elektronik ortamda bilgiye erişim veya internet hakkı gibi maddeleri doğrudan anayasalarına ekliyor, kimi ise mevcut temel hakların dijital mecrada uygulanabilirliğini sağlamak için yargı yorumları ve özel yasalar aracılığıyla kapsam genişletmesine gidiyor (Liliia et al. [2021](#); Liliia et al. [2021](#)). Yunanistan'da 2001 anayasa değişikliği ile elektronik bilgiye erişim hakkının güvence altına alınması, Gürcistan'ın 2018 reformunda internet erişimine dair açık hüküm getirilmesi buna örnektir. Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi kararlarıyla bilişim sistemlerinin bütünlüğü ve bilgiye erişim gibi alanlar dijital bağlamda yorumlanarak korunmuştur. Bu genişlemenin merkezinde ifade özgürlüğü, mahremiyet ve eşitlik ilkelerinin çevrimiçi ortama taşınması bulunuyor. Birleşmiş Milletler'in çevrimdışı ortamda sahip olunan hakların çevrimiçi ortamda da geçerli olması gerektiği yönündeki vurgusu bu dönüşümü destekliyor; ancak kamu bilincinde halen niteliksel olarak yenilenmiş bir insan hakları anlayışına geçiş sürecinin tamamlanmadığı görülüyor (Liliia et al. [2021](#)). Uluslararası sözleşmelerde dijital ortamda gizlilik hakkının korunmasına yönelik hükümler geliştirilirken, kişisel verilerin yoğun şekilde toplanması ve işlenmesi devlet kontrol kapasitesini artırarak seçim güvenliği veya ifade hürriyeti gibi çekirdek alanlarda tehdit oluşturabiliyor. Bu nedenle metodolojik analizlerde tarihsel gelişim dönemlerinin incelenmesi ve karşılaştırmalı yöntemlerle farklı ülkelerin dijitalleşme tecrübelerinden olumlu örneklerin çıkarılması önem taşıyor. Yeni hak alanlarının ortaya çıkışını tetikleyen bir diğer unsur ise yapay zekâ teknolojileridir. Yapay zekâ ile üretilen eserlerin telif hakkı çerçevesindeki konumu, kullanılan veri setleriyle bağlantılı olarak mahremiyet tartışmalarıyla kesişiyor (Xin [2023](#)). Eğitim verileri arasında telif koruması altındaki içerikler veya kişisel veriler yer alabiliyor; bu durum verinin kaynağına ve işlenme biçimine dair şeffaflık gereğini doğuruyor. Ayrıca algoritmaların özerk yaratıcı çıktıları hem fikri mülkiyet hem de kullanılan ham verilerin gizliliği açısından yeni hukuki sorular ortaya çıkarıyor.

ABAD'ın Tele2 Sverige kararında belirtildiği üzere, iletişim metaverisi gibi türev veriler içerik kadar hassas olabilir (Brkan 2019; Brkan 2019); bu nedenle yapay zekâ uygulamalarında veri minimizasyonu, anonimleştirme ve rıza mekanizmalarının güçlendirilmesi şart. Siber güvenlik de yeni hak tartışmalarının parçası haline gelmiştir. Çevrimiçi platformlarda veri güvenliğinin sağlanamaması ifade özgürlüğü üzerinde dolaylı baskı yaratabilir; kamusal veya özel aktörler tarafından yapılan içerik filtrelemeleri bilgiye erişim hakkını daraltır (Liliia et al. 2021). Bu bağlamda kültürel bağlamın dikkate alınması önemlidir; Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde olduğu gibi yerel pratiklere uyumlu ama evrensel standartlara bağlı sistemler tasarlanabilir (Uwazuruike n.d.). Ulusal stratejilerin hazırlanmasında tüm paydaşların katılımını garanti edecek danışma süreçleri bu esnek uyarılmanın araçlarından biri olarak görülmektedir. Pandemi koşulları da bilim ve teknolojiye erişim hakkı ile sağlık hakkının kesiştiği yeni düzenleme ihtiyacını gündeme getirmiştir. COVID-19 döneminde virüsün kaynağı, tedavi yöntemleri, aşı etkinliği ve yan etkileri hakkında objektif bilgiye erişim ile tıbbi tedaviye eşit ulaşım güvencesi yükselen talepler arasındadır. Bu dönemde zorunlu aşı uygulamaları konusunda orantılılık testi işletilmiş; TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesi uyarınca zorunlu lisanslama mekanizması fikri mülkiyet ile halk sağlığı arasında denge kurma aracı olarak değerlendirilmiştir (Medvedieva 2021). İklim krizi bağlamında ise güneş jeomühendisliği gibi yüksek riskli teknolojiler üzerinde insan hakları perspektifiyle karar alma süreçleri oluşturulması gerektiği tartışılmaktadır (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024). Burada geçmişte tehlikeli kimyasalların yasaklanmasına veya silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin anlaşmalardan alınacak dersler önerilmektedir; karar süreçlerinde az gelişmiş ve iklim açısından hassas ülkelerin belirleyici rol üstlenmesi yönünde modeller geliştirilmiştir. Tüm bu bulgular çeşitli alanlarda yeni hak kategorilerinin tanımlanmasının gerekli olduğunu gösteriyor: dijital erişim ve mahremiyet hakları; yapay zekâ üretimli içeriklerde telif ve veri koruma; siber güvenlik çerçevesinde ifade özgürlüğü ve bilgi edinme; pandemi koşullarında bilime erişim ve sağlık hakkı; iklim tehditlerinde çevresel güvenlik güvenceleri. Mevcut çekirdek hak sistematğine eklenen bu modern başlıklar, hem ulusal hem uluslararası düzeyde normatif çerçevenin sürekli güncellenmesini zorunlu kılar (Liliia et al. 2021; Xin 2023; Brkan 2019; Uwazuruike n.d.; Medvedieva 2021; Gupta et al. 2024).

9.3 Uluslararası İşbirliği ve Çekirdek Hakların Güçlendirilmesi

Ortaya çıkan küresel ve bölgesel insan hakları mekanizmaları, çekirdek hakların güçlendirilmesi açısından işbirliği imkânlarını genişleten kurumsal bağlar sunmaktadır. Birleşmiş Milletler sözleşme organları ve özel prosedürler aracılığıyla taraf devletlerin yükümlülükleri düzenli olarak izlenir; bu süreç, periyodik raporlama ve bağımsız uzman yorumları sayesinde ulusal uygulamaların uluslararası normlarla uyumunu değerlendirme olanağı sağlar (Gupta et al. 2024; Gupta et al. 2024). Uyum eksikliklerinin giderilmesi için BM İnsan Hakları Konseyi gibi organların belirli politika alanlarında rehber niteliğinde kararlar alabilmesi ve yeni mandatlar oluşturabilmesi, çekirdek hakların kapsamını güçlendiren yumuşak hukuk araçlarını dolaşıma sokar. Kararların hukuken bağlayıcı olmaması, siyasi ağırlıklarıyla devletleri reform yönünde teşvik etme işlevini ortadan kaldırmaz; aksine sivil toplumun kampanya kapasitesiyle birleştiğinde önemli bir etki yaratır. Bölgesel düzeyde işbirliğinin en somut örneklerinden biri Afrika İnsan Hakları sistemi ile Mahkeme-Komisyon yapısının bütünleşmesidir. Komisyonun raporlama prosedürünü işleterek taraf devletlerden iki yılda bir aldığı bilgiler, Mahkeme'ye devredilebilecek dava konularını belirleme aşamasında kullanılabilir (Uwazuruike n.d.). Bunun yanında protokol onaylarının yaygınlaşması ve bireysel başvuruya izin veren deklarasyonların artırılması, doğrudan erişim imkânını genişletecek bir işbirliği başlığıdır. Bu tür adımlar, yalnızca hukuki çerçeveyi değil uygulama kapasitesini de geliştirecektir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile ulusal yüksek yargı organlarının ilişkisi de önemli. AIHM'in bağlayıcı kararları, taraf devletlerde yasa değişikliklerine ve yargısal içtihatların uyumlaştırılmasına yol açarak çekirdek hak korumasını güçlendirir (Shelever et al. 2023; Bast, Harbou, and Wessels n.d.). Özellikle göç politikalarında Dublin düzenlemeleri bağlamında sistematik eksiklik tespit edilen ülkelere yönelik transfer yasakları üzerinden geliştirilen standartlar, AB Adalet Divanı kararlarıyla paralel biçimde uygulanmıştır (Maja and Bojana n.d.). Bu tür paralellikler, bölgesel mahkemeler arası diyalogun bir formu olarak değerlendirilebilir. Amerikan kıtasında Inter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin olağanüstü hâl durumlarında dahi ACHR'de yer alan mutlak nitelikteki haklara ilişkin denetim yetkisini kullanması, kriz koşullarında hakların korunması için bölgesel işbirliğinin güçlü örneklerinden biridir (Thielbörger 2019). Kararlarının ulusal düzeyde bağlayıcı olması, diğer sistemlerdeki tavsiye niteliğindeki değerlendirmelerden farklı olarak doğrudan uygulama etkisi yaratır. Uluslararası ceza yargısı da çekirdek hakların güçlendirilmesinde işbirliğini zorunlu kılar. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin tamamlayıcılık ilkesi gereği yalnızca ulusal yargı sistemleri işlememekte veya yetersiz kalmakta olduğunda devreye girmesi, hem uluslararası hem ulusal mekanizmaların ortak çalışmasını gerektirir (Mermoune 2016). Çocuk asker kullanımı veya cinsel kölelik gibi ağır ihlallerin soruşturulmasında Mahkeme'nin Trust Fund for Victims aracılığıyla mağdurlara yönelik rehabilitasyon programlarını desteklemesi, onarıcı adımların ulusötesi koordinasyonla hayata geçirildiğini gösterir.

İşbirliği yalnızca devlet ve mahkeme düzeyinde değil, sivil toplum ve özel sektör aktörleriyle de mümkündür. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri kapsamında şirketlerin gönüllü olarak benimseyebileceği insan haklarına saygı standartlarının teamül hukukuna dönüşme potansiyeli vardır (Bernaz 2021). Ancak bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için devletlerin mevzuatıyla bu standartlara destek olması gerekir. Yumuşak hukuk belgelerinin zamanla bağlayıcı hale gelmesini sağlayacak süreçler, özellikle çokuluslu şirket faaliyetlerinin etkili denetiminde kritik rol oynar (McCorquodale et al. 2017). Karşılıklı öğrenme ve kapasite geliştirme pratikleri de işbirliğinin parçasıdır. Uluslararası deneyimlerin yerleştirilmesi örneğin Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde görülür; poligami yasaklanmasa bile kadınların tüm temel haklardan yararlanmasının güvence altına alınması hedeflenmiştir (Uwazuruike n.d.). Benzer uyarlamalar dijital haklar alanında da yapılabilir. Kişisel veri güvenliği standartlarının ülkeler arasında paylaşılması ve orantılılık testlerinin farklı hukuk sistemlerinde uygulanış biçimlerinin karşılaştırılması, Section 9.2'da değinilen modern hak kategorilerinin güçlendirilmesinde fayda sağlayacaktır. Sonuç olarak uluslararası işbirliği; normatif çerçevenin uyumlaştırılması, bölgesel mahkemelerin birbirinin içtiğinden yararlanması, ulusal-uluslararası ceza mekanizmalarının tamamlayıcı çalışması ve sivil toplum ile özel sektörün ortak platformlarda yer alması gibi çok boyutlu araçlarla çekirdek nitelikli hakların korunmasını güçlendirir. Bu yapı ancak siyasi irade, teknik kapasite ve şeffaf bilgi paylaşımıyla sürdürülebilir hale gelir (Gupta et al. 2024; Uwazuruike n.d.; Shelever et al. 2023; Bast, Harbou, and Wessels n.d.; Maja and Bojana n.d.; Thielbörger 2019; Mermoune 2016; Bernaz 2021; McCorquodale et al. 2017).

10 Conclusion

Bu çalışmada, insan hakları sisteminde çekirdek nitelikteki hakların teorik temelleri, hukuki düzenleniş biçimleri, koruma mekanizmaları ve güncel zorluklar kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. İnsan onurunun doğuştan ve devredilemez bir değer olarak kabulü, çekirdek hak kavramının merkezini oluşturur. Bu hakların başında yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı ile adil yargılanma hakkı gelmektedir. Bu haklar, ulusal anayasalardan uluslararası sözleşmelere kadar geniş bir normatif yapı ile güvence altına alınmıştır ve savaş veya olağanüstü hal gibi en zorlu koşullarda dahi özlerine dokunulamaz niteliktedir.

Çekirdek hakların korunması, devletin yalnızca bu haklara saygı gösterme yükümlülüğü ile sınırlı değildir; aynı zamanda hakları aktif olarak koruma ve geliştirme sorumluluğunu da içerir. Bu süreçte yargı organları bağımsız ve tarafsız bir şekilde denetim görevi üstlenerek hak ihlallerinin önlenmesinde ve telafi edilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Uluslararası işbirliği, farklı bölgesel sistemlerin etkileşimi ve sivil toplumun katılımı, bu koruma rejiminin etkinliğini artıran unsurlar arasındadır.

Günümüzde dijital dönüşüm, iklim krizi, pandemi ve göç gibi yeni küresel sorunlar, çekirdek hakların korunma alanını hem genişletmekte hem de yeni tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği mahremiyet ve ifade özgürlüğüne ilişkin riskler, geleneksel hak koruma yöntemlerinin yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Benzer şekilde, kriz dönemlerinde alınan önlemlerin temel hak ve özgürlüklerle dengelenmesi sürekli bir dikkat ve titiz bir hukuki değerlendirme gerektirir.

Çekirdek hakların gelecekteki konumu, bu hakların evrensel standartlara bağlı kalınarak yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara nasıl uyum sağlayacağına bağlı olacaktır. Normatif metinlerin dinamik yorumu, ulusal ve uluslararası düzeyde güçlü denetim mekanizmalarının işletilmesi ve tüm paydaşların katılımıyla geliştirilecek politikalar, bu hakların anlamını yitirmeden gelecek nesillere aktarılmasının temel dayanaklarıdır. İnsan onurunun korunması ilkesi, değişen koşullar altında da hukuk sistemlerinin ve uluslararası toplumun en yüksek önceliği olmaya devam edecektir.

References

- Abu Aisheh, Bilal N., Numan A. Elkhateb, and Mohannad A. Abo Moghli (Mar. 2023). "The Constitutional Rule Is the Most Important Guarantee of Human Rights in the Middle East and North Africa (MENA) (The Jordanian Case)?" In: *Russian Law Journal* 11.3, p. 186.
- Abylassimov, Murager Nastaevich and Kuat Saniyazdanovich Musin (June 2015). "The Role of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on Human Rights?" In: *Asian Social Science* 11.16, p. 315. DOI: [10.5539/ass.v11n16p315](https://doi.org/10.5539/ass.v11n16p315). URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v11n16p315>.
- Bast, von Harbou, and Wessels (n.d.). *Human Rights Challenges to European Migration Policy*. Vol. 36. DOI: [10.5771/9783748926740](https://doi.org/10.5771/9783748926740). URL: <https://doi.org/10.5771/9783748926740>.
- Bernaz, Nadia (Oct. 2021). "Conceptualizing Corporate Accountability in International Law: Models for a Business and Human Rights Treaty?" In: *Human Rights Review* 22.1, pp. 45–64. DOI: [10.1007/s12142-020-00606-w](https://doi.org/10.1007/s12142-020-00606-w). URL: <https://doi.org/10.1007/s12142-020-00606-w>.
- Brkan, Maja (July 2018). "The Concept of Essence of Fundamental Rights in the EU Legal Order: Peeling the Onion to its Core?" In: *European Constitutional Law Review* 14, pp. 332–368. DOI: [10.1017/S1574019618000159](https://doi.org/10.1017/S1574019618000159). URL: <https://doi.org/10.1017/S1574019618000159>.
- (May 2019). "The Essence of the Fundamental Rights to Privacy and Data Protection: Finding the Way Through the Maze of the CJEU's Constitutional Reasoning?" In: *German Law Journal* 20, pp. 864–883. DOI: [10.1017/glj.2019.66](https://doi.org/10.1017/glj.2019.66). URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.66>.
- Bruning, Mariëlle R. and Jaap E. Doek (Aug. 2021). "Characteristics of an Effective Child Protection System in the European and International Contexts?" In: *International Journal on Child Maltreatment: Research, Policy and Practice* 4, pp. 231–256. DOI: [10.1007/s42448-021-00079-5](https://doi.org/10.1007/s42448-021-00079-5). URL: <https://doi.org/10.1007/s42448-021-00079-5>.
- Campbell, Meghan (n.d.). *THE CHALLENGES OF GIRL'S RIGHT TO EDUCATION: LET'S TALK ABOUT HUMAN RIGHTS -BASED SEX EDUCATION*.
- Gupta, Aarti et al. (Feb. 2024). "Towards a Non-Use Regime on Solar Geoengineering: Lessons from International Law and Governance?" In: *Transnational Environmental Law* 13.2, pp. 368–399. DOI: [10.1017/S2047102524000050](https://doi.org/10.1017/S2047102524000050). URL: <https://doi.org/10.1017/S2047102524000050>.
- Kaiafa-Gbandi, Maria (Apr. 2026). "The Importance of Core Principles of Substantive Criminal Law for a European Criminal Policy Respecting Fundamental Rights and the Rule of Law?" In: *EuCLR*, p. 7. DOI: [10.5235/219174411798862640](https://doi.org/10.5235/219174411798862640). URL: <https://doi.org/10.5235/219174411798862640>.
- Kerikmäe, Tanel, Ondrej Hamulák, and Archil Chochia (Sept. 2016). "A Historical Study of Contemporary Human Rights: Deviation or Extinction?" In: *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 4.2, p. 98. DOI: [10.11590/abhps.2016.2.06](https://doi.org/10.11590/abhps.2016.2.06).
- Kłopotcka-Jasińska, Marta (Jan. 2023). "Editorial of the dossier "The role of constitutional courts in shaping procedural fairness in criminal cases" -- Constitutionalisation of the right to a fair criminal trial as a process inspired by constitutional courts?" In: URL: <https://orcid.org/0000-0001-9205-4353>.
- Li, Zhaoxian and Xiaohong Mu (Oct. 2022). "An Analysis of the Path of Intellectual Property Protection of Integrated Circuits in China from the Perspective of Sino-US Trade War in the Post-epidemic Era?" In: *Law and Economy* 1.3, pp. 67–68. DOI: [10.56397/LE.2022.10.07](https://doi.org/10.56397/LE.2022.10.07).
- Liliia, Amelicheva et al. (Sept. 2021). "Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization?" In: *Amazonia Investiga* 10.45, pp. 265–271. DOI: [10.34069/AI/2021.45.09.26](https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.26). URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.26>.
- Maja, Lukić Radović and Čučković Bojana (n.d.). *DUBLIN IV REGULATION, THE SOLIDARITY PRINCIPLE AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS -- STEP(S) FORWARD OR BACKWARD?*
- Malik, Faissal et al. (Oct. 2021). "Legal Protection for People with Disabilities in the Perspective of Human Rights in Indonesia?" In: *International Journal of Criminology and Sociology* 10, pp. 538–547.
- McCorquodale, Robert et al. (Feb. 2017). "Human Rights Due Diligence in Law and Practice: Good Practices and Challenges for Business Enterprises?" In: *Business and Human Rights Journal* 2, pp. 195–224. DOI: [10.1017/bhj.2017.2](https://doi.org/10.1017/bhj.2017.2). URL: <https://doi.org/10.1017/bhj.2017.2>.
- Medvedieva, M.O. (Jan. 2021). "SCIENTIFIC RESEARCH: OVERVIEW OF SOME URGENT ISSUES FROM NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW PERSPECTIVES?" In: *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 46.1, p. 45.
- Mermoune, Rachida (Dec. 2016). "The International Legal Framework to Protect Children in Armed Conflict?" In: *Université des Frères Mentouri Constantine1 A.46*, pp. 205–221.
- Mikhail, Antonov (2013). *THE PHILOSOPHY OF SOVEREIGNTY, HUMAN RIGHTS, AND DEMOCRACY IN RUSSIA*.

- Morgera, Elisa (Oct. 2018). *Under the Radar: The Role of Fair and Equitable Benefit-sharing in Protecting and Realising Human Rights connected to Natural Resources*. URL: <http://www.strath.ac.uk/research/strathclydecentreenvironmentallawgovernance/ourwork/research/benelexproject/>.
- Ni Ghraíne, B.A. (Jan. 2015). ?The Internal Protection Alternative Inquiry and Human Rights Considerations -- Irrelevant or Indispensable?? In: *International Journal of Refugee Law* 27.1, pp. 29–51. DOI: [10.1093/ijrl/eeu061](https://doi.org/10.1093/ijrl/eeu061). URL: <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/87899/>.
- Nieborak, Tomasz (May 2021). ?Human Rights in the Light of the Process of Financialisation? In: *Białostockie Studia Prawnicze* 26.5, p. 161. DOI: [10.15290/bsp.2021.26.05.10](https://doi.org/10.15290/bsp.2021.26.05.10).
- Nykyforak, Volodymyr et al. (Mar. 2024). ?Human rights protection during armed conflicts: Problem aspects? In: *Amazonia Investiga* 13.75, pp. 80–88. DOI: [10.34069/AI/2024.75.03.7](https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.7). URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.7>.
- O'Hare, Bernadette Ann-Marie, Delan Devakumar, and Stephen Allen (Jan. 2016). ?Using international human rights law to improve child health in low-income countries: a framework for healthcare professionals? In: *BMC International Health and Human Rights* 16.11, p. 11. DOI: [10.1186/s12914-016-0083-1](https://doi.org/10.1186/s12914-016-0083-1). URL: <https://doi.org/10.1186/s12914-016-0083-1>.
- Panasiuk, Vita et al. (June 2022). ?Constitutional human rights under martial law: legal realities? In: *Amazonia Investiga* 11.54, pp. 76–83. DOI: [10.34069/AI/2022.54.06.8](https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.8). URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.8>.
- Riswanto, Eddy and Suparno (Mar. 2021). ?Advocate Legal Assistance as a Way of Protecting Human Rights? In: DOI: [10.4108/eai.6-3-2021.2306199](https://doi.org/10.4108/eai.6-3-2021.2306199).
- Shelever, Nataliya et al. (June 2023). ?Constitutional law and judicial guarantees: their structure and interpretation at the national and international level? In: *Cuestiones Políticas* 41.77, pp. 256–269. DOI: [10.46398/cuestpol.4177.17](https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.17). URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.17>.
- Steinmann, Rinie (June 2016). ?The Core Meaning of Human Dignity? In: *PER/PELJ* 19, p. 1. DOI: [10.17159/1727-3781/2016/v19i0a1244](https://doi.org/10.17159/1727-3781/2016/v19i0a1244). URL: <http://dx.doi.org/10.17159/1727-3781/2016/v19i0a1244>.
- Tasioulas, John (Oct. 2017). *Minimum Core Obligations: Human Rights in the Here and Now*.
- Thielbörger, Pierre (May 2019). ?The ``Essence" of International Human Rights? In: *German Law Journal* 20, pp. 924–939. DOI: [10.1017/glj.2019.69](https://doi.org/10.1017/glj.2019.69). URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.69>.
- Tymoshenko, Vira and Larysa Makarenko (Dec. 2022). ?Political and legal guarantees of human and civil security? In: *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs* 12.4, pp. 9–16. DOI: [10.56215/04221204.09](https://doi.org/10.56215/04221204.09). URL: <https://orcid.org/0000-0003-2947-5627>.
- Uwazuruike, Allwell Raphael (n.d.). *HUMAN RIGHTS UNDER THE AFRICAN CHARTER*.
- Wardana, Khansadhia Afifah, Rahayu, and Sukirno (Apr. 2024). ?Redefining Indonesia's Blasphemy Law in the Digital Age: A Human Rights Perspective? In: *Diponegoro Law Review* 09.01, p. 19.
- Xin, An (May 2023). ?Legal Rights Protection of Artificial Intelligence Generated Works from the Perspective of Copyright? In: *The Frontiers of Society, Science and Technology* 5.18, pp. 30–34. DOI: [10.25236/FSST.2023.05180](https://doi.org/10.25236/FSST.2023.05180).
- Zaporozhchenko, Yuliia et al. (Dec. 2023). ?Human Rights and Features of their Protection in Conditions of War: International Legal Standards, Administrative, Constitutional and Criminal Aspects? In: *Khazanah Hukum* 5.3, pp. 245–252. DOI: [10.15575/kh.v5i3.33290](https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.33290). URL: <http://journal.uinsgd.ac.id/index.php/kh>.